

Den holstenske adels indvandring i Sønderjylland i det 13.-14. århundrede

AF

ESBEN ALBRECHTSEN

1. *Indledning*

Den holstenske adels indvandring i det sønderjyske hertugdømme er et fænomen, som har tiltrukket sig forskningens opmærksomhed siden forrige århundrede. Allerede tidligt er flere vigtige problemkomplekser taget op til behandling, synspunkter blevet anlagt, og resultater vundet. Den, der giver sig i kast med den holstenske adels ekspansion til Slesvig (Sønderjylland), betræder altså ikke jomfruelig jord; han kan kun yde bidrag til en forskning, der allerede på nogle punkter har nået tilfredsstillende resultater. Det gælder her, som så ofte ellers, at egne iagttagelser, som forekommer én nye, viser sig at være gjort af forgængerne, eller problemerne i det mindste rejst af dem.

H. M. Velschow var den første, der havde fuld forståelse for, at det er inden for den her afgrænsede tidsperiode, at de adelige godsdistrikter begynder at opstå i den østlige del af Sydslesvig, og at denne proces står i forbindelse med den holstenske adels indvandring. Det var også Velschow, der først rejste spørgsmålet om det gamle, danske krongods' betydning for denne udvikling.¹ Dernæst har C. L. E. v. Stemann i forskellige forbindelser i sin slesvigske retshistorie behandlet spørgsmål vedrørende den holstenske adels indvandring.² Går vi til vort eget århundrede, har W. Carstens' betydning især været at påpege forskelle mellem holstensk og sønderjysk-dansk adel, og han har formuleret vig-

¹ H. M. Velschow, Bemærkninger angaaende det slesvigske Ridderskabs Oprindelse, *Historisk Tidsskrift* (herefter forkortet H. T.) 2. r. II, 1848 (herefter forkortet Velschow).

² C. L. E. v. Stemann, *Geschichte des öffentlichen und Privat-Rechts des Herzogthums Schleswig I-III*, 1866-67 (herefter forkortet Stemann).

tige synspunkter vedrørende motiverne til indvandring.³ I sin bog om hertugdømmet Slesvig set i sammenligning med de tyske territorier giver H. Windmann på ikke få punkter værdifuld oplysning om den baggrund, på hvilken indvandringen skete og behandler også indvandringen direkte forskellige steder.⁴ Nyeste behandling af emnet er H. Voigts dissertation fra 1958, som skildrer indvandringen både til Sønderjylland og kongeriget. Ved en gennemgang af kildematerialet er indvandringens omfang og placering i tid og rum søgt afklaret i sin helhed, og der er derved indvundet flere gode, om end ret generelle resultater.⁵

En vurdering af den forudgående forskning fører således efter min mening til den konstatering, at mange væsentlige problemer allerede er taget op til behandling, og det betyder, at nærværende afhandling på den måde kommer til at arbejde inden for problemstillinger, der ofte er fastlagt af den ældre forskning. Begrundelsen for på ny at tage emnet op til behandling ligger imidlertid ikke alene i en stillingtagen til ældre synspunkter og en fremsættelse af nye, men også i, at der her er inddraget et væsentligt større kildemateriale end i de tidligere undersøgelser. Brugt på rette måde bør det kunne føre til sikrere resultater end tidligere nået.⁶ Fuld eller tilnærmelsesvis sikkerhed vil imidlertid som så ofte i historievidenskaben ikke kunne nås. Alene det forhold at jeg arbejder med optællinger på grundlag af et meget hullet kildemateriale maner til varsomhed. Blot må man i denne situation håbe på, at de overlevede kilder i et rimeligt omfang er repræsentative.

Hvad emnet i sig selv angår, er det let at finde en begrundelse for at tage det op. Politisk er den holstenske adels indvandring i Sønderjylland betydningsfuld ved dannelsen af det slesvig-holstenske ridderskab. Dets medlemmer havde besiddelser og interesser i både Slesvig og Hol-

³ W. Carstens, Untersuchungen zur Geschichte des Adels und des adligen Gutes in Holstein im Mittelalter, Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte (herefter forkortet Zeitschrift) bd. 63, 1935 (herefter forkortet Carstens 1935). Samme, Beiträge zur Entstehung des schleswig-holsteinischen Staates, Zeitschrift bd. 75, 1951 (herefter forkortet Carstens 1951).

⁴ H. Windmann, Schleswig als Territorium. Grundzüge der Verfassungsentwicklung im Herzogthum Schleswig von den Anfängen bis zum Aussterben des Abelschen Hauses 1375, Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins bd. 30, 1954, (herefter forkortet Windmann).

⁵ H. Voigt, Die Einwanderung des holsteinischen Adels in das Herzogtum Schleswig und Königreich Dänemark bis zum Jahre 1375, Zeitschrift bd. 82, 1958 (herefter forkortet Voigt).

⁶ Som Voigt har jeg undersøgt indvandringen til hele Danmark, men publicerer her kun det sønderjyske materiale. Disse studier førtes jeg ind på af professor, dr. phil. Aksel E. Christensen, hvem jeg også takker for støtte ved tildeling af stiftamtmand Regenburgs legat.

sten, og de ønskede derfor disse lande holdt sammen. Ridderskabet stod i 1460 bag bestemmelsen om, at Slesvig og Holsten skulle forblive evig udelt sammen, og det anlagde dermed en politisk linie af stor rækkevidde for fremtiden. Som korporation har ridderskabet øvet indflydelse ind i det 19. århundrede, og det er ikke få betydelige statsmænd fra denne adels sammenslutning, der har indskrevet deres navne i danmarkshistorien.

Socialt er den holstenske adels indvandring vigtig derved, at holsterne kommer til at udgøre en højadel, mens den gamle, danske adel fortrænges og deklasseres i Sønderjylland. Endelig har indvandringen et klart kulturelt-nationalt aspekt. Det slesvig-holstenske ridderskabs stærke placering i hertugdømmerne som godsejere og administratorer begunstigede tyskhedens fremtrængen, for uanset navnet var ridderskabet nemlig tysk i sprog og kultur. Det er ikke opstået ved en sammensmeltning af holstensk og sønderjysk adel, men ved at holstensk adel siden det 13. århundrede er indvandret til Slesvig og har fortrængt de sønderjyske herremænd af dansk rod.⁷

Det er denne udviklings første faser opmærksomheden i det følgende skal rettes imod. Fremstillingen er inddelt i 3 tidsafsnit: tiden indtil 1325, 1325–40 og 1340–75. Til slut finder man en ganske kort redegørelse for kildematerialet, noter og to bilag, der en gang for alle meddeler kildehenvisninger for de i teksten omtalte personer 1325–75.

I. TIDEN INDTIL 1325

2. *De første holstenske adelsmænd i Sønderjylland*

I 1259 træffer vi på det første spor af holstensk adel i Sønderjylland,¹ men det er først i årtierne omkring år 1300, at indvandringen aftegner sig klart i kilderne. Lige nord for Ejderen bosatte holstenske adelsmænd sig i Sehested, Skinkel, Limbek, Ahlefeldt og Knoop og blev stamfædre

⁷ Slægten Holck er det eneste eksempel på, at sønderjyske slægter er blevet optaget i det slesvig-holstenske ridderskab; Det se bliven ewich tosamende ungedelt. Festschrift der Schleswig-Holsteinischen Ritterschaft zur 500. Wiederkehr des Tages von Ripen am 5. März 1960, hrg. von H. v. Rumohr, 1960, s. 149 f.

¹ Det drejer sig om ridderen Sibernus de Ghetdorpe (Gettorf i Dänischwohld), jfr. Schleswig-Holsteinisch-Lauenburgische Regesten und Urkunden II, hrg. v. P. Hasse, 1888 (herefter forkortet Hasse II – for det efterfølgende bind anvendes forkortelsen Hasse III), 175. I Dänischwohld optræder fremdeles 1274 en Helerus de Slabbenhagen (Dänischenhagen sg.), der formentlig også er af holstensk adel, men heller ikke lader sig nøjere identificere (Kieler Stadtbuch

for slægter, der bar disse navne. I 1282 er Reimer Sehested bevidnet. I 1287 er Ditlev Sehested opført blandt hertug Valdemars »militis nostri«. I Horsensoverenskomsten 1313 optræder brodrene Godskalk (som hertugens marsk), Markvard og Otto Limbek, og samme år træffes Ludolf Skinkel blandt hertugens »homines nostri«. I 1322 kendes en Lupus de Knope, og endelig er Benedikt Ahlefeldt nævnt i 1319.²

Man kunne nu spørge, hvordan man kan være sikker på, at de nævnte personer er indvandrede holstenere. Kan de ikke lige så godt tilhøre den sønderjyske herremandsstand og altså være af dansk oprindelse? Spørgsmålet er så meget mere berettiget, som der normalt ikke kan påvises slægtskabsforbindelse mellem de nyopdukkende mænd og kendte holstenske adelsslægter.³ Alligevel er der ikke tvivl om, at de pågældende mænd er holstenere. Mere end noget andet⁴ taler personernes fornavne. I slægterne Sehested, Skinkel og Limbek møder vi navnene Detlev, Reimer, Sigfred (i den middelnedertyske form Sifridus), Ludolf, Godskalk, Markvard og Otto.⁵ Først med tyske slægter vinder disse navne hævd i det danske personnavnestof.⁶

aus den Jahren 1264–1289, hrsg. v. P. Hasse, 1875, 300). Derimod ser jeg mig ikke i stand til at stedfæste den Nicolaus de Bundesthorpe, der nævnes i 1289 (Hasse II, 760), og som kan være identisk med en i 1310 optrædende dominus Nicolaus de Bundestorpe (Hasse III, 214). Det samme gælder Marquardus de Bondestorpe (Kieler Stadtbuch under 1274; 344, 570); jfr. E. Hermberg, *Zur Geschichte des älteren holsteinischen Adels, Schriften des Vereins für schleswig-holsteinische Kirchengeschichte*, 2. r. VI, 1916 (herefter forkortet Hermberg), s. 260. Der består nemlig både mulighed for Bünstorf i Slesvig lidt nordøst for Rendsborg (således Stemann I, s. 168) og Bühnsdorf i Holsten sydøst for Segeberg.

² Jfr. Voigt, s. 74–77. Vedrørende Benedikt Ahlefeldt henvises til L. Bobé, *Slægten Ahlefeldts Historie I*, 1912, s. 25. Sandsynligvis kan Ahlefeldtslægten indvandring spores længere tilbage, idet der ved Bugislaus IV's hof i Pommern 1280–85 levede to brødre, Johannes og Gerhard de Alevelde (Anevelde), for hvis tilknytning til Holsten gode grunde taler (Bobé, s. 4 f.).

³ Ud fra en vis lighed i seglene forsøgte H. N. A. Jensen (*Versuch einer kirchlichen Statistik des Herzogtums Schleswig IV*, s. 1338 f.), C. L. E. v. Stemann (*Die Familie Sehestedt, Zeitschrift I*, 1870, s. 54 ff.) og W. W. v. Rosenkrantz (*Beiträge zur Adelsgeschichte*, 1. *Die Familie Schinkel, Zeitschrift XXXVI*, 1906, s. 1 ff.) at placere Sehested og Skinkel som grene af den holstenske slægt Parkentin. Opfattelsen blev gendrevet af Thiset i *Danmarks Adels Aarbog* (herefter forkortet DAA) 1914, s. 469. Derimod er Knoop en linie af den holstenske slægt Wulf (Hermberg, s. 273, jfr. Voigt, s. 77).

⁴ Jfr. de af Voigt, s. 74–77 anførte argumenter.

⁵ Helerus og Sibernus (s. 83 note 1) er også umiskendeligt tyske navne, hvorimod Benedikt ikke lader sig nøjere bestemme.

⁶ Jfr. Gunnar Knudsen og Marius Kristensen, *Danmarks gamle Personnavne I*, 1936–43. Naturligvis er der en vis usikkerhed forbundet med at slutte fra navn til nationalitet, fordi navneskik er modepræget. Man forestiller sig fremtidige

3. Indvandringens forudsætninger

Spørger man dernæst om, under hvilke omstændigheder den holstenske adel indvandrede, må man nok tage flere ting i betragtning. For det første var den økonomisk i stand til at erhverve jordejendom. Besiddelserne i Holsten, ikke mindst i det frugtbare Vagrien, har givet en kornproduktion, der har kunnet afsættes til Lübeck og Hamburg, og har skabt de nødvendige midler til investering i Danmark.⁷ En kapitalinvestering var nemlig nødvendig på grund af forskellig samfundsstruktur i Holsten og i Danmark. I Holsten havde adelen sine jordbesiddelser som len, for hvilke der måtte ydes krigstjeneste, men sådan var det ikke i Danmark. Selv om der er fremsat gode argumenter for det danske samfunds feudale præg, så står det fast, at den i Europa velkendte form for len, overdragelse af jord mod vasaltjeneste, er undtagelsen i Danmark.⁸ Den danske adel ejede nemlig selv jord, hvortil der som modydelse for ryttertjeneste knyttedes voksende privilegier, navnlig udvidet skattefrihed og indtægter i forbindelse med jurisdiktionen over godsernes beboere.

Det vil sige, at den holstenske adel ikke i Danmark kunne få len i europæisk forstand som i hjemlandet. Den måtte på lige fod med den danske adel gennem køb, gave, arv, eller panterhvervelse skaffe sig jord for at kunne bosætte sig og nyde de fordele, adelen i

forskeres vanskeligheder stillet over for navne som Jack, John og Jimmy, der i dag må siges at være gængse navne i Danmark! – men brugt med forsigtighed lader metoden sig anvende, jfr. J. Hvidtfeldt, *Oversigt over befolkningsforholdene i Sønderjylland i middelalderen*, Sønderjyske Årbøger (herefter forkortet *Sø. Arb.*) 1950, s. 206 ff. Undersøgelser ud fra denne opfattelse er foretaget for sønderjyske forholds vedkommende af Troels Fink (*Flensborgs Borgerskab i det 15. årh.*, Til Knud Fabricius, 1945, s. 26 ff.) og af E. Hoffmann (*Die Herkunft des Bürgertums in den Städten des Herzogtums Schleswig*, 1953).

⁷ Jfr. W. Carstens 1951, s. 22 og *Kulturhistorisk Leksikon for nordisk Middelalder* (herefter forkortet *KL*) IX, sp. 148 (Poul Enemark). Carstens mente også, at mange holstenske adelsmænd opgav deres besiddelser i det gamle Holsten, Vagrien og Elbmarsken for at få penge gjort fri til godserhvervelser i Slesvig (Carstens 1935, s. 92 og 1951, s. 22). Han støttede sig på K. W. Nitsch, *Das Taufbecken der Kieler Nicolaikirche*, 1856, s. 25. Voigt afviser, at stormændene i noget større omfang afhænder besiddelser i Holsten og hævder som det normale, at adelen bevarer sine besiddelser i Holsten samtidig med, at den ekspanderer til Sønderjylland. Derimod tilslutter han sig det synspunkt, at adelens kapitalkraft bygger på afsætning af korn til hansestæderne. Desuden tilføjer han med henvisning til mundtlig oplysning fra W. Koppe, at også salg af kvæg har givet indtægter (s. 131).

⁸ Aksel E. Christensen, *Kongemagt og Aristokrati*, 1945, s. 68–178.

Danmark havde.⁹ Den holstenske adel kunne altså ikke slå sig ned i Sønderjylland som lensadel på samme måde, som den i det 12. århundrede havde kunnet gøre det i det slaviske Vagrien. For så vidt kan dette forhold siges at have været en hindring for indvandringen, som den forudsatte placering af kapital i dansk jord. Denne kapital må den holstenske adel imidlertid have haft, og den må have set sin fordel i at placere kapitalen i Sønderjylland. Blandt fordelene må nævnes den friere dispositionsret, ejendom giver i forhold til len, og den omfangsrigere privilegering af adelsgodset i Danmark.

Som politisk forudsætning for indvandringen nævnes ofte de holstenske grevers territoriale erhvervelser¹⁰ og især det forhold, at Mechtilde,

⁹ Carstens 1935, s. 94; jfr. Voigt, s. 54 ff. og Windmann, s. 193. Som undtagelser kendes to forleninger, men begge tilfældene er ekstraordinære, foretaget under holstensk indflydelse i 1326 og 1329. Jfr. M. Mackeprang, *De danske Fyrstelen i Middelalderen*, H.T. 6. r. VI, 1895, s. 141 n. 1; Voigt, s. 56 n. 20 og Aksel E. Christensen, *anf. arb.*, s. 165 f. Windmann er som helhed enig med Carstens, men argumenterer for, at landet mellem Slien og Ejderen har dannet en undtagelse, hvor hertugerne i stort omfang har forlenet deres mænd med jord (s. 176 og 193). Det slutter han af, at Mechtilde, da hun i 1288 afstod arvejord til sin bror grev Gerhard (*Diplomatarium Danicum* (herefter forkortet til DD) 2. r. III, 314, jf. s. 87 f.), udstedte et brev til sine undersåtter i Eckernförde retsområde, bl. hvilke der nævnes bymænd, landboer og herremænd, men ikke godsforvaltere (*villici*). Hertil er at sige, at Windmann selv påpeger, at de pågældende besiddelser forinden havde været grevelige pantegodser (s. 174). På den baggrund kan man ikke forvente, at hun skal nævne sine bryder. Bryderne har naturligvis været panthavernes! Det at bryder ikke omtales, kan således ikke tages til indtægt for, at landsdelen har været opfyldt af lensgodser. Heller ikke hertug Valdemars pantsættelse af landet mellem Slien og Ejderen til grev Johan III i 1325 (DD 2. r. IX, 182–183, jfr. s. 87) indeholder efter min mening belæg for lensgodser, hvad Windmann også kun tøvende hævder. Teksten lyder således: »Vortmer vse veddere scal den mannen sine openen breve gheuen, dat he se laten scal bi also daneme rechte als sine man hebbet in dem lande to Holtzsten, vnde vse veddere scal en och breue gheuen als dese sin dese nv hebbet vp er ghut«. Windmann mener, at der med den sidste *passus* hentydes til lensgodser, men er godt klar over, at der også blot kan være tale om de sædvanlige herremandsrettigheder. Dog mener han, at den sidste tolkning ville vanskeliggøre forståelsen af den foregående sætning, efter hvilken grev Johan skal indrømme sine nye mænd de samme rettigheder som sine holstenske vasaller.

Efter min mening tager disse bestemmelser sigte på at vinde vasallerne for overenskomsten (pantsættelsen af *Dänischwohld*), og til det formål bestemmes det, at disse ikke alene skal sidestilles med den holstenske adel, men samtidig have bekræftet deres godsbreve, og deres skattefrihed. Når jeg ikke mener, der er basis for at regne med en grevelig lensadel i landet mellem Slien og Ejderen, skyldes det imidlertid også det forhold, at greverne aldrig i den følgende tid indblandes i godsomsætningen. Til salg af lensgodser fordres grevens samtykke, og når grevens samtykke aldrig omtales ved de ikke helt få ejendomshandler vi kender, slutter jeg heraf, at godserne ikke var len, men ejendom.

¹⁰ Om disse erhvervelser se Windmann, s. 172 ff. og Voigt, s. 63 ff.

kong Abels enke, sammen med sine sønner, Erik og Abel, i 1260 pantsatte »totam terram nostram inter Sliam et Eidriam, uidelicet Svansio, Frethslet, Stapeleholm, nemus Jernewith et oppidum Reinoldesburgi« til sine brødre, de holstenske grever Gerhard I og Johan I.¹¹ I praksis kom vel alt det gamle, danske krongods mellem Slien og Ejderen i schauenburgernes besiddelse, for en sammenligning med fortegnelsen i Kong Valdemars Jordebog viser, at pantsættelsen både har omfattet patrimonium og kongelev. Pantsættelsen er sket med forbigåelse af retigheder tilhørende andre linier af kongeslægten.¹² En forestilling om pantsættelsens størrelse giver den store pantsum på 8000 mk. sølv, men også et blik på krongodset ifølge Kong Valdemars Jordebog giver et fingerpeg. På Svansen havde kongen foruden mange skove 26½ plove – 1 plov svarede vel sagtens til størrelsen af en gennemsnitsbondegård, 32–36 tønder land.¹³ Stapelholm nævnes ikke i Jordebogen, men man kan med Voigt gætte på, at det delvis har dækket det i Jordebogen nævnte Kamp.¹⁴ Hele Kamp var krongods. Mellem Slien og Ejderen havde kongen 420 bol (hove) som privatejendom, og en væsentlig del af dem kan nok henføres til Fredslet, den midterste del af området. Hele Jernved, det nuværende Dänischwohld, var kronens område. Kongens besiddelser mellem Slien og Ejderen var altså meget betydelige.

Hvornår og hvor meget af de pantsatte områder hertugerne igen har indløst, står ikke ganske klart, men at det må være sket i et vist omfang fremgår af, at hertug Valdemar i 1325 til grev Johan III pantsatte »de stad to Ekerenvorde vnde den Denschenwolt vnde allent dat we hebbet twischen Sly vnde Eydere«. ¹⁵ At panterne dog ikke foreløbig efter 1260 blev indløst, er der tegn på,¹⁶ og hertil kommer, at dele af landet mellem Slien og Ejderen er blevet arvegods i den holstenske greveslægts eje. I 1288 overdrog Mechtilde Gerhard I »omnem hereditatem siue

¹¹ DD 2. r. I, 316.

¹² Jfr. Windmann, s. 172 f. Samme forf. har som bilag til sin afhandling på et ikke ganske fejlfrit kort anskueliggjort krongodsets beliggenhed i Slesvig. For Angels vedkommende se H. J. Kuhlmann, *Besiedlung und Kirchspielorganisation der Landschaft Angeln im Mittelalter, Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins* bd. 36, 1958, s. 257 og kort nr. 15. Windmanns påvisning af at pantsættelsen også omfattede Jernved, der i Jordebogen er opført som kongelev, taler imod Hvidtfeldts (*Sydslesvig gennem Tiderne I*, 1946, s. 131), Mackeprangs (s. 174) og J. Olriks (*Sønderjyllands Historie II*, 1937, s. 16) opfattelse, at pantsættelsen kun omfattede Mechtildes og hendes sønners arvedel af patrimoniet.

¹³ S. Aakjær, *Mål og vægt*, *Nordisk Kultur* bd. XXX, s. 232 ff. og 267.

¹⁴ Voigt, s. 68.

¹⁵ DD 2. r. IX, 182–183.

¹⁶ DD 2. r. II, 124 og DD 2. r. IV, 167.

bona inter Sliam et Eyderam sita«, som hun havde arvet efter sin søn, hertug Valdemar.¹⁷

Det er helt klart, at området syd for Slien har været under betydelig holstensk indflydelse, og med greverne skulle holstenske adelsmænd da efter mange forskeres mening være fulgt med ind i landet.¹⁸ Tanken er nærliggende og bør vel ikke ganske afvises, men det kan faktisk ikke bevises, at pantsættelsen har bidraget til indvandringen. Vi ved, at i årtierne o. 1300 bosætter holstensk adel sig nord for Ejderen, og vi ved, at dette område var rigt på gammelt, dansk krongods, men vi ved ikke, om indvandringen er sket til dette krongods. Der kendes ingen dokumenter, hvorved greverne overdrager stormænd jord, ja det mærkelige er, at intet medlem af familierne Skinkel, Sehested, Knoop eller Limbek optræder i tilknytning til schauenburgerne.¹⁹ Nu kunne man sige, at vi har at gøre med relativt få personer, og at kildematerialet er spinkelt. Det argument tæller imidlertid ikke, fordi vi inden for de nævnte slægter kan fremvise adskillige eksempler på forbindelse med de sønderjyske hertuger.²⁰ Havde pantsættelsen af landet mellem Slien og Ejderen været en afgørende forudsætning for adelsmændenes indvandring, kunne man dog have ventet at finde dem som grevernes mænd, medlovere, vidner eller i lignende nær forbindelse med dem.

Da det ikke er muligt at påvise nogen forbindelse mellem pantsættelsen og den ældste indvandring, er det strengt taget ikke nødvendigt at

¹⁷ DD 2. r. III, 314. 1307 ses en del af Dänischwohld at være i greveslægten's eje (DD 2. r. VI, 92) og i 1327 Holmelen (DD 2. r. IX, 434). Spillet om krongodset er mere kompliceret, end der her er mening i at gå ind på. Til stadighed er det et problem, om besiddelsen er de jure eller de facto. Grænserne mellem kongelev og patrimonium og mellem pant og ejendom er overordentligt vanskelige at trække. Glemmes må det heller ikke, at kongen, hvis rettigheder i 1260 var blevet ganske forbigået, i 1285–86 fik tilkendt det sønderjyske krongods, herunder det sydligste, og opretholdt krav herpå lige til 1313 (jfr. Windmann, s. 173 f.). Men i hvilket omfang har han haft rådighed over det?

¹⁸ Jfr. f. eks. Windmann, s. 195, Voigt, s. 77, Erik Arup, *Danmarks Historie II*, s. 34 og Jørgen Olrik i *Sønderjyllands Historie II*, s. 101.

¹⁹ Det skal indrømmes, at der findes to sene eksempler på holstenere med forbindelse til Sydslesvig, som optræder sammen med greverne. Benedikt Ahlefeldt stod i 1320'erne i Johan III's tjeneste (jfr. Bobé, *anf. arb.*, s. 25), men da han i 1319 træder frem i historiens lys, er han Henrik II's mand, og heller ikke hans ældre slægtninge (se s. 84 note 2) ses i holstensk, men i pommersk tjeneste. I 1323 skødede den holstenske stormand, Henrik Alverstorf, landsbyen Jagel i Haddeby sg. til et kloster i Slesvig. På hvilken måde han er kommet i besiddelse af landsbyen fremgår ikke af nogen kilde. Voigt antager, at han har erhvervet den af de holstenske grever (s. 93).

²⁰ DD 2. r. III, 264; DD 2. r. VII, 82; DD 2. r. VII, 84; DD 2. r. VII, 314; DD 2. r. IX, 251.

antage en sådan sammenhæng, og der er også svage tegn på, at indvandringen af holstenske adelsmænd er begyndt før 1260, altså inden pantsættelsen har fundet sted.²¹ Dernæst er det værd at minde om, at stats- og folkegrænsen ikke på dette tidspunkt faldt sammen. Grænsen for det sammenhængende danske bosættelsesområde gik i en linie fra Eckernførde over Slesvig by til lidt syd for Husum.²² Syd herfor dannede fra gammel tid store grænseskove skel mellem dansk og saksisk bosættelse. De første saksiske landsbyer på Ejderens nordlige bred træffes i vikingetiden. De bredte sig og nåede i Valdemarstiden frem til det danske bosættelsesområde. Ejdergrænsen var altså folkeligt set sprængt i det 13. årh., en proces som det danske herredømme over Holsten 1201–1225 kun kan have fremmet.²³ Når Holsten kom under Danmark, kunne Ejderen ikke længere opfattes som et skel. Men hermed muliggjordes også holstenske stormænds indtrængen i den tyndt befolkede, skovrige ødemark, som landet mellem Slien og Ejderen dengang udgjorde.²⁴

4. *De sønderjyske hertugers betydning for indvandringen*

Det har i det foregående været berørt, hvordan den ældste indvandring kan spores i området umiddelbart nord for Ejderen. Det har ikke været muligt at påvise, at de schauenburgske grever umiddelbart har fremmet holstenernes indvandring. Derimod har spørgsmålet om de sønderjyske hertugers stilling til den holstenske adels fremtrængen i Sønderjylland kun kort været nævnt.

Efter at Abel i 1237 havde tiltrådt hertugdømmet Jylland, blev det hans og hans efterkommeres hovedmål at skabe et fyrstendømme i størst mulig uafhængighed af kronen. I langvarige kampe med de danske konger om kronens rettigheder i fyrstendømmet og hertugens forpligtelser over for kongen vandt hertugerne terræn. Vigtigst er det nok her af hæfte sig ved, at fra 1313 har hertugen alene haft rådighed over kronens gods i Sønderjylland. Under Valdemar II Eriksen (1283–1312) og hans søn, Erik II Valdemarsen (1312–1325), opnåede Sønderjylland en selvstændighed, som det hverken før eller siden har haft. Forpligtelserne over for kongeriget lykkedes det disse hertuger næsten helt at fri-

²¹ Se ovenfor s. 83 med note 1.

²² Jfr. A. Bjerrum, *Vort Sprogs gamle Sydgrænse*, Sø. Arb. 1944, kort s. 16 f.

²³ Jfr. *Sønderjyllands Historie I*, s. 483.

²⁴ M. Cl. Gertz, *Scriptores Minores II*, 466 ff.

gøre sig fra, mens Holsten, splittet som det var mellem flere schauenburgske grever, ikke betød nogen trussel syd fra. Hertugerne optrådte som selvstændige fyrster og udviklede et eget administrationsapparat. Ganske som den danske konge og andre fyrster knyttede de adelsmænd til sig som administratorer, rådgivere og følgesvende. Denne gruppe af fyrstetro mænd, vasaller om man vil, skal vi se på i det følgende og søge oplyst, i hvor høj grad man finder holstenere på disse poster.

Forholdet er det, at de sønderjyske hertuger allerede tidligt er begyndt at benytte holstenske hjælpere, uden at man af den grund kan tale om indvandring, som det fremgår af følgende eksempel.²⁵ I 1272 sluttede hertug Erik I Abelsen (1259–72) i Grevesmühlen en traktat med nogle mindre, nordtyske fyrster, og ved den lejlighed optrådte der ingen danskere som hans medlovere, derimod 5 holstenere.²⁶ Vi har imidlertid ikke noget kendskab til, at disse fem iøvrigt optræder i hertug Eriks følge, hvorimod de optræder i Holsten i tilknytning til greverne. Forholdet kan udtrykkes på den måde, at disse holstenere har været i hertugens tjeneste, ihvertfald ved denne lejlighed, men det er ikke dermed bevist, at de pågældende personer er indvandret til Sønderjylland. Andre breve viser, at hertug Erik omgav sig med herremænd af dansk rod, når han opholdt sig i Sønderjylland,²⁷ så man har ikke lov til at anse det hertugelige følges sammensætning ved den omtalte lejlighed i 1272 for repræsentativt. Men den holstenske indflydelse vokser i den følgende tid.

Da hertug Valdemar II i 1287 gav grev Helmold af Schwerin sin søster Margrethe til ægte, lovede 10 af hans riddere (»milites nostri«) at gå i indlager som sikkerhed for aftalens overholdelse. Af dem er seks danskere (sønderjyske herremænd), mens tre, muligvis endda fire, er holstenere.²⁸ Der er ingen tvivl om, at vi her har en meget nær tilknytning af holstenske adelige til den slesvigske hertug. Når holstenerne ligefrem kaldes »vore riddere«, må det betyde, at de har været i hvert fald midlertidigt bosat i Sønderjylland, uanset at de også er bevidnet i Holsten.²⁹ Man må så spørge, om dette eksempel er karakteristisk for sammensætningen af Valdemars mænd. Var det normalt, at hertugen om-

²⁵ Et tidligt, men enkeltstående eksempel kendes allerede fra Abels tid (DD 2. r. I, 17).

²⁶ Pape Wolf, Markvard Parkentin, Hartwig Reventlow, Ludolf Küren og Emeke Sandberg (DD 2. r. II, 172).

²⁷ DD 2. r. I, 342 og DD 2. r. II, 160.

²⁸ Otto Pløn, Ditlev Sehested, Hartvig Ulf og Helrik (DD 2. r. III, 264).

²⁹ Det kan være mere end et tilfælde, at Otto Pløn gentagne gange sælger gods og afgiver domsmyndighed i Holsten (Hasse II, nr. 264, 737 og 909).

gav sig med så forholdsvis mange holstenere? Svaret er nej. Hertug Valdemars mænd var danskere,³⁰ men det gælder for ham som for hans far, at det holstenske islæt af rådgivere nu er mærkbart.³¹

Det samme ses i endnu højere grad under hans søn og efterfølger, Erik II. Fra de første år af hans regeringstid kender vi nogle breve, der indeholder navnene på et overraskende stort antal holstenere sammen med hertugen. Ved det betydningsfulde forlig 1313 mellem konge og hertug i Horsens ses mange holstenere. For aftalens overholdelse lover på hertugens side 19, måske 20 mand. Af dem er der ni adelsmænd af holstensk rod, otte er sønderjyske herremænd, mens to-tre ikke lader sig identificere.³² Ikke alene bør man hæfte sig ved, at halvdelen af hertugens folk er holstenere, men også at en af dem, Godskalk Limbek, som marsk har hørt til hertugens højeste embedsmænd. Fem dage senere var hertug Erik kommet tilbage til sit hertugdømme og sluttede i Slesvig en overenskomst med Henrik af Schwerin. Med ham lovede 19 riddere og væbnere, der alle kaldes »homines nostri«. Den overvejende del af disse mænd var holstenere – 14 ud af 19.³³ Det må siges at være et slående højt tal. Intet tyder på, at disse holstenere optræder under ekstraordinære forhold, som kunne forklare den holstenske overvægt.

Nu kunne man af de to anførte eksempler let føres til at tro, at de sønderjyske herremænd allerede var så godt som distanceret af indvandrede holstenere. Det er dog ikke tilfældet. Nyborgforliget 1315 opregner 77 sønderjyske stormænd, som aflægger løfte sammen med hertugen. Af dem er kun otte, muligvis endda kun seks, holstenere,³⁴ mens resten er af klar dansk rod. Denne kilde, omend dårligt overleveret gennem Huitfeldt, må tillægges stor vægt, fordi den oplyser langt flere navne end de oven for nævnte. Der kendes også andre eksempler på holstene-

³⁰ Se eksempler fra 1284, 1288 og 1289: DD 2. r. III, 121; 2. r. III, 292 og 2. r. III, 380.

³¹ Også hans bror, Erik Langben, optræder sammen med holstenere (DD 2. r. IV, 228).

³² De ni holstenere er: Hartwig Wolf, Eckhard Kletkamp, Godskalk marsk (Limbek), Leo Dosenrode, Markvard Limbek, Otto Limbek, Hasse Krummedige, Ditlev Rutze og Rudolf Rutze (DD 2. r. VII, 82).

³³ Nemlig Godskalk Limbek, Eckhard Kletkamp, Reimar Wedel, Markvard Rumohr, Ludolf Skinkel, Ditlev Sehested, Leo Dosenrode, Sigfred Sehested, Hasse Krummedige, hans bror Hartvig, Markvard Limbek, Reimer Sehested og Otto Limbek. Seks af disse deltog i Horsensoverenskomsten, mens syv ikke gjorde det (DD 2. r. VII, 84).

³⁴ Henrik Kletkamp, Rudolf Rutze, Herlug Sehested (?), Johan Rig (Breyde?), Henze Smalsted, Henneke Dosenrode, Otto Pogwisch og Johan Wedel (DD 2. r. VII, 314).

res tilknytning til hertug Erik. Her skal blot fremhæves, at Markvard Rønnow i 1318 optræder som suppleant for marsken, Erik Holck, for på hertugens vegne at aflægge ed.³⁵

Lad os prøve at samle de ovennævnte, delvis modstridende eksempler på de sønderjyske hertugers forbindelse med den holstenske adel frem til 1325. Der tegner sig da følgende billede: Fra 1272 og fremefter kender vi holstenere som medlovere og vidner for hertugerne, og her i blandt er det værd at fremdrage enkelte eksempler. I 1287 omtales tre holstenere som hertugens riddere, og på samme måde ses i 1313 flere holstenere blandt »vore mænd«, Godskalk Limbek endog som hertugens marsk. På linie hermed optræder Markvard Rønnow i 1318 som suppleant for den sønderjyske marsk. Hvad man heraf kan slutte er, at holstenerne ganske på linie med den sønderjyske adel er trådt i afhængighedsforhold til hertugen og er blevet hans mænd. Navnlig forliget i Horsens og den kort derpå følgende overenskomst mellem hertug Erik og Henrik af Schwerin fremviser påfaldende mange holstenere. Talmæssigt har de dog endnu været underlegne – se f. eks. Nyborgoverenskomsten 1315 – men alt tyder på, at de syd fra kommende adelige uden videre har gjort sig gældende.³⁶ Af stor interesse er det at konstatere, at hertugerne helt har akcepteret holstenske adelsmænd på lige fod med den indfødte adel. Det vil sige, at ingen politiske vanskeligheder har afholdt den holstenske adel fra at indvandre til Sønderjylland. Dette er bemærkelsesværdigt, fordi det jo sker i en periode, hvor Sønderjylland er ved at udvikle sig til et selvstændigt territorium uafhængigt af kongeriget og Holsten.³⁷

II. TIDEN 1325–40

5. Politiske forudsætninger

Med Erik II's død i 1325 ændredes mangt og meget både i Sønderjylland og i kongeriget først og fremmest på grund af den ændring i

³⁵ DD 2. r. VIII, 49. Samme år aflægger tre andre holstenere løfte for hertugen: Otto Pogwisch, Henneke Kletkamp og Busche Westensee (DD 2. r. VIII, 48).

³⁶ Jeg kan således ikke være enig med den af Slesvigs og Holstens middelalderhistorie så højt fortjente W. Carstens, der mener, at det hertugelige hof under Valdemar og Erik i stigende grad bliver samlingspunkt for den jyske adel (Carstens 1951, s. 26).

³⁷ Om Sønderjyllands udvikling i retning af de tyske territorier se Windmanns arbejde.

schauenburgerne politik over for Danmark, der nu blev ganske tydelig.¹ Forholdet mellem Holsten og Danmark var siden det 13. årh. uløseligt knyttet til Sønderjyllands stilling, og til stadighed havde det været grevernes politik at støtte hertugdømmets selvstændighed over for kongeriget. Vi finder denne tankegang klart udtrykt i den såkaldte *Constitutio Valdemariana*, hvori det bestemmes, at Sønderjylland ikke må forenes med kongeriget under samme herre.² I praktisk politik havde det betydning, at greverne i anden halvdel af det 13. årh. søgte at hindre hertugdømmets inddragelse under den danske krone, men i det 14. årh. fik synspunktet endvidere den konsekvens, at den slesvigske hertug heller ikke måtte blive konge af Danmark. Derfor ser vi Johan III og Gerhard III støtte Kristoffers valg til konge i 1320 mod de jyske stormænds kandidat, hertug Erik. Med tilfredshed har schauenburgerne set Sønderjyllands løsrivelse fra kongeriget, og dermed var forudsætningen skabt for den radikalt nye, holstenske politik, som Gerhard III står som den første eksponent for: det schauenburgske grevchus' forsøg på at forene Slesvig med Holsten.³

Hertug Erik efterlod sig en mindreårig søn, Valdemar, der måtte have en formynder. Kong Kristoffer rejste som lenets overherre krav herpå, men kunne ikke stå sig i konkurrencen med Valdemars morbrøder, grev Gerhard af Rendsborg, der tilrev sig formynderskabet og dermed rådighed over hertugdømmets ressourcer. For hele Danmark blev denne stærke personlighed en prøvelse. Støttet af sin rige fætter, Johan III af Pløn, der til gengæld fik overladt gammelt, dansk krongods i Sønderjyllands sydligste områder,⁴ fik han forbindelse med oprørerne i

¹ Perioden 1325–40 dækker de år, i hvilke grev Gerhard øvede afgørende indflydelse på Sønderjyllands skæbne.

² *Item ducatus Sunde Iucie regno et corone Dacie non unietur nec annectetur ita quod unus sit dominus utriusque.* DD 2. r. IX, 273. Jeg tager ikke hermed stilling til, om denne bestemmelse har været en del af Valdemar III's håndfæstning (således Kr. Erslev, *Den saakaldte »Constitutio Valdemariana«* af 1326, H.T. 6. r. VI, 1895), om den har været en del af et særligt kongelofte til Gerhard (således Kn. Fabricius, *Kr. Erslevs tolkning af den saakaldte Constitutio Valdemariana*, H.T. 11. r. VI, 1960), eller om bestemmelsen er et falsum fra 1448 (således E. C. Werlauff i *Antislesvigholstenske Fragmenter VII*, 1848).

³ Jfr. W. Carstens 1951, s. 6–17; Kr. Erslev, *Da. Rig. Hist. II*, s. 258.

⁴ Gerhard lod 1325 Valdemar give Johan pant i Eckernförde, Dänischwohld og alt, hvad hertugen havde mellem Slien og Ejderen, for 4000 mk. sølv. Hvis dette beløb ikke blev tilbagebetalt inden 2 år, skulle greven have områderne i fri besiddelse. Hertugens besiddelser mellem Slien og Ejderen specificeres ikke, men man kan gå ud fra, at alt det gamle krongods i området nu var på holstenergrevernes hænder (DD 2. r. IX, 182–83, 188, jfr. Windmann, s. 175, og Voigt, s. 85. Efter 1313 gjorde den danske konge ikke længere krav på sønderjysk

Danmark mod Kristoffer II. Kristoffer blev tvunget i landflygtighed. Den lille Valdemar ophøjedes til konge, selv blev Gerhard »administrator regni Dacie« og – vigtigst i denne forbindelse – hertug af Sønderjylland. Ganske vist måtte han opgive herredømmet her til fordel for en arvelig forlening med Fyn i 1330,⁵ som fra 1332 ændredes til panteherredømme over Nørrejylland og Fyn. Men det afgørende i denne forbindelse er, at Gerhard fortsætter som hertug Valdemars formynder indtil 1336, altså også efter at Valdemar i 1330 havde fået Sønderjylland igen.

Hertugen havde bestandigt svært ved at hævde sin selvstændighed over for greven.⁶ Kort før sin død i 1340 tvang Gerhard således Valdemar til at bytte landområde med sig. Hertugen skulle overtage grevens pant over Nørrejylland, mens Gerhard fik Sønderjylland i pant. Gottorp slot skulle være det sidste, hertugen indløste.⁷ Næppe havde Sønderjylland således i tiden op til 1325 tilkæmpet sig betydelig selvstændighed i forhold til Danmark, før det kom under holstensk indflydelse. For Slesvig som selvstændigt territorium blev den holstenske invasion mindst lige så skæbnesvanger som for kongeriget.

krongods). I 1328 overtog Gerhard fra Johan Dänischwohld og formentlig også de øvrige besiddelser (DD 2. r. X, 72), og hvad enten Gerhard nu efter 1325-brevets bestemmelse fik områderne i fri besiddelse (Windmann, s. 175 og Voigt, s. 86) eller som pant (C. A. Christensen, indledning til diplommet i DD), var landet mellem Slien og Ejderen hermed samlet på rendsborrgrevens hånd. Hvor længe han har beholdt området, ved vi ikke, men i hvert fald formelt er det sikkert blevet afgivet til hertug Valdemar i 1330, for den 11. feb. 1340 hørte Dänischwohld med til hertugdømmet, da det af Valdemar pantsattes til grev Gerhard (DD 3. r. I, 11); jfr. iøvrigt også DD 2. r. XII, 64.

⁵ Dog fik han løfte om forlening med Sønderjylland, hvis hertugen skulle dø uden arvinger (DD 2. r. X, 200).

⁶ Da Valdemar afsagde sig formynderskabet, var han ca. 21 år, mens den normale myndighedsalder var 15 evt. 18 år (KL IV, sp. 493 ff.). Gerhard har altså opretholdt sin indflydelse længst muligt og udnyttede sin stilling til at lade Valdemar afstå alle øer øst for Lillebælt undtagen Langeland (DD 2. r. XI, 57), og til at lade ham love, at de slesvigske vasaller skulle anerkende greven som lensherre, hvis Valdemar skulle dø barnløs (DD 2. r. XI, 58). Efter 1336 har der været nogle gnidninger mellem dem, som afsluttedes med et forlig d. 2. feb. 1339. Omend Valdemar fik 3000 mk. lybsk og løfte om støtte til en militær aktion mod Langeland, trak Gerhard dog det længste strå. Hertugen afstår fra at støtte Kristoffers arvinger og må oplade sit lands befæstningsværker for Gerhard og hans mænd, ligesom de skal have fri adgang til at drage gennem Sønderjylland. Hertil kommer andre for greven fordelagtige bestemmelser (DD 2. r. XII, 138). Jfr. Windmann, s. 124 f. Sven Tägil, Valdemar Atterdag och Europa, 1962, s. 27.

⁷ DD 3. r. I, 10-11.

6. *Indvandringens forløb*

I perioden 1325–40, holstenervældets glanstid i Danmark, er vilkårene for den holstenske adels fremtrængen meget gunstige. Mens indvandringen i tiden før 1325 var foregået uden klar forbindelse med schauburgsk politik, breder den sig nu til hele Danmark i tilknytning til det politiske og økonomiske herredømme, som de holstenske grever, Gerhard III og Johan III, opkastede over landet. Når der i Kristoffer II's håndfæstning fra 1320 står »ut nullus Teutonicus castrum, municiones, exactiones aut terras habeat«,⁸ så er det en bestemmelse, som de to følgende årtiers udvikling i høj grad skulle gøre til skamme. Vi lader i denne forbindelse det øvrige Danmark ude af betragtning og vender os til Sønderjylland.

Den holstenske adels fremtrængen som jordbesiddere og lensmænd i Sønderjylland er skildret af H. Voigt, hvis resultater jeg i hovedsagen kan tilslutte mig.⁹ De i forrige periode omtalte slægter, Limbek, Sehested og Skinkel, har befæstet deres stilling i hertugdømmet. Væsentligt flere personer end tidligere optræder inden for slægterne, og mens deres besiddelser før var begrænset til egnen umiddelbart nord for Ejderen, er der nu eksempler på, at de får besiddelser på Svansen, i Angel og Slesvig by. Dertil kommer, at nye slægter begynder at optræde i Sydslesvig som jordbesiddere. På Svansen og i Dänischwohld møder vi mænd med navne som Blok, Krummedige og Rutze, hvis holstenske herkomst er tydelig nok.¹⁰ Den af Voigt påpegede udvikling er klar: Fra området umiddelbart nord for Ejderen er den holstenske adel trængt ind i det egentlige, danske Sydslesvig, først og fremmest i de områder, hvor det gamle, danske krongods – nu i hertugelig og grevelig besiddelse – befandt sig. Spørgsmålet er imidlertid, om ikke en fornyet gennemgang af kildematerialet kan forøge vor viden om indvandringen. Det må være af interesse at konstatere, hvor mange holstenerer der i det hele taget træffes i Sønderjylland i den pågældende periode, i hvilken egenskab de opholder sig der samt deres politiske tilhørsforhold til hertug og greve. Det kildemateriale, der i det følgende bygges på, er fremlagt som bilag I s. 141 ff.

Til belysning af de rent talmæssige forhold er der neden for opstillet en tabel i to grupper. I den første er alle holstenerer, der optræder i

⁸ DD 2. r. VIII, 176. Cit. Voigt, s. 84.

⁹ Sst., s. 93 f. og 98–101.

¹⁰ Ved identificeringen af holstenske adelsmænd er anvendt slægtoversigterne hos Herberg.

Sønderjylland, opført, mens kun de bosatte er optaget i den anden. For bosatte regnes holstenere, som besidder eller erhverver gods til ejendom, får pant i jord, er pantelensmænd, hovedsmænd eller fogeder, som pantsætter eller sælger besiddelser. Personer, der alene optræder som vidner og garanter, er kun opført i gruppe 1. En svaghed ved opstilling efter disse retningslinier er, at visse personer kun vil blive opført i gruppe 1, selvom sandsynligheden taler for, at de har været bosat. Eksempelvis kunne man nævne de to medlemmer af slægten Skinkel. De har i betragtning af stamfaderens bosættelse i Sydslesvig sikkert også boet i landet. Men for at undgå den usikkerhed, der er forbundet med at afgøre vidners og ledsageres eventuelle bosættelse, er kun de personer, der opfylder de ovennævnte kriterier for bosættelse, medtaget i gruppe 2. Heraf følger, at tallene i denne gruppe er minimumstal.

Tabel 1. Holstensk adel i Sønderjylland 1325-40.

Slægter	1 Samtlige holstenere	2 De bosatte
Alverstorf.....	1	
Blixen.....	2	1
Blok.....	2	1
Glysing.....	1	
Hummersbüttel.....	1	
Knoop.....	2	2
Krummedige.....	2	1
Limbek.....	11	9
Pogwisch.....	1	
Rantzau.....	1	
Rastorf (Rostrup).....	1	
Reventlow.....	4	2
Rumohr.....	1	
Rutze.....	1	1
Sehested.....	5	3
Skinkel.....	2	
Wensin.....	1	
Wisch.....	3	
Wulf.....	2	1
19.....	44	21

Det samlede antal holstenske adelsslægter i Sønderjylland beløber sig altså til 19 med ialt 44 personer. 9 slægter er bosat, og af dem kendes 3

fra den foregående periode, Limbek, Sehested og Knoop, mens 6 nu for første gang er bevidnet, nemlig Blixen, Blok, Krummedige, Reventlow, Rutze og Wulf.¹¹ I den første gruppe udgør slægterne fra periode I (tiden indtil 1325), Limbek, Sehested, Skinkel og Knoop, 20 af de 44 personer – i den anden derimod 14 af 20. Heraf fremgår det, hvor godt de gamle slægter Limbek, Sehested og Knoop har klaret sig. Selv om de også hævder sig fint i gruppe 1, gør de sig dog især gældende i gruppe 2, hvor de udgør flertallet af personerne.¹² Konklusionen er altså, at de indtil 1325 indvandrede slægter for nogles vedkommende stadig træffes i Sønderjylland og numerisk er styrkede. Desuden er der indvandret et antal nye slægter, der dog ikke kan fremvise så mange bosatte personer som de tre gamle.

Går vi dernæst over til at se nærmere på de 21 bosatte holstenere (gruppe 2), rejser der sig spørgsmålet, under hvilke former bosættelsen har fundet sted. Atter vil det være formålstjenligt at lave en oversigt, hvori personerne nu inddeles i følgende 6 grupper: Den første omfatter godsbesiddelser og godserhvervelser, den anden panteerhvervelser, mens man i nr. 3 finder personer, der har erhvervet pantelen, altså større områder koncentreret om en borg. I gruppe 4 er opført fogeder og slots-hovedsmænd, men denne gruppe kan være vanskelig at holde ude fra den foregående, fordi det ikke altid tydeligt fremgår, om der er pant bag besiddelsen af en borg. 5. gruppe indeholder pantsættelser af jord, mens 6. og sidste omfatter afhændelser (salg, gaver) af jord.¹³ Det skal endelig pointeres, at tabel 2 ikke viser noget om, hvor mange tilfælde af godserhvervelse, panterhvervelse o.s.v., der har fundet sted, så lidt som deres størrelse. Den viser kun noget om personerne, nemlig hvor mange holstenere, der har erhvervet gods, pant o.s.v.

Foruden ved gruppe 1, der er domineret af de 8 Limbekbrødres fælles erhvervelse, hæfter man sig især ved de 5 pantelensmænd. De 3 gamle slægter, Knoop, Limbek og Sehested, har, som tidligere nævnt, klaret sig godt. Over for 14 personer, som har skaffet sig besiddelser (grupperne 1–4), står kun 1 person, der afhænder jord (gruppe 6).¹⁴ De øv-

¹¹ Knoop og Wulf regnes her for to slægter omend med nogen betænkelighed, jfr. s. 84 note 3 og s. 140.

¹² Endnu mere slående ville tallet være, hvis man medregnede medlemmer af slægterne Blixen og Skinkel. Vedrørende Blixen se s. 139 f.

¹³ Mellem gruppe 5 og 6 er der ingen større forskel, idet jeg med C. A. Christensen opfatter pantsættelse som salg med tilbagekøbsret (H.T. 10. r. I, 1930–31, s. 453 ff.).

¹⁴ Sigfred Sehesteds afhændelser modsvares rigeligt af hans erhvervelser.

Tabel 2. Bosat holstensk adel i Sønderjylland 1325-40.

	1	2	3	4	5	6
	godsbesid- delse og -erhver- velse	panter- hvervelse	pante- lensmand	slots hø- vedsmand foged	pantsæt- telse	afhæn- delse
Blixen, Otto.....				1		
Blok, Timme.....						1
Knoop, Folrad.....	1					
- Markvard....	1					
Krummedige, Hasse...	1					
Limbek, Emekinus....	1					
- Godskalk ¹⁵) ...						
- Godskalk....	1					
- Johannes.....	1					
- Lyder.....	1					
- Markvard....	1					
- Nikolaus Kudy	1					
- Otto.....	1					
- Timme.....	1					
Reventlow, Hartvig...			1			
- Nikolaus..			1			
Rutze, Ditlev.....					1	
Schedst, Ditlev.....			1			
- Sigfred.....		1		1		1
- Wulf.....			1			
Wulf, Markvard.....			1			
21.....	11	1	5	2	1	2

rige slægters erhvervelser og afståelser er insignifikante (5 erhvervelser (grupperne 1-4) mod 2 afståelser (grupperne 5-6). Om forholdet mellem periode I-slægterne og de nye kan man fastslå, at mens de første kan fremvise flest jordejere, er en væsentlig del af sidstnævnte at finde på borgene.¹⁶ Det antyder, hvad vi senere skal vende tilbage til, at lån til greverne har medført, at holstenerne er blevet pantelensmænd, eller med andre ord, at grevernes finansielle afhængighed af adelen har befordret indvandringen.

¹⁵ Mageskifter med kapitlet i Slesvig (se bilag I, s. 142).

¹⁶ 3 som pantelensmænd: Hartvig Reventlow, Nikolaus Reventlow og Markvard Wulf og 1 som hovedsmand: Otto Blixen.

7. Grev Gerhards og hertug Valdemars betydning for indvandringen

Det næste vigtige spørgsmål er nu, hvilken betydning grev Gerhard og hertug Valdemar har haft for den holstenske adels indvandring. Af opstillingen over samtlige forekommende holstenere i perioden (s. 96) fremgår det, at der ialt optrådte 44 individer. En differentiering af dette tal viser, at 23 af disse mænd under en eller anden form optræder i forbindelse med hertugen,¹⁷ mens 9 er tilknyttet grev Gerhard.¹⁸ Endelig finder vi 12 holstenere, som optræder i 2 breve udstedt af hertug og greve i forening og i et, hvoraf det ikke klart fremgår, hvis vasaller de er.¹⁹

Af disse tal fremgår det, at så at sige alle de optrædende holstenere findes sammen med fyrsterne. Det er derfor nærliggende at slutte, at disse har spillet den altafgørende rolle for den holstenske adels ophold i og indvandring til landsdelen. Den slutning må man komme til ved en tolkning af de bevarede kilder, men er disse kilder repræsentative, sætter de os i stand til at give et sandt billede af virkeligheden? De benyttede kilder er de traditionelt højt værdsatte diplomer, undertiden ganske vist i afskrifter, men hvori består problemet da? De anvendte kilder er i alt væsentligt udstedt af fyrsterne og tilhører deres og forskellige institutioners arkiver. Det drejer sig m.a.o. om de diplomer, de pågældende har haft interesse i at bevare, og som ikke er gået tabt i den efterfølgende tid. Det er klart, at der dermed er tale om et udvalg af kilder. Herremændenes arkiver derimod er for altid gået tabt, og vi er dermed udelukket fra at få svar på spørgsmålet om, i hvilken grad der har fundet indvandring sted uden fyrstelig medvirken. At rækkevidden af de indvunde resultater dermed mindskes, skal således ikke skjules.

Ser vi på materialet i kronologisk perspektiv, er forholdet det, at

¹⁷ De vidner for ham, erhverver gods af ham o.s.v. Det er: Eggert Alverstorf, Timme Blok, Emmeke Limbek, Godskalk Limbæk d. æ., Godskalk Limbæk, Johan Limbek, Klaus Limbek, Lyder Limbek, Markvard Limbek, Otto Limbek, Timme Limbek, Wulf Pogwisch, Ditlev Struve Rantzau, Ivan Reventlow, Markvard Rumohr, Markvard Sehested, Sigfred Sehested, Blixen Skinkel, Albrecht v. d. Wisch, Markvard Hostrich v. d. Wisch, Markvard Rorland v. d. Wisch, Konrad Wulf og Markvard Wulf. Vedrørende kildehenvisninger se bilag I.

¹⁸ Otto Blixen, Volrad Glysing, Hasse Krummedige, Volrad Reventlow, Hartvig Reventlow, Ivar Reventlow, Nikolaus Reventlow, Ditlev Rastorf (Rostrup) og Ditlev Wensin.

¹⁹ Personerne er delvis identiske med de allerede nævnte: Eggert Alverstorf, Dose Blok, Johan Hummersbüttel, Klaus Krummedige, Godskalk Witte Limbek, Markvard Limbek, Ditlev Struve Rantzau, Hartvig Reventlow, Markvard Sehested, Sigfred Sehested, Markvard Hostrich v. d. Wisch og Markvard Rorland v. d. Wisch (DD 2. r. X, 244-45. DD 2. r. XII, 138).

diplomerne, der berører forholdet mellem holstenerne og grev Gerhard i Sønderjylland, er udstedt indtil 1330-31,²⁰ mens holstenerne senere optræder i hertugens følge. Sammenhængen med de politiske begivenheder er tydelig. Så længe Gerhard er hertug af Sønderjylland, besegler holstenerne for ham. Efter at have afgivet Sønderjylland til Valdemar fortsatte han med at være hans formynder, og det er grunden til, at vi i 1330 finder 2 diplomer, der er udstedt af Gerhard og Valdemar i forening.²¹

Men i løbet af 1330'erne og navnlig efter midten, da formynderskabet var kvittet, optrådte hertug Valdemar efter fattig evne som selvstændig fyrste. Om sig har han en kreds af holstenerne, mens det danske islet er minimalt. Det er bemærkelsesværdigt, at det spændte forhold til morbroderen i slutningen af årtiet altså slet ikke synes at have indvirket på Valdemars forhold til de indvandrede holstenerne. De blev akcepteret, ganske søm det var tilfældet under de foregående hertuger. Tydeligst får vi det demonstreret ved at se på de hertugelige råder i 1338. Foruden en slægtning af hertugen og en ikke identificerbar person er de alle holstenerne: Markvard Rumohr, Ivan Reventlow, Struve Rantzau, Sigfred Schested, Markvard Schested, Markvard Rorland v. d. Wisch, Markvard v. d. Wisch, Albrecht v. d. Wisch, Markvard Wulf og Wulf Pogwisch.²²

Det er ikke længere sådan, at den sønderjyske hertug omgiver sig med mænd af indfødt adel. Vel kan man ikke tale om noget brat brud med den foregående udvikling. Også i den havde vi lejlighed til at følge holstenernes fremtrængen, men alligevel er tiden 1325-40 af central betydning for den syd fra kommende adels konsolidering. Illustrerende er det at sammenligne hertug Valdemars råder i 1326 og i 1338. I 1326, da han havde efterfulgt sin far som hertug og inden grev Gerhard overtog hertugdømmet, hed hans råder: Erik Holck (marsk), Godskalk Limbek, Ove Iversen, Jakob Roost, Troels Pedersen og Konrad Ulv.²³ Kun to af dem er holstenerne, men i 1338 er billedet som nævnt helt skiftet.

Det kan altså ikke være rigtigt, som det er blevet påstået, at de ledende stillinger hos hertugen først efter det 14. årh.'s midte beklædtes

²⁰ Der må tages forbehold over for det sidstnævnte brev i note 19 fra 1339 (vidnerækken omfatter også nogle af Gerhards vasaller).

²¹ DD 2. r. X, 244-45.

²² DD 2. r. XII, 108. Se også listen over råderne i 1334 (DD 2. r. XI, 140) og vidnelisten i 1339 (DD 2. r. XII, 138).

²³ DD 2. r. IX, 251.

af holstenerne. En sådan påstand kan i hvert fald kun opretholdes med modifikationer, når praktisk taget alle hertugens råder i 1338 var holstenerne.²⁴

8. Årsagerne til den holstenske adels indvandring

Endelig skal det vanskelige spørgsmål igen rejses: Hvorfor indvandrede den holstenske adel til Sønderjylland? Lå der en bevidst plan bag? Var fyrsterne initiativtagere, eller skal vi snarere søge forklaringen i gods-ejerens, krigerens eller forretningsmandens private foretagsomhed? For Velschow var svaret, at grev Gerhard og hans sønner bevidst søgte at udslutte Sønderjyllands gamle, danske adel og erstatte den med holstenerne for at hindre, at Slesvig blev inddraget som hjemfaldent len ved den abelske linies forventede uddøen. Planen iværksattes navnlig ved uddeling og salg af krongods til holstensk adel.²⁵

Grev Gerhards interesse for Sønderjylland er klar, fra han i 1326 blev hertug, til han i begyndelsen af 1340 fik det i pant. Også i 1330, da han måtte lade Valdemar blive hertug, sikredes Gerhards arveret til Sønderjylland ved samforleningsinstitutet, og der indsattes en klar bestemmelse om, at hvis Valdemar døde uden arvinger, skulle Gerhard og hans arvinger forlenes med Sønderjylland.²⁶ Retligt havde Gerhard altså sikret sig, men Velschows tankegang går på de realpolitiske forhold: Ved at lade den holstenske adel erstatte den danske ville grev Gert sikre sig imod, at en kommende dansk konge alligevel skulle inddrage lenet. Man må give Velschow ret i, at hvis holstensk adel blev bosat i Sønderjylland, måtte det knytte forbindelse syd på og måske derved afskrække Danmarks konge fra at inddrage Sønderjylland. At realpolitiske forhold som herredømme over jord og borge var mere afgørende end retsbestemmelser, skulle den følgende tids kampe om Sønderjylland netop vise. Vi ser det i Valdemar Atterdags og dronning Margrethes forsøg på gradvis at vinde besiddelser i Sønderjylland og i Erik af Pommerns mislykkede forsøg på ad rettens vej at genvinde hertugdømmet. Vi, der kender den følgende udvikling, vil imidlertid let af den blive påvirket i vor forståelse af den begyndende holstenske ekspansion under grev Gert. Lad os derfor igen overveje problemet og

²⁴ J. Hvidtfeldt, *Oversigt over Befolkningsforholdene i Sønderjylland i Middelalderen*, Sø. Arb. 1950, s. 176 med henvisning til Michelsen i *Zeitschrift VIII*, (1878), s. 125 ff. For tiden efter 1340 se s. 130 f.

²⁵ Velschow, s. 266 f.

²⁶ DD 2. r. X, 200.

spørge: Sogte grev Gerhard at erstatte dansk adel med holstensk i Sønderjylland ved at afhænde krongods?

Fra Gerhards tid som hertug i Slesvig (1326–30) kendes eet eksempel på afhændelse af krongods, nemlig da han i 1327 solgte Holmelen, fire landsbyer i det gamle Fredslet, til Hasse Krummedige. Det drejer sig om arvegods, som ganske vist efter al sandsynlighed var gammelt, dansk krongods, der via Mechtilde var gået over i den holstenske greveslægts eje.²⁷ Der er derimod ingen eksempler på, at grev Gert har solgt, end-sige uddelt, nogle af de besiddelser, han som hertug i 1326 fik rådighed over. Dette forhold forekommer også ganske naturligt. For selv om man vil medgive Velschow, at holstensk adel i Sønderjylland kunne være i grevens interesse, så er det dog usandsynligt, at han har villet betale enhver pris for at opnå det. Krongodset må anses for en så central indtægtskilde og forudsætning for fyrstelig magtudøvelse, at man kun med betænkelighed har afhændet det. En forringelse af grevens resourcer i forhold til det førende politiske lag, adelen, har bestemt ikke været i hans interesse.²⁸ Det enkeltstående eksempel fra 1327 berettiger således ikke Velschows opfattelse, at det var ved afhændelse af krongods, at Gerhard erstattede danskere med holstenere. Fremdeles synes Gerhard ikke i landet mellem Slien og Ejderen, som blev hans i 1328, at have skilt sig af med besiddelser.²⁹ Heller ikke greverne Henrik og Klaus afhændede i perioden 1340–75 sønderjysk krongods til holstenere. I hvert fald er det ikke diplomatarisk belagt.³⁰

Nej, hvad krongodsafhændelser angår, skal man først og fremmest vende sig til hertug Valdemar. Efter 1340 blev det helt katastrofalt, men allerede i denne periode begynder han at afhænde. Det var nemlig ikke alene hans fyrstelige frænder, de holstenske grever, der i 1325 og 1328 havde fået det sydligste Danmark, landet mellem Slien og Ejderen, i hænde, også den holstenske adel fik glæde af hans afhændelser.³¹

²⁷ DD 2. r. IX, 434. Jfr. Voigt, s. 71 og 93.

²⁸ At greven vel forstod at hævde sine interesser over for adelen, fremgår f. eks. af de pantsættelsesbetingelser, Johan Hummersbüttel i 1331 måtte indgå vedrørende Hindsgavl (DD 2. r. X, 288; jfr. Voigt, s. 101).

²⁹ Det må dog erkendes, at vi egentlig ikke ved, hvorledes en række besiddelser er kommet i holstenske hænder (se bilag I under Timme Blok, Sigfred Sehested, Ditlev Rutze og Godskalk Limbek). Der består den mulighed, at de kan have været krongods, men kilderne giver ikke fingerpeg.

³⁰ Jfr. Voigt, s. 113.

³¹ Så længe forskningen har interesseret sig for den holstenske adels indvandring i Sønderjylland, har man været klar over krongodsafhændelsernes betydning, således H. N. A. Jensen (Angeln, 1922², s. 209), Velschow (se s. 101 note

Først fik i 1335 8 sønner af den gamle hertugelige rådgiver, Godskalk Limbek, den tidligere kongsgård i Slesvig by, men vigtigst er nok det omfangsrige pant, som Sigfred Sehested i 1339 fik af hertugen.³² Betydelige dele af Geltingområdet, der ifølge Kong Valdemars Jordebog var særlig rigt på kongelige besiddelser, gik hermed for stedse over på private hænder. Her må man nemlig se begyndelsen til det adelige gods Bukhavn (Bukhave, Buckhagen),³³ mens godset Gelting måske allerede da eksisterede.³⁴

Men tilbage til grev Gerhard; han har dog befordret indvandringen? Ja. At hans lejetropper og militære anførere var holstenere, f. eks. i kampen mod de oprørske jyder i 1329, er vel en selvfølge.³⁵ For erhvervskrigerne har der været penge at tjene på krigen ved sold, løsesummer for krigsfanger, og ved rene røverier,³⁶ men cheferne, som har rejst de militære kontingenter, har lagt penge ud, og når vi ser, hvordan de får dem igen, bliver borgenes vigtige funktion tydelig. Sønderjyllands tre vigtigste borge var på denne tid Tøning, Tønder og Gottorp.³⁷ På disse borge lå en garnison soldater, og herfra opkrævedes fyrstens skatter og andre indtægter, de var m.a.o. militære og administrative centre. Deraf følger, at de repræsenterede en værdi, der kunne gøres til genstand for pantsættelse. Pantsættelsen blev den form, fyrsterne anvendte for at skaffe sig de midler til aflønning af lejetropper, som de ikke havde på hånden. Også i Sønderjylland har grev Gerhard rejst penge på denne måde.³⁸ I 1331 var Tøning pantsat til Nikolaus

25), Stemann (Jahrbücher für die Landeskunde der Herzogthümer Schleswig, Holstein und Lauenburg IX, s. 247), Wegemann (Zustände Schleswig-Holsteins nach dem Erdbuch Waldemars 1231, Zeitschrift bd. 46, 1916, s. 107), Windmann (s. 128) og Voigt (s. 56 ff.).

³² DD 2. r. XI, 225 og 2. r. XII, 191. Jfr. bilag I. Kongsgården i Slesvig var blevet overflødiggjort med opførelsen af Gottorp, jfr. Vilh. la Cour, Danske Borganlæg indtil midten af det trettende århundrede I, 1972, s. 77 f.

³³ Ifølge Vilh. la Cour (anf. arb. I, s. 71) er det bevarede voldsted syd for den nuværende gård ikke identisk med det ældste, senmiddelalderlige Bukhavn, som man gerne antager. Jfr. H. N. A. Jensen, Angeln, s. 210; S. Aakjær, Kong Valdemars jordebog II, s. 213; Trap, Slesvig II, 1864, s. 641, og H. Rumohr i Danske Slotte og Herregårde bd. 20, 1968, s. 69-70.

³⁴ H. N. A. Jensen, Angeln, s. 219. Det er næppe muligt at sige, hvor den ældste gård har ligget, men fra gammel tid (12. årh.?) kendes det voldsted, som ses ca. 300 m. fra den nuværende hovedgård Gelting. Jfr. Vilh. la Cour, Danske Borganlæg I, s. 78 f.

³⁵ Otto Blixen forsvarede således Haderslev (DD 2. r. X, 244).

³⁶ Voigt, s. 132 f.

³⁷ Jfr. Windmann, s. 178 ff.

³⁸ Om de sønderjyske pantelen jfr. Voigt, s. 98 ff.

og Hartvig Reventlow³⁹ og i 1340 til Markvard Wulf.⁴⁰ Også det sydslesvigske hovedslot, Gottorp, var i 1340 pantsat til holstenerne.⁴¹ Eksemplerne på holstenske pantelensmænd kunne øges, hvis vi drog det øvrige Danmark med ind i billedet.

Panteforholdet har været attraktivt set såvel fra fyrsternes som fra den holstenske adels side. Fyrsterne kunne straks få tropper eller penge uden definitivt at give afkald på det pantsatte, der kunne genindløses, mens adelen anså panterhvervelserne for en god måde at gøre opsparede kapitaler frugtbringende på. Det gjaldt i særlig grad den form for pantsættelse, der kaldtes brugeligt pant (*dominium utile*), hvor pant-haveren oppebar pantets udbytte uden at indtægterne fradrog i hovedstolen, så længe skyldforholdet varede. Nu kender vi et eksempel fra Fyn på, at Gerhard foretog en pantsættelse på det vilkår, at pant-haveren ud over et vist beløb skulle aflægge regnskab og fradrage pantets indtægter i skyldsummen,⁴² men selv i dette tilfælde har pant-haveren altså set sin fordel i at få pantet. Hvilken form, der har været anvendt i de ovennævnte sønderjyske tilfælde, står ikke til at afgøre. Som panthavere optræder de holstenske stormænd som forretningsmænd. W. Carstens har om dem træffende anvendt betegnelsen »Unternehmeradel« og dermed på et vigtigt punkt karakteriseret dem i forhold til den indfødte, sønderjyske adel, for hvem tilsvarende økonomiske midler ikke stod til rådighed.⁴³

Hvis det overhovedet lader sig gøre at generalisere om motiverne til den holstenske adels indvandring, er det i hvert fald ikke tilstrækkeligt med Velschow at pege på grev Gerhards interesse i at få den danske adel udskiftet med holstensk. At det ikke er sket ved en målbevidst afhændelse af krongods, mener jeg at have godtgjort. Vi har endvidere set, at indvandringen også er blevet befordret af hertug Valdemar, der

³⁹ Det fremgår af DD 2. r. X, 288, at grev Gerhard skal indløse Reventlow-erne, derimod ikke med hvilken ret Gerhard var borgens herre, f. eks. i kraft af sit formynderskab over hertugen.

⁴⁰ DD 3. r. I, 47–48. Sandsynligvis har denne dog fået Tørning i pant af hertug Valdemar, hvis råd han var i 1338. Traktaten af 23. juni 1340, hvorved greverne Henrik II og Klaus overdrager hertug Valdemar deres panterettigheder i Nørrejylland mod til gengæld at få Sønderjylland i pant, indeholder en bestemmelse om, at hertugen ikke kan indløse Tørning af greverne, før han har betalt Markvard Wulf 100 mark lødigt sølv.

⁴¹ Ditlev Sehested og Wulf Sehested (?). Det kan dog ikke bevises, at grev Gerhard har foretaget pantsættelsen. Den 22. juni tales der om, at greverne Henrik II og Klaus skal indløse Gottorp borg (DD 3. r. I, 46), jfr. s. 143.

⁴² DD 2. r. X, 288. Jfr. Voigt, s. 100 f.

⁴³ W. Carstens 1951, s. 21 ff.

ikke kan have haft politisk interesse i at erstatte danskere med holstenerne.

For Gerhard gjaldt det magten over Sønderjylland og kongeriget. Midlerne til det danske foretagende lånte han fra den kapitalstærke, holstenske adel, der på denne måde fulgte med til Danmark og der fik sikkerhed for og forrentning af sine penge. Greve og stormænd havde fælles interesser. Greven kunne ikke undvære stormændenes midler, og nogle stormænd var interesseret i at knytte sig til Gerhards politik i Sønderjylland, men ikke alle. Mange sluttede sig til hertug Valdemar, og dertil kommer de, der på egen hånd måtte have skaffet sig adgang til og besiddelser i Sønderjylland.

III. TIDEN 1340-75

9. Politiske forudsætninger

I den foregående periode var Sønderjyllands skæbne i grev Gerhards hånd, hertug Valdemar kunne ikke komme fri af onkelens jernhårde favntag. Gerhard havde nok i 1330 måttet opgive den i 1326 usurperede hertugtitel til fordel for den lille Valdemar, men det hjalp kun lidt, at denne i 1336 blev myndig. Alle hertugdømmets slotte stod stadig den store Gerhard åbne.¹ Urørlig syntes han, bag sig havde han stenrige, holstenske adelsmænd. Hensynsløshedens triumf var en traktat i februar 1340, i følge hvilken Valdemar skulle fratages hertugdømmet.² Han skulle overtage onkelens pant i Nørrejylland og til gengæld give sit eget hertugdømme til ham. For de midler han fik fra indløsningen af Nørrejylland, skulle han indløse sit eget hjemland. Dokumentet, der bestemmer dette, taler også om fjendtligheder dem imellem. Grev Gerhard ville med traktatens gennemførelse have bevaret grebet om sin søstersøn og hindret en truende coalition mellem junker Valdemar og hertugen.³

Og dog skulle der kun gå halvanden måned, før den kullede greves planer syntes dødeligt ramt. Hvis hertug Valdemar har draget et lettelsens suk, da sensationen om Niels Ebbesens mord på greven nåede hans øre, kan ingen fortænke ham i det. Men glæden skulle vise sig kortvarig.

¹ DD 2. r. XII, 138, jfr. s. 94 note 6.

² DD 3. r. I, 10-11.

³ Aksel E. Christensen, *anf. arb.*, s. 180. Diskussionen om februartraktatens rette fortolkning er refereret i Sven Tägil, *anf. arb.*, s. 30 f. Selv mener han, at traktaten rummer ret gunstige vilkår for hertugen.

Hertug Valdemar havde det uheld at have modstandere, der var ham overlegne i magt og sikkert også i politisk begavelse. Grev Gert, der startede som holstensk fjerdingsfyrste, havde ved sin død omsat sin ubændige, politiske aktivitet i et kæmpekrav på den danske stat.

100 000 mark lødigt sølv skyldte man ham. For holstenerne blev han en helt, fik tilnavnet »den Store«. I Sønderjyllands historie bør han fremfor alt huskes for sit store medansvar for, at landet mellem Slien og Ejderen for bestandig udskiltes af det danske kulturområde.⁴

Snart stod hertugen også over for den nye komet på stjernehimlen i 1340, Kristoffer II's navnkundige søn Valdemar, som skulle få tilnavnet Atterdag. Denne forenede politisk flair med handlekraft og genrejste det danske rige, men sentimental over for hertugens vanskeligheder var han just ikke. I maj-juni 1340 kom det efter et langvarigt diplomatisk spil til en nyordning i Danmark mellem kongen, grev Gerts dygtige sønner, Henrik (Jernhenrik) og Klaus, og den sønderjyske hertug. Til grund for ordningen af de jyske forhold lagdes februaroverenskomstens landbytte mellem greve og hertug. Kong Valdemar skulle indløse Nørrejylland af hertug Valdemar, der på sin side skulle indløse Sønderjylland af greverne.⁵

Ind i aftalen byggedes også et giftermål. Hertugens søster, Helvig, skulle ægte kongen, der med hende fik 24 000 mark sølv, en meget høj sum for en lille fyrste som Valdemar. Denne medgift må afgjort have medvirket til hertugens pengeforlegenhed resten af hans liv, og den bidrog til, at han fik vanskeligt ved at indløse Sønderjylland. Aftalerne i Lübeck maj-juni 1340 var ikke gunstige for hertugen, også de to nye rendsborggrever forstod nemlig at sikre sig. Det bestemtes, at hertugens indløsning af hertugdømmet skulle ske, så han indløste den sydligste del sidst. Først skulle de store slotslen, Tørning og Tønder, indløses. Det synes sket i 1344. Men det sydslesvigske hovedlen, Gottorp med Dänischwohld og byerne Eckernförde, Slesvig og Flensborg, nåede han aldrig at genvinde. Det var ikke tilfældigt, at det efter traktaten skulle indløses sidst, og endda havde greverne sikret sig et allersidste støttepunkt for det tilfældes skyld, at Gottorp skulle blive indløst: slesvigbispens borg Svavsted, som lå ude mod vest ved Trenemundingen.

Hertug Valdemar blev taberen, han kunne ikke klare sig. I 1340-

⁴ Jfr. s. 93 note 4 og s. 105 note 2.

⁵ DD 3. r. I, 36 og 47-48.

erne holdt han sig politisk til kongen og var i et par år ligefrem grevernes fange.⁶ Senere sluttede han sig som regel til greverne og kongens andre fjender, men han høstede ingen politisk virkning heraf. Lige så lidt lykkedes det hans søn Henrik – hertug 1364–75 – at bringe landet på fode; det var som ramt af koldbrand. At tale om hertugdømmet Sønderjylland 1340–75 er en ren fiktion, for landet var i fuld opløsning. »Die Idee Schleswig scheint velorengegangen zu sein.«⁷) Hertugerne residerede fortrinsvis på Sønderborg Slot, og Als var i hele perioden hertugeligt, men selv det berørtes af et bundløst finansielt uføre. Den permanente pengemangel så hertugerne ingen anden løsning på end evindelige pantsættelser af jord og skatteindtægter.⁸ Det skal vi vende tilbage til.

Hvorfor gik det så galt med finanserne? Der er peget på medgiften, dertil kommer svigtende skatteindtægter. Færre og færre betalte de ordinære skatter, mere og mere jord indgik i gejstlige og verdslige immunitetsområder, selvejernes tal formindskedes. Gerhard III og også Valdemar III havde nok forsøgt at afbøde tabene ved indførelse af ekstraordinære skatter, beder, som hurtigt synes at have udviklet sig til faste afgifter,⁹ men ordningen i 1340 var også på dette punkt ugunstig for hertugen. Det bestemtes nemlig, at den ekstraordinære skat i Nørrejylland, hvor hertugen var panteherre, skulle anvendes til indløsning af landet. Skatten opkrævedes altså til fordel for kongen. I Sønderjylland derimod, hvor greverne var panthavere, indkasserede de skatten. Hertugen fik altså ikke ekstraordinær skat i noget af de to områder.¹⁰

Herredømmet i Sønderjylland havde den, der beherskede borgene.¹¹ I Sydslesvig var det som nævnt greverne, der var herrer. Gottorp var den stærkeste borg, og man må forestille sig den som centrum i et stort len, der var delt op i underlen med mindre støttepunkter. Et af dem var Nyhus ved Flensborg, omtalt første gang 1365. Karakteren af grevernes herredømme i Sydslesvig fremgår bedst af det udtryk, der anvendes om deres pant: *dominium*.¹² Magtområde er det rette ord.

⁶ Windemann, s. 127 med note 140; Tägil, anf. arb., s. 107 med note 60.

⁷ W. Carstens 1951, s. 16.

⁸ Windmann, s. 128 f.

⁹ Sst., s. 157 ff.

¹⁰ C. E. F. Reinhardt, Valdemar Atterdag og hans Kongegjerning, 1880, s. 90–94.

¹¹ En oversigt over de sonderjyske borge og len findes hos Windmann, navnlig s. 168–85.

¹² DD 3. r. III, 175.

Uanfægtet og nydende al indtægt af landet var Henrik og Klaus ubestridte herrer – på Gottorp sad deres foged trygt.

Mellemslesvig er det sted, hertugen har klaret sig bedst i. Her havde han Als med Sønderborg og Nordborg og fogediet Sundeved. Også Tønder har han normalt haft rådighed over.¹³ Men den nordlige del af Sønderjylland under Tørning var det galt med. Både Tørning og Haderslev ser vi som pantelen uden for hertugens rådighed.

Alle ønskede at få borge. Ribebispen havde Møgeltønder, slesvigbispen slog sin lid til Svavsted og Stubbe.¹⁴ Også adelsmænd byggede borge, som vi senere skal se. Derfor var det indlysende, at kong Valdemar af Danmark rettede sine øjne mod borgene i Sønderjylland, da han ville vinde fodfæste der. Kongens planer går langt tilbage i tiden. Allerede forbundet i 1345 mellem de to fyrster med navnet Valdemar bestemmer, at hertugen skal overlade kongen formynderskabet over sine borge, sine mænd og sit land, hvis han dør før denne.¹⁵ I 1357 var kongen i besiddelse af Tønder, som erobrede af hertugen, greverne og de oprørske jyder under stridighederne.¹⁶ I 1360 hører vi pludselig, at kongen har tjenere i Gottorp len, skønt vi ellers ikke siden Erik Menveds tid har hørt om kongelige vasaller i hertugdømmet.¹⁷

Imidlertid er det først i kongens sidste år, at planernes realisering syntes nær. Kongen bliver 1373 værge for Regitze (Rikardis) – enke efter hertug Valdemar – og indynder sig også hos Kunigunde, gemalinde til og i sommeren 1375 enke efter Henrik, den sidste sønderjyske hertug af Abels slægt. Kongen indløser gods pantsat af hertugslægten, benytter sig af enhver lejlighed til i mindre omfang at få fast fod i hertugdømmet, men først og fremmest kæmper han for at vinde borgene. I 1372 belejrede han forgæves Tørning, men to år efter lykkedes det ham for 5000 mark lybsk at købe panteretten

¹³ Reinhardt, anf. arb., s. 543 note 38.

¹⁴ Windmann, s. 160.

¹⁵ DD 3. r. II, 131; jfr. Reinhardt, anf. arb., s. 137 f.

¹⁶ Sjællandske Krønike, Annales Danici, ed. Ellen Jørgensen, 1920, s. 182; jfr. Reinhardt, anf. arb., s. 237.

¹⁷ DD 3. r. V, 289. Jfr. Schleswig-Holsteinisch-Lauenburgische Regesten und Urkunden IV, hrsg. v. V. Pauls, 1924 (herefter forkortet Pauls IV), 1473; DD 2. r. VII, 420.

¹⁸ Det bestod af intet mindre end Als med Nordborg og Sønderborg, Rise, Nybøl, Slogs, Lundtoft og Hviding herreder, men meget var pantsat. Hvad der heraf ikke var i hendes hånd, måtte kongen beholde som sit eget, når han kom i besiddelse af det. Hvad han allerede sad inde med, kunne han også beholde, med mindre hendes søn ville indløse det. Til dette og det følgende se Windmann, s. 129 f. og Reinhardt, anf. arb., s. 486 ff.

til Haderslev by og borg af den holstenske greve, Adolf VII, hvordan denne så end er kommet i besiddelse heraf.¹⁹

At kongen stilede mod kernen, ikke skallerne, ses af, at han i 1374 af hertug Henrik får retten til at indløse Gottorp fra de holstenske grever. Efter den barnløse hertug Henriks død i 1375 begav Kunigunde sig under kongens beskyttelse, og dermed må man antage, at kongen er kommet i besiddelse af den rest af hertugdømmet, som hun endnu har haft rådighed over. Kongen var – nu da de holstenske panteherrer var fordrevet fra kongeriget – på vej til kamp med dem om Sønderjylland, men i oktober måned dør han. De holstenske grever tager derpå offensiven, og ingen kan vide, hvad Valdemar Atterdags sønderjyske politik kunne have ført til.

10. *Indvandringens forløb*

Sønderjyllands adel modtog i den foregående periode et stort tilskud af indvandrede, holstenske adelsmænd. Også i tiden efter 1340 skulle deres muligheder synes gode. Sydslesvig forblev som nævnt pant for grev Henrik og grev Klaus igennem hele perioden. De politiske forudsætninger var altså til stede for en fortsat indvandring og konsolidering af sydfra kommende adel.

Ligesom i den foregående periode er alle i Sønderjylland påtrufne holstenske adelsmænd søgt registreret. De er opført i bilag II s. 143 ff., som vi udnytter i følgende tabel:

Tabel 3. Holstensk adel i Sønderjylland 1340–75.²⁰

	1	2
	Samtlige holstenerere	De bosatte
Ahlefeldt	1	
Alverstorp	1	
Ascheberg	1	
Bardewik	2	1
Barsebek	3	2
Beienfleth	1	
Bisticse	2	1

¹⁹ Michael Linton har påvist, at kongen kun har været i stand til at betale 2/5, resten af beløbet betaltes af dronning Margrethe. Han anfører det som argument for, at kongens indflydelse i Sønderjylland i hans sidste år af forskningen har været overdrevet (Drottning Margareta, 1971, s. 64).

²⁰ (?) ud for slægten angiver, at tilhørsforhold til den holstenske adel eller slægtskabsforholdet er noget usikkert.

Disse tal kan sammenlignes med de tilsvarende i foregående periode ved hjælp af følgende opstilling:

Tabel 4. Holstensk adel i Sønderjylland 1325-40 og 1340-75.

Periode	1. Samtlige		2. Bosatte	
	slægter	personer	slægter	personer
II. 1325-40.....	19	44	9	21
III. 1340-75.....	46 (40)	128 (122)	30 (27)	60 (57)

Af disse opstillinger fremgår det, at 46(40) slægter er repræsenteret i 1340-75. I gruppe 1 finder vi 128(122) personer, hvilket er næsten 3 gange så mange som i den tilsvarende gruppe i perioden 1325-40 (44 personer fordelt på 19 slægter). Nu er der grænser for, hvor vidtgående konklusioner, der kan drages på grundlag af tallene i denne gruppe, fordi den også rummer mange personer med ganske løs tilknytning til landsdelen.²¹ Det er gruppe 2, vi bedst kan slutte fra. I alt kan vi regne med 60(57) personer fordelt på 30(27) slægter for bosat med sikkerhed. De tilsvarende tal for foregående tidsrum var 21 personer fra 9 slægter, altså kun ca. 1/3. Det er dog indlysende, at tallene i de to tidsrum ikke uden videre er sammenlignelige alene af den grund, at det første strækker sig over 15 år, det andet over 35. Dog kan tallene godt bære den enkle konklusion, at der er tale om en betydelig forøgelse af såvel holstenske slægter som personer i Sønderjylland.

De bosatte slægter i perioden 1325-40 var Blixen, Blok, Krummedige, Knoop, Limbek, Reventlow, Rutze, Sehested og Wulf, mens Skinkel er påvist bosat i tiden før 1325. Disse 10 slægter kan i tiden 1340-75 fremvise 31 bosatte personer, temmelig jævnt fordelt på slægterne. Når Blixen er ikke opført, skyldes det dels, at slægten efter kriterierne for bosættelse ikke er bosat, dels at to personer, der bærer navnet, i denne periode er opført under slægten Skinkel. Men dette er næppe det eneste eksempel på personer opført i gruppe 1, som formodentlig har haft bopæl i hertugdømmet.

De 31 personer fra de 10 »gamle« holstenske adelslægter viser med tydelighed, at de engang bosatte slægter har befæstet deres stilling. På den anden side finder vi endnu flere nyindvandrede slægter (21 (18) med 29(26) personer), som har slået rod i hertugdømmet. Mange

²¹ Om kriterierne for optagelse i gruppe 1 og 2 se s. 95 f.

slægter har dog kun een repræsentant. Selv om man bestemt ikke kan se bort fra, at nogle af dem kan være kommet ind i landet på et tidligere tidspunkt, uden at det er bevidnet, må det stå klart, at indvandringsstrømmen fra Holsten er fortsat i denne periode. Der er ikke bare tale om, at etablerede slægter har reproduceret sig i stort tal.

Lidt nærmere ind på livet af, hvad der konstituerer den holstenske bosættelse, kan vi godt komme. Hvis vi vil se, i hvilken egenskab holstenerne opholder sig i Sønderjylland, kan vi analysere de 60(57) bosatte, der er opført i gruppe 2 i tabel 3 s. 109 f. De funktioner, der tyder på en så fast tilknytning til landsdelen, at vi kan tale om bosættelse, er godserhvervelse eller godsbesiddelse²² (gruppe 1 i den følgende opstilling), panterhvervelse (2), pantelensmand (3), høvedsmand eller foged (4), pantsættelse (5), afhændelse (6) eller andre specielle forhold (7), som kan eftergås ved opslag i bilag II.

Tabel 5. Bosat holstensk adel i Sønderjylland 1340-75.²³

	1	2	3	4	5	6	7
Bardewik, Kalle							1
Barsebek, Godskalk		1					
- Ludvig		1					
Bisticse, Reimar					1		
Blok, Hartvig						1	
- Markvard						1	
Buntsing, Henrik	1						
- Klaus	1						
- Timme	1						
- Timme	1						
Darghede, Henneke							1
Gortze, Markvard		1					
Hagen, Henneke							1
- Ulf							1
Knoop, Folrad	1						
- Hartvig	1						
- Wulf	1						
Krummedige, Henneke Wittekop			1				
- Ivan						1	
	7	3	1	0	1	3	4

overføres

²² Gruppen omfatter både de tilfælde, hvor et overdragelsesdiplom foreligger og hvor en mand blot nævnes i besiddelse af en lokalitet for første gang.

²³ Tallene angiver det antal gange, den pågældende person har udøvet den funktion, som registreres i de 7 grupper (erhverver gods, pant o.s.v.). Tvivlsomme tilfælde markeres med (?) eller ().

Der er ingen tvivl om, at det der først og fremmest har været bestemmende for holstenernes bosættelse er, om de har været godsejere. Stillingen som godsejer fremgår af tilfælde, hvor den pågældende erhverver, besidder eller afhænder jord og tilsvarende får pant i eller pantsætter jord. Derimod er pantelensmænd og hovedsmænd af sekundær betydning for indvandringen, fordi deres ophold normalt er tidsbegrænset. Hovedsmandens ophold er bestemt af funktionsperiodens længde, med mindre han går over til at blive jordejer. Det danske len var ikke arveligt, en hovedsmand sidder kun på sin post, så længe hans herre vil det. Det samme gælder de holstenske hovedsmænd, som greverne indsætter på de sønderjyske borge. Da greverne i 1340 fik Sønderjylland som pant, bestemte de, at Nikolaus Krummedige, Tønne Rantzau og Emeke Wunsfleth på deres vegne skulle indsættes på Tørning, Tønder og Gottorp. Ingen af de tre mænd træffes senere som bosatte i Sønderjylland. På Tørning og Tønder har der kun været muligheder i få år, og på Gottorp træffes senere en anden hovedsmand.²⁴ Det samme gælder Markvard Rorland v. d. Wisch, efter at slesvigbispen havde genindløst Svavsted af ham. Den mest bekendte borgherre, der bliver dansk godsejer, er drosten Klaus Limbek i Nørrejylland, mens hans søn Henneke vistnok er det eneste kendte eksempel fra Sønderjylland.

Som nævnt er der i tiden 1340–75 tale om en betydelig holstensk indvandring. Vi møder flere end tidligere, og det stammer ikke blot fra, at forhen indvandrede slægter har reproduceret sig. På den baggrund kan man forvente, at antallet af personer, der erhverver besiddelser, er større end tallet på dem, der afhænder, og det synes tabellen da også at bekræfte. Af den første kategori (gruppe 1–4) er der 39(35) tilfælde, af den anden (gruppe 5–6) kun 18(17). Men man må gøre opmærksom på, at det ikke af tabellen fremgår, hvor store erhvervelser og afhændelser, det drejer sig om. En mand som Johannes Limbek kan ved en lejlighed erhverve mægtige områder og ved en anden skænke små besiddelser til et kloster. Han vil da dels optræde i funktionen som erhverver af gods, dels som afhænder af gods. Men der er intet forhold mellem de to godsmængder, og der er i almindelighed ingen grund til at tro, at afhændelse er ensbetydende med udvandring. Den tilfældige overlevering af adkomstdokumenter betyder, at man i mange tilfælde næppe kan lægge noget særligt i, at en mand f. eks. sælger en lille jordlod. Han kan – uden at det er bevidnet – have erhvervet besiddelser, som har opvejet formindskelsen af jordtilliggendet ved af-

²⁴ Pauls IV, 1323.

hændelsen. På sikrest grund ved konstatering af bosættelse er man naturligvis, når samme slægt påtræffes i landsdelen generation efter generation som deltager i godstransaktioner.

Vi har som nævnt 60(57) bosatte personer. Af dem finder vi 31 i de 10 gamle slægter,²⁵ mens 29(26) tilhører 21(18) nyindvandrede.²⁶ Disse personer optræder i følgende funktioner (gruppeinddelingen er den samme som i tabel 5):

Tabel 6. Bosatte i perioden 1340-75 fordelt på slægter bosat før 1340 (periode II - slægter) og nyindvandrede slægter (periode III - slægter).

	1	2	3	4	5	6	7	Ialt
Periode II - slægter (31 personer).....	18 (17)	4	2 (1)	1	0	10	4	39 (37)
Periode III - slægter (29 (26) personer).....	6	4 (3)	1	3 (2)	4	4 (3)	9	31 (28)
60 (57).....	24 (23)	8 (7)	3 (2)	4 (3)	4	14 (13)	13	70 (65)

Lægger vi tallene i tabel 6 sammen vandret får vi, at 31 personer fra periode II - slægter i 39(37) tilfælde har kvalificeret sig som bosatte - nogle optræder altså mere end een gang. Tilsvarende kendes 29(26) personer fra periode III - slægter i 31(28) tilfælde. Men iøvrigt siger tallene ikke meget andet, end at de to persongrupper stort set optræder i samme funktioner. Man bemærker for periode II - slægternes vedkommende et ret stort antal personer i gruppen afhændelse, men det skal på ingen måde tages som et udtryk for, at de gamle slægter afhænder deres gods og udvandrer. Dels opvejes afhændelserne rigeligt af erhvervelserne, dels er der tilfælde, hvor afhændelsen er ganske ubetydelig i forhold til personernes erhvervelser, f. eks. som nævnt Johannes Limbeks.²⁷ Men heller ikke donationer til kirkelige stiftelser er et udtryk for udvandring, snarere tværtimod.²⁸

²⁵ Blixen, Blok, Knoop, Krummedige, Limbek, Reventlow, Rutze, Sehested, Skinkel og Wulf.

²⁶ Bardewik, Barsebek, Bistisce, Buntsing, Darghede, Gortze, Hagen, Kule, Latendorp, Metzke, Nagel(?), Pogwisch, Rantzau, Rønnow, Stake, Stampe(?), Storm, Swanow(?), Vote, v. d. Wisch og Wunsfleth.

²⁷ Det må igen pointeres, at de opstillede tabeller tager sigte på personer, ikke på besiddelser og deres størrelse.

²⁸ Der tænkes på donatorerne Otto Limbek, Sigfred Sehested, Markvard Vosben og Rudolf Skinkel.

11. *Topografisk placering*

Der er mange ting vedrørende bosættelsen, vi gerne vil vide, men ofte gælder det, at vi ikke får svar på vore spørgsmål. Det er oplagt, at de tal, der findes i tabellerne, kun er absolutte tal i een forstand. Det er de tal, jeg har fundet ved at gennemgå kilderne, men der har efter al sandsynlighed levet personer, som ikke har sat sig spor i kildematerialet, og som vi aldrig vil kunne få kendskab til. Blot kan man så håbe, at de tal, der er opført i tabellerne, er nogenlunde repræsentative.

Det er ikke lykkedes at konstatere kronologiske tendenser i erhvervelser og afståelser inden for perioden 1340–75, men noget mere kan man sige om indvandringens topografiske placering i hertugdømmet. De 60(57) personers bosættelse er konstateret i følgende egne af Sønderjylland:

Tabel 7. Den bosatte, holstenske adels topografiske placering 1340–75.²⁹

Landet mellem Slien og Ejderen med Dänischwohld	21
Svansen	10
Angel	11
Midtsydslesvig	0
Vestsydslesvig	1
<hr/>	
Sydslesvig ialt	43
Als	8
Østnordslesvig	8
Midnordslesvig	0
Vestnordslesvig	4
<hr/>	
Nordslesvig ialt	20
Utland	0
Ukendt sted	2
<hr/>	
Sønderjylland ialt	65

²⁹ Grænsen mellem Nord- og Sydslesvig går mellem Ellum og Isted sysler ikke så langt fra den nuværende grænse, nord for Flensborg og syd for Tønder. Ved Midtsydslesvig forstås Vis, Ugle og Arns herreder, ved Vestsydslesvig Nørre og Sønder Gøs herreder. Midnordslesvig omfatter størstedelen af Frøs, Gram, Nørre Rangstrup, Slogs og Kær herreder.

I tabellen indgår følgende personer. Landet mellem Slien og Ejderen: Henrik, Klaus, Timme og Timme Buntsing, Ivan Krummedige, Hartvig, Volrad og Wulf Knoop, Kristian Nagel, Wulf Pogwisch, Tønne Rantzau, Ivan Reventlow, Markvard Sehested, Hartvig, Johannes, Markvard Vosben og Rudolf Skinkel, Eler Stampe(?), Albert og Nikolaus v. d. Wisch og Markvard Wulf. Svansen: Hartvig

Det er ganske klart, at hovedparten af de indvandrede kom til Sydslesvig og navnlig til de områder, hvor de også tidligere er påvist, i den sydlige og østlige del. Flest er der kommet til landet mellem Slien og Ejderen, landet umiddelbart nord for Holsten, og inden for dette område har særligt Dänischwohld været tiltrækkende. Alene hertil er kommet 10 personer. Også Svansen og Angel, områder der i modsætning til de syd for liggende har gammel, dansk bosættelse, tæller mange indvandrere. Voigt taler om Angel som et nyt tyngdepunkt ved siden af landet mellem Slien og Ejderen, der i Gerhard III's tid var kommet under den holstenske adels indflydelse.³⁰ Til det midterste og vestligste område er holstenske adelige praktisk taget ikke kommet og slet ikke til Frisland. Der er ikke i denne periode eksempler på krongodsafhændelser til adelen, som ville kunne forklare indvandringen til bestemte steder i Sydslesvig som i foregående periode.

Som helhed er indvandringen til Nordslesvig mindre end til Sydslesvig, men bemærkelsesværdig endda. Lige som i Sydslesvig ligger overvægten på den østlige del af området. I midterdelen er der næsten ingen, mens der dog er 3 til egnene i vest. I den foregående periode har holstenerne optrådt nogle få gange som pantelensmænd, men nu er der både tale om jordejere, store panthavere og hovedsmænd i Nordslesvig.

Det er tydeligt, at der er en forbindelse mellem ovennævnte tal og jordbundsforholdene. Der er en stærk indvandring til Sønderjyllands østlige trediedel med dets frugtbare lermuld, mens midterlandet, geesten, ikke har virket tiltrækkende. Dets bakkeøer og hedeflader har gennemgående budt den agerdyrkende befolkning dårligere kår end østlandet. I vest består geesten af vidtstrakte engdrag, der glider over i det lave, græsrigge marskland ved vadehavet.³¹ I dette landskab nord for

og Markvard Blok, Henneke Darghede, Henneke og Ulf Hagen, Jordan Latendorp, Lyder Rutze, Otto og Sigfred Schested og Henneke Vote. Vestsydslesvig: Markvard v. d. Wisch Rorland. Angel: Segebod Krummedige, Emeke og Otto Limbek, Hartvig, Hartvig, Johannes, Markvard og Rudolf Skinkel, Eler og Lyder Storm. Als: Markvard Gortze, Markvard Swanow, Raven, Metzke Ripe Rutze, Johan Kurlowitz Ronnow, Peder Kule, Kalle Bardewik og Henrik Jensen Reventlow. Nordslesvig øst: Godskalk og Ludvig Barsebek, Henneke Wittekop Krummedige, Henneke, Johannes og Lyder Limbek, Markvard Rutze, Ratlev Stake og Emeke Wunsfleth. Nordslesvig vest: Reimar Bisticse, Nikolaus Krummedige og Johs. Limbek. Ukendt sted: Ditlev Rutze(?) og Hartvig Wulf. 5 personer optræder i flere egne.

³⁰ Voigt, s. 113.

³¹ Vedrørende geologiske forhold henvises til Sønderjyllands Historie I (Knud Jessen), 1930, s. 1-47, kort over for s. 16. Jordforholdenes betydning diskuteres også s. 133.

Tønder er der navnlig een holstener, der prøver lykken. Johannes Limbek byggede sandsynligvis borgen Søndervold på jord, han havde fået med sin hustru, Catharina Roost (Skram). Syd herfor fik han af hertug Valdemar overladt gammelt, dansk krongods med Trøjborg, og selv købte han også jord.³² Når dertil kommer, at han i sydøst havde Lundtoft herred i pant, har man allerede heri en kraftig antydning af det forhold, at hele Nordslesvig er blevet virkefelt for den holstenske adel, fra Als til Rømø, fra Søgård til Tørring.

12. *Fyrsternes betydning for indvandringen*

Sønderjyllands fyrster var hertug Valdemar i Nordslesvig og greverne Henrik og Klaus i Sydslesvig. Af de 128 personer, som tabel 3 (s. 109 f.) kan fremvise, optræder 38 i deres følge. De er ligeligt fordelt mellem hertugen, der har 20, og greverne, der har 18. Tallene viser, hvad der også var tilfældet i tidligere tid, at den sønderjyske hertug ikke har haft noget imod at have holstenske stormænd om sig. At vi finder holstenerne sammen med schauenburgske grever behøver næppe nogen kommentar.

Dernæst vil vi se på de 60(57) personer opført i tabel 3 gruppe 2. I 12 tilfælde er der sammenhæng mellem fyrster og adel. 4 hovedsmænd har borge af greverne og 1 har pant. Emeke Wunsfleth, Klaus Krummedige og Tønne Rantzau fik ifølge overenskomsten af 23. juni 1340 Tørring, Tønder og Gottorp på grevernes vegne. I 1369 sad Kristian Nagel som foged og justitiar på Gottorp, mens Henneke Wittkop Krummedige fik Haderslev af grev Adolf i 1372. På anden måde ses greverne ikke direkte at have befordret indvandringen. Derfor er Voigts forklaring på dannelsen af de mange, adelige godser i den østlige del af Sydslesvig betænkelig. Han forklarer dem dels ved tilstedeværelsen af omfangsrige, tidligere kongelige besiddelser, dels ved holstenergrevernes herredømme over området.³³ Der var i foregående periode så godt som ingen dokumenterede tilfælde af grevelig afhændelse af tidligere, dansk krongods til adelen,³⁴ og der er i denne periode ikke

³² Krongods: 1348 Visby sg. med Trøjborg, Sølsted i Abild sg. og Rømø. Af hertug Valdemar har han også fået Kummerlev mark i Brede sg. og Alslev i det nuværende Højst sg. Selv havde han købt jord i Borg og Borgholm (Brede sg.). Disse erhvervelses eventuelle forbindelse med landbrugskrisen diskuteres s. 133. Om Trøjborg se Johannes Hertz, Skatte du samler og borge du bygger. Skalk 1965, nr. 6, s. 3-7.

³³ Voigt, s. 113.

³⁴ S. 102.

et eneste eksempel på en sådan virksomhed, som vel forøvrigt også ville have været ulovlig. Grev Henrik og grev Klaus solgte ikke jord til holstenske adelsmænd i Sønderjylland, men den, der afhændede krongods i tiden før og efter 1340, det var hertug Valdemar.

Hertugen var af gode grunde afskåret fra at tilskynde indvandringen til Sydslesvig. Blev han tvunget til at afhænde, måtte det ske i Nordslesvig, hvad vi har flere eksempler på, både til danskere og holstenere.³⁵ Hertugens store pantsættelser og afhændelser til Johannes Limbek har tidligere været berørt.³⁶ Denne fik ikke alene jordbesiddelser (Kummerlev mark og Alslev), men landsherrens indtægter af hele områder (Lundtoft h., Rømø, Visby sg. med Trøjborg og landsbyen Sølsted). Efter hans død forblev Lundtoft herred i slægtens besiddelse, idet hans bror Lyder overtog pantet. Inden for pantets område dukker Søgaard nu frem som Lyders private besiddelse. Godskalk Barsebek fik krongodskomplekset i Varnæs i pant af hertugen, som også gav gammelt krongods i pant til Markvard Gortze og Markvard Swanov (på Als), mens hertug Henrik afstod gods til Reimar Bisticse.³⁷

Det er altså ganske klart, at hertug Valdemar har afhændet en del krongods, og her er afhændelser til danskere endda ikke behandlet. Der er også eksempler på ejendomme i den holstenske adels besiddelse, som tidligere har været krongods; blot er vi ikke underrettet om, hvornår overgang til privateje er sket. Det senere så velbekendte gods Runtoft (Rundhof) erhvervede Segebød Krummedige ved giftermål med Cecilie Skram, og Markvard Rutze fik i 1351 i Løjt sg. godset Elsholm med jord i Barsmark, der i Kong Valdemars Jordebog er opført som kongens privatejendom.

Af særlig interesse ville det i det hele taget være at konstatere, om de mange nye adelsgodser, som skyder op på denne tid, er bygget på gammelt krongods,³⁸ men opgivelserne i Kong Valdemars Jordebog og senere krongodsangivelser er så summariske og få, at vi næppe kan oplyse mere end allerede meddelt.³⁹

³⁵ Windmann, s. 128.

³⁶ Jfr. s. 118 med note 32.

³⁷ På Tørning sad Henneke Limbek sandsynligvis som pantelensmand, men vi ved ikke, hvordan mellemværendet mellem ham og hertugen har været.

³⁸ Til de allerede kendte Limbek, Skinkel, Schested, Ahlefeldt og Knoop kommer i denne periode i landet mellem Slien og Ejderen Bülk, Hütten, Ramstorp og Maaslev; i Angel Maarkjær, Hessel og Runtoft og muligvis Røst, og i Nordslesvig Søgaard, Elsholm og Søndervold.

³⁹ Senere krongodsangivelser: Hasse I, s. 293 (1245 på Als), DD 2. r. II, 124 (1268); DD 2. r. III, 139 og 170 (1285–86); DD 2. r. IV, 167 (1295) og DD

13. Påvirkedes indvandringen af den økonomiske krise?

I tidligere afsnit er spørgsmålet om årsagerne til den holstenske adels indvandring i hertugdømmet berørt.⁴⁰ Når spørgsmålet igen her skal tages op, er det fordi der i denne periode optræder et nyt fænomen, som kan have haft betydning for indvandringen. Det er den store økonomiske krise, der i det 14.-15. årh. rammer Vest-, Central- og Nordeuropa. Har den medført forhold, der for en holstensk adelsmand gjorde det attraktivt at indvandre til Sønderjylland? Var jorden billigere, forrentedes kapitalerne bedre i Sønderjylland end i Holsten? Vigtigt ville det også være, om man kunne vise, at krisen havde påvirket forholdet mellem dansk og holstensk adel i Sønderjylland.

Først en kort redegørelse for den nyere forsknings resultater angående krisen og specielt dens udvikling i Sønderjylland.⁴¹ Vi har længe vidst, at det 14. århundrede er en krisetid for jordejerne. Allerede J. Kinch var klar over, at indtægterne af jordegods sank i senmiddelalderen. Af materialet fra Ribe, der også omfatter sønderjysk gods, konstaterede han, at faldet fandt sted mellem begyndelsen af det 14. århundrede og reformationen.⁴² I en skelsættende afhandling påviste dernæst C. A. Christensen, hvordan stærkt faldende jordpriser i det 14. århundrede må have været modsvaret af en for godsejerne katastrofal nedgang i landgilden. Landgilden synes at være blevet halveret i løbet af århundredet, og det afgørende fald satte han ud fra ejendomspriserne til 1340'erne.⁴³ Undersøgelsen gjaldt ikke specielt Sønderjylland, men forfatteren er senere vendt tilbage til emnet ved overbevisende at påvise en kæmpenedgang i det slesvigske domkapitels ind-

2. r. IV, 247 (1297). I en del tilfælde kunne man nok fristes til at drage slutninger af godsernes beliggenhed i nærheden af gammelt krongods. Når f. eks. Johannes Skinkel nævnes som ejer af Ramstorp i Kropp sg., og Kropp i 1285 opregnes som krongods, så kunne det være samme besiddelser. Lignende overvejelser kunne man gøre sig om besiddelser i Angel tilhørende Emeke Limbek, Segebod Krummedige og Otto Limbek. Søgaard ligger ikke langt fra Kliplev, der i Kong Valdemars Jordebog betegnes som kongelevsområde.

⁴⁰ S. 85 ff. og s. 101 ff.

⁴¹ Se Nasjonale forskningsoversikter. Det nordiske ødegårdsprojekt. Publikasjon nr. 1, 1972. Forskningsrapport fra Danmark ved Svend Gissel. Wüstungen in Holstein und Lauenburg von Wolfgang Prange.

⁴² Ribe Bys Historie I, 1869, s. 142 f. og 167.

⁴³ Nedgangen i Landgilden i det 14. Aarhundrede. H.T. 10. r. I, 1930-31, specielt s. 456-60. Jordpriserne er fremkommet ved en ligestilling af salgs- og pantsummer, hvilket senere er blevet kritiseret, jfr. S. Gissel, anf. arb., s. 68 ff.

tægter i perioden 1352–1437.⁴⁴ Klart påvises det her, hvordan hertugdømmets befolkning må være dalet, hvordan talrige gårde ikke blev drevet, men lå øde hen, hvordan fæsteafgifterne daler til glæde for bønderne og til skade for jorddrotterne.⁴⁵

Det forhold at prokuratoren for kapitlet i Slesvig beregner kapitlets tab mellem 1352 og ca. 1437 betyder naturligvis ikke, at krisen ikke kan være begyndt før jordebogens affattelse i 1352. Man regner almindeligvis med, at den starter o. 1340 i Danmark,⁴⁶ men præcist hvornår den rammer de enkelte landsdele, og hvilken udfoldelse den når at få inden for den her behandlede periode, ved vi kun lidt om. På Slesvig domkapitels jordegods sker det store fald i ydelserne i tiden 1352–1407.⁴⁷ Inden for denne periode og snarest kort efter 1400 må man da forestille sig krisens kulmination.

I ældre tid tilskrev man denne såkaldte landbrugskrise med dens faldende efterspørgsel efter jord den tilbagegang i befolkningstallet, som pest, krige og naturkatastrofer medførte. Hvad pesten angår, så mente C. C. Mahr, at den bortrev $\frac{2}{3}$ af alle indbyggere i Holsten, mens der i Slesvig næppe var $\frac{1}{3}$ tilbage.⁴⁸ C. A. Christensens undersøgelser af Slesvig domkapitels jordegods har imidlertid vist, at hverken pest, naturkatastrofer eller krig er tilstrækkelig forklaring på krisen, så ødelæggende de end har været. Stormfloden, der 1362 ramte Sønderjyllands vestkyst, var en katastrofe, men den forklarer ikke befolkningstilbagegangen andre steder i landsdelen. Mangel på jordbrugere i Sønderjylland forklares heller ikke alene ved den sorte død, som hærgede 1348–

⁴⁴ Krisen på Slesvig Domkapitels jordegods 1352–1437. H.T. 11. r. VI, 1960–62; jfr. samme: Ødegårder og ny Bosetning i de nordiske Land i Senmiddelalderen. Danmark. Problemer i Nordisk Historieforskning. Rapporter til det nordiske Historikermøde i Bergen 1964.

⁴⁵ Om landgildefaldets betydning for fæsterstandens sociale opgang se E. Ulsig, Danske Adelsgodser i Middelalderen, 1968, s. 142 f.

⁴⁶ Aksel E. Christensen, Befolkning i Middelalderen, Nordisk Kultur II, 1938, s. 40. I dette arbejde dokumenteres befolkningstilbagegangen, som ramte visse jyske egne hårdest, ved en optælling af kirkenedlæggelser i senmiddelalderen (s. 37–42). Også årtidestiftelsen peger på Jylland som den landsdel, der rammes hårdest, jfr. C. A. Christensen i KL XIII, sp. 241 f.

⁴⁷ C. A. Christensen i H.T. 11. r. VI, s. 229. Svarende hertil mener H. J. Kuhlmann, at ødegårdsdannelsen i Angel navnlig skal henføres til anden halvdel af det 14. årh. (Mittelalterliche Wüstungen der Landschaft Angeln, Zeitschrift bd. 81, 1957, s. 75).

⁴⁸ Franz Hermann Hegewisch. Begleitet von einigen Erinnerungsworten an den schwarzen Tod in den Herzogthümern Schleswig und Holstein, Hamburg 1855, s. 47. Tallet for Slesvig findes hos Cypræus, jfr. Suhm, Historie af Danmark XII, s. 216, men bliver ikke mere pålideligt af den grund, jfr. Kinch, anf. arb., s. 197.

50. Kapitlets jordebog 1352 er jo optegnet kort efter pestens rasen, og dog fremhæver kapitlets prokurator ikke pesten, men krigene (1412–33) som grunden til de formindskede indkomster. Disse krige ramte navnlig Nordslesvig, men det er påvist, at også gods, der fortrinsvis lå i Sydslesvig, havde de største fald i ydelserne i perioden 1352–1407, skønt Sydslesvig i dette tidsrum ikke rantes af krige.⁴⁹

C. A. Christensen regner med, at den vigtigste grund til svigtende efterspørgsel efter jord er, at befolkningsoverskuddet på grund af tunge afgifter – landgilden, der var identisk med udsæden, udgjorde o. 1300 $\frac{1}{3}$ af afgrøden – gennem generationer har været negativt, og først igen blev positivt, da der o. 1450 skabes et stabilt afgiftsniveau på ca. $\frac{1}{3}$ af det højmiddelalderlige.⁵⁰ At så pest og krig har forværret en allerede påbegyndt langtidsudvikling og fået virkning også for de følgende generationer og specielt for årene lige efter 1400 som i England er sandsynligt.⁵¹

Har disse kriseforhold nu tilskyndet den holstenske adel til at indvandre til Sønderjylland? Har det kunnet betale sig for den at placere kapitalerne i sønderjysk jord?

Den holstenske adelsmand, der ville indvandre til Sønderjylland, har formentlig fra 1330'erne kunnet regne med synkende jordpriser, men også med dalende landgildeindtægter. Almindeligvis regner man med en uændret kapitalisationsfaktor (forholdet mellem jordens afgift og dens kapitalværdi) gennem det 13. og 14. århundrede.⁵² Det vil altså sige, at den der overvejer, om han skal investere sin kapital i jord, nok har kunnet få den ret billigt svarende til de nedadgående afgifter. Derimod har han naturligvis ikke kunnet vide, om afgifterne ville falde yderligere i fremtiden og dermed indebære en forringet afkastning af investeret kapital.

Desværre ved vi kun lidt om jordpriserne i Holsten, og dermed er vi udelukket fra den enkle forklaring, det ville være at tilskrive indvan-

⁴⁹ C. A. Christensen i H.T. 11. r. VI, s. 224–229.

⁵⁰ Sst., s. 236–41, jfr. KL X art. Landgilde (Poul Rasmussen) sp. 206. Her over for har Svend Gissel dog for en anden landsdels vedkommende hævdet, at selv om landgilden enkelte steder er faldet til $\frac{1}{3}$, standsede den dog hyppigere ved $\frac{2}{3}$. (Landgilde og Udsæd på Sjælland, 1968, s. 253 og 273).

⁵¹ C. A. Christensen, Ændringerne i landsbyens økonomiske og sociale struktur i det 14. og 15. århundrede, H.T. 12. r. I, 1964, s. 345–48. C. A. Christensen daterer det danske odegårdstals kulmination til de 2 første årtier af 1400-tallet (KL XIII, art. Pest, sp. 242).

⁵² C. A. Christensen i H.T. 10. r. I, s. 456 med litteraturhenvisninger.

dringen lavere jordpriser i Sønderjylland end i Holsten. Efter det foreliggende er der imidlertid ikke nogen grund til at tro, at der har været en forskel på krisens udvikling i Sønderjylland og Holsten, som kunne gøre det fordelagtigt at indvandre til Sønderjylland. Begge områder har været omfattet af de for Nord-, Mellem- og Vesteuropa karakteristiske krisesyntomer. Også i Holsten har der været nedgang i befolkningstallet og ødelæggelse af agre, brug og hele landsbyer, og godsejerne har haft formindskede indtægter, som det f. eks. ses af klager i 1361 fra de store klostre, Cismar og Neumünster-Bordesholm.⁵³ Vi har altså flere ganske ens fænomener nord og syd for Ejderen. Derimod er der næppe i Holsten sket en generel nedgang i afgifterne svarende til den danske landgildsænkning.⁵⁴ Dette er ganske vist et bemærkelsesværdigt moment, som under forudsætning af uændret kapitalisationsfaktor i det 14. århundrede kunne tyde på højere jordpriser i Holsten end i Sønderjylland, men jeg tør ikke lægge vægt herpå, før nøjere undersøgelser har muliggjort en sammenligning mellem landgildniveauet i de to områder.⁵⁵ Som landet ligger, må vi for øjeblikket nøjes med at antage, at det for den kapitalstærke har været let at opkøbe jord begge steder, hvis han ville.

Imidlertid kan man ikke lade være med at spørge sig selv, hvilken relevans ovenstående betragtninger egentlig har. Er der nogen sammenhæng mellem dem og de økonomiske overvejelser, disse mennesker i fjerne tider har gjort sig? For det første ved vi ikke noget om, i hvilken udstrækning samtiden har forstået krisen og dens årsager, og specielt kan det have været svært i krisens begyndelsesfase. Det er ganske tankevækkende, at moderne forskning har påvist, at Slesvig domkaptels prokurator o. 1440 tog fejl, når han lagde skylden for krisen på krigene, og det på trods af at han uden diskussion har været en af dattidens kyndigste økonomiske eksperter.⁵⁶ For det andet er det ikke sik-

⁵³ W. Prange, *Wüstungen in Holstein und Lauenburg i Nasjonale forskningsoversikter, Det nordiske ødegårdsprojekt. Publikasjon nr. 1, 1972, s. 85–109, især s. 95 f.* Endvidere Wilh. Koppe, *Rodung und Wüstung an und auf den Bungsbergen. Die Wüstungszeit, Zeitschrift 81, 1957, s. 31 f., 35 f. og 59 f.; samme, Die wirtschaftliche Lage des holsteinischen Adels im 15. Jahrhundert, Das se bliwen, s. 154).*

⁵⁴ W. Prange, *anf. arb., s. 105.*

⁵⁵ Om problemerne inden for det danske område se s. 122 med note 50.

⁵⁶ C. A. Christensen i *H.T. 11. r. VI, s. 162 og 224 ff.* Også ribebispen Peder noterer sig nedgang i landgilden, idet han 1352 om noget bestemt gods skriver »quod dictorum bonorum pensio. propter regni statum periculosum. in tantum de anno. in annum. attenuatur et diminuitur. et est timendum. quod plus. decetero minuetur...«. Men hvilken indsigt viser denne bemærkelsesværdige udtalelse?

kert, at man behøver nogen særlig raffineret forklaring på den holstenske adels jordkøb i Sønderjylland. Eksempler fra de forskellige perioder af menneskehedens historie viser, at placering af kapitaler i jord virker dragende uanset rentabiliteten på grund af den sikkerhed, som anbringelsen skønnes at medføre. Det er utvivlsomt farligt at tillægge et ensidigt profithensyn for stor vægt. Ønsket om at få jord kan have været stærkere end ulempen ved en faldende forrentning af jorden. En kendsgerning er det også, at den holstenske adels kapitalinvesteringer i sønderjysk jord er sket uanset at renten af pengelån må have været væsentligt højere end jordrenten. I det mindste ved vi andre steder fra, at jorden gennemsnitligt er blevet forrentet med ca. 8–12 %, mens renten af pengelån snarere har været 20–25 %.⁵⁷

Selv om man antager, at de holstenske adelsmænd allerede tidligt under krisens udvikling har mærket de faldende landgildeindtægter og indset risikoen for, at de i fremtiden kunne blive endnu dårligere, så er der dog forhold, der gør det forståeligt, at de alligevel har foretrukket investering i jord frem for risikofyldte pengeudlån. Det er tidligere påpeget, at adelen i Danmark var bedre privilegeret navnlig med hensyn til skattefrihed end den holstenske.⁵⁸ Alene heri kunne ligge et incitament til indvandring, men man må også regne med, at de faldende landgildeindtægter til en vis grad har ladet sig kompensere. Der bestod den mulighed gennem driftsomlægninger at gøre sig mindre afhængig af bøndernes afgifter; der kunne for godsejerne være fordele ved fæstevæsenets fremtrængen, og ejendomsretten til jorden kunne udnyttes bedre end hidtil.⁵⁹

Der kan i denne forbindelse være grund til at fremhæve et nyopdukket privilegium på retsvæsenets område, som må have medført forøgede

Bispen har konstateret nedgang i de foregående år og sætter ikke sit håb til fremtiden p. gr. a. »rigets farefulde stilling«. Tænker han på virkningerne af den sorte død, på den igangværende krig, som han har fulgt på nærmeste hold, eller hvad? (DD 3. r. III, 567, jfr. KL XIII, art. Pest, sp. 242 (C. A. Christensen)).

⁵⁷ C. A. Christensen i H.T. 10. r. I, s. 451 ff.

⁵⁸ S. 85 f.

⁵⁹ Ved driftsomlægninger tænker jeg især på overgang fra kornavl til kvægavl, en driftsform der kræver mindre forbrug af arbejdskraft (se videre s. 133). E. Ladewig Petersen har fremhævet, at den omlægning fra egendrift (brydegårde) til fæstesystemet, som sker i kriseperioden, for godsejerne betød, at de slap for en del investeringer i bygninger og kreaturer og endvidere indførte de en række herlighedsafgifter (Middelalderstudier tilegnede Aksel E. Christensen, 1966, s. 227 ff.). Helt har godsejerne dog ikke formået at holde sig skadesløse, eftersom man så vanskeligt kan forklare faldet i jordpriserne; jfr. også Lars-Arne Norborg i H.T. 12. r. IV, 1969, s. 204.

indtægter. Den holstenske adel var vant til siden det 13. årh. at have birkeret såvel på allodiale besiddelser i det gamle Holsten som på lensgodserne i Østholsten. Men denne domsmyndighed over godsernes bønder var et greveligt len med de indskrænkninger, det indebar.⁶⁰ Det er efter alt at dømme til det 14. århundrede, at de adelige birkers opståen i Sønderjylland skal henføres, et fænomen som står i nøje forbindelse med den holstenske adels indvandring.⁶¹ Set fra dens synspunkt havde domsmyndigheden knyttet til sønderjyske besiddelser den fordel frem for den tilsvarende i Holsten, at den i Sønderjylland ikke er et greveligt len, men egen ret.⁶² Rettigheden er personlig ejendom. Det har i forskningen været overvejet, hvilken territoriell udbredelse disse adelige birker har haft. Windmann har konstateret fænomenet i det gamle Fredslet mellem Slien og Ejderen, hvor den karakteristiske danske retsinddeling i herreder ikke eksisterer, men tør ikke udtale sig mere generelt.⁶³ Forholdet er imidlertid det, at den patrimonialjurisdiktion, som kendes i det øvrige Danmark i det 15. årh., men kan være ældre,⁶⁴ breder sig til hele hertugdømmet i det 14. århundrede.

Som venteligt møder vi først forholdet i landet mellem Slien og Ejderen. I 1323 afhændede ridderen Henrik Alverstorf en landsby »cum judiciis maiore et minore et omnibus intermediis« (med højere og lavere domsmyndighed og alt, hvad der ligger imellem).⁶⁵ Denne opdeling af domsmyndigheden er også almindelig i senere eksempler, tit tales der om den højeste, mellemste og laveste domsmyndighed.⁶⁶ Domsmyndighed er også knyttet til det tidligere omtalte Holmelen.⁶⁷

Men hvad der særligt her påkalder interesse, er de ikke få eksempler fra Nordslesvig på adelige birker. Hertug Valdemar er selv gået i spid-

⁶⁰ Carstens 1935, s. 88; jfr. samme, Die Landesherrschaft der Schauenburger, Zeitschrift 55, 1926, s. 325.

⁶¹ Velschow, s. 268.

⁶² Windmann, s. 196 f.

⁶³ Sst., s. 197. Mens Windmann hævder, at besiddelsen af domsmyndighed er afhængig af birkets beliggenhed uden for herredsorganisationen, understreger Voigt, at det afgørende er, at adelen har erhvervet allodiale besiddelser fra greverne (s. 114 f.).

⁶⁴ Poul Johs. Jørgensen, Dansk Retshistorie², 1947, s. 509.

⁶⁵ DD 2. r. IX, 13. Jfr. Stemann I, s. 187.

⁶⁶ Windmann har gjort opmærksom på, at denne opdeling er holstensk, men at den svarer til de danske bødesatser på 3, 9 og 40 mark (s. 196). Det er nærliggende heraf at drage den slutning, at adelen dermed også er kommet i besiddelse af 40 markbøderne. Hvis det er tilfældet, er udviklingen også på dette punkt forud for den kongerigske, hvor sagfaldsretten først fik sit fulde omfang i begyndelsen af det 16. årh., jfr. P. Johs. Jørgensen, anf. arb., s. 390.

⁶⁷ Se s. 102 med note 27, s. 144 f. og s. 148.

sen og har altså på dette punkt prisgivet fyrstemagtens interesser. I 1351 pantsatte han 3 sogne til Valdemar Sappi, og i 1361 skænkede han Møgeltønder sogn til ribebispen med domsmyndighed.⁶⁸ Hertil kommer, at han på rettertinget i 1345 bevidnede, at Tyge Esbernsen skødede gods i 4 landsbyer (i N. og S. Rangstrup h.) med højeste, mellemste og laveste domsmyndighed til Løgumkloster.⁶⁹ Dette sidste eksempel har også sin store interesse derved, at Tyge Esbernsen har været en dansk-sønderjysk herremand, mens den almindelige opfattelse blandt forskerne ellers er, at den holstenske adel i Sønderjylland blev højere privilegeret end den danske, og at det alene var holstenerne, der opnåede birkeret.⁷⁰ Danskere som Valdemar Sappi og Tyge Esbernsen har ikke været ringere stillet end holstenerne, hvad angår domsmyndigheden. For holstenske som danske adelsmænd har den naturligvis været attraktiv først og fremmest på grund af de med privilegiet forbundne indtægter.

Intet er som bekendt sværere at afgøre end folks motiver til deres handlinger, og hvad der til syvende og sidst har været afgørende for den enkelte holstenske adelsmands beslutning om at indvandre, kan vi aldrig få at vide. Kun kan vi anføre nærliggende forklaringer, og i den forbindelse er der tidligere peget på, at mange holstenske adelsmænd har haft kapital til rådighed og kan have været interesseret i de privilegier af skattemæssig art, der var knyttet til ejendomsbesiddelsen i Danmark. Hertil kommer så det netop nævnte forhold, at man i Sønderjylland kunne få domsmyndighed uden videre knyttet til sin besiddelse, mens den altid var en forlening i Holsten. Disse forhold formoder jeg har været af betydning ved beslutningen om at indvandre eller forblive i landsdelen.

Dette afsnit indledtes med det spørgsmål, om den økonomiske krise har haft betydning for indvandringen. Man må da svare, at der i det ovenanførte næppe kan findes argumenter for, at krisen som sådan har fremmet eller hæmmet indvandringen. De forhold, der kunne tale for indvandring, har ikke noget med den krise at gøre, som efter det foreliggende har ramt både Holsten og Sønderjylland. Noget helt andet er imidlertid, om krisen har haft betydning for den sociale lagdeling inden for adelen, om den har forrykket forholdet mellem høj- og lavadel, og

⁶⁸ DD 3. r. III, 410 og DD 3. r. VI, 2.

⁶⁹ DD 3. r. II, 191 og 198. Johs. Limbek havde en lignende ret på gods i Borg og Borgholm (DD 3. r. IV, 215), og også efter 1375 er der flere nordslesvigske eksempler, se Stemmann I, s. 187.

⁷⁰ Velschow, s. 268 og Windmann, s. 196.

om den har haft betydning for forholdet mellem dansk og fremmed adel i Sønderjylland. Det er en kendsgerning, at indvandringen begyndte længe før den økonomiske krise indtraf. Da vi fik krise, var der bosat holstensk adel ved siden af den oprindelige, sønderjyske herremandsstand, og man må så spørge, om krisen ramte alle godsejere lige hårdt.

Ejeren af den store kapital har i penge eller naturalier mistet betydelige beløb i afgifter, mens den lille væbner målt i absolutte tal kun mistede få indtægter af sit beskedne jordegods. Men vanskelighederne har sikkert rejst sig for ham på flere felter. Vi ved ikke meget om prisudviklingen i Norden i det 14. årh., men antydninger og analogislutninger fra europæiske forhold peger i retning af, at kornvarer og de fleste andre varer, som adelen har modtaget i landgildeydelse, har fået deres købekraft reduceret væsentligt over for bearbejdede varer, håndværks- og industriprodukter. Hertil kommer, at lønudviklingen har været til ugunst for den, der var afhængig af andres arbejdskraft. Den negative befolkningstilvækst må uundgåeligt have medført en stærk lønstigning.⁷¹

Måske mistede den lille væbner som følge af disse forhold så meget, at hans sociale status ikke kunne tåle tabet. Måske mistede han netop så meget, at han ikke mere formåede at præstere den påbudte militære udrustning. I almindelighed⁷² må krisen have været katastrofal for den lille adelsmand, der befandt sig i en marginal position mellem adel og bonde. Men forholdet er det særlige i Sønderjylland, at højadel og lavadel havde forskelligt nationalt præg. Højadelen, det er de indvandrede holstenere, lavadelen udgjordes af de sønderjyske herremænd. Dermed er der åbnet for emnets mest perspektivrige aspekt, forholdet mellem den danske og den tyske (holstenske) adel i Sønderjylland. Det vil vi dernæst gå over til at behandle.

⁷¹ O. J. Benedictow i *Den nordiske Adel i Senmiddelalderen. Struktur, Funktioner og internationale Relationer. Rapporter til det nordiske Historikermøde i København 1971 9-12 August* (herefter forkortet *Den nordiske Adel i Senmiddelalderen*), s. 24. W. Abel, *Geschichte der deutschen Landwirtschaft*, 2. udg. 1967, s. 128 ff. KL XIII, art. Priser, sp. 456 (Poul Rasmussen). G. A. J. Hodgsett, *A Social and Economic History of Medieval Europe*, London 1972, s. 208 ff.

⁷² Uberegnelige faktorer har selvfølgelig spillet ind. Mangen adelsmand har pludselig set sine forhold forbedret, når han har arvet sine slægtninge som følge af pestens hærgen.

14. *Forholdet mellem dansk og holstensk adel i Sønderjylland*

Der kan indledningsvis være grund til at gøre sig nogle overvejelser over de terminologiske udtryk højadel og lavadel, før vi kaster os ud i en sammenligning mellem holstensk og dansk adel i Sønderjylland. At foretage en social lagdeling af adelsstandens retligt set ligestillede medlemmer er i sig selv farefuldt og kan kun gøres med en vis grad af sikkerhed. Jeg vil i overensstemmelse med E. Ulsig kun forsøge en opdeling i højadel og lavadel og tør ikke foretage en nærmere findeling, idet selv grænsen mellem højadel og lavadel er flydende.⁷³ Gode kriterier på højadel var omfangsrigt jordegods og fine giftermål, men også regelmæssig forekomst af ridderværdighed er som hovedregel et tegn på højadel. Endelig kan man fremhæve, at mange højadelige var politisk fremtrædende i fyrsters følge, som brevvidner, garanter o. l.⁷⁴ Specielt hvor flere af disse kriterier kan bringes i anvendelse på en mand eller en slægt har man sikker grund under fødderne, men det sker også kun ret sjældent. Lettest at arbejde med er riddertitlen som det ydre, eksklusive tegn på højadel.

Med udgangspunkt i disse overvejelser vil vi først prøve at karakterisere den holstenske adel og indledningsvis se på riddertitlens forekomst:

Tabel 8. Riddertitlens forekomst hos holstensk adel i Sønderjylland 1340-75.

Ahlefeldt.....	1
Godendorp.....	1
Krummedige.....	2
Limbek.....	7
Rantzau.....	1
Sehested.....	2
Skinkel.....	1
v. d. Wisch.....	2
Wunsfleth.....	1
9.....	18

Der er ikke tvivl om, at hovedparten af disse slægter er magnatslægter, fordi der i de fleste af disse slægter er tradition for riddertitel. Der

⁷³ E. Ulsig, *anf. arb.* Troels Dahlerup opererer for det 15. århundredes vedkommende med en deling af adelen i 5 lag. Den nordiske Adel i Senmiddelalderen, s. 48.

⁷⁴ Ulsig, *anf. arb.*, s. 88, 159 f., 190 og 251.

er klart sammenfald mellem ovennævnte »ridderslægter« og de tilsvarende i den foregående periode. I tiden 1325–40 forekommer riddertitlen nemlig i slægterne Blixen, Krummedige, Limbek, Pogwisch, Rantzau, Reventlow, Rumohr, Sehested, Skinkel, Wensin og v. d. Wisch. Det er uden tvivl klart, at Limbekslægten er højadelig. Svarende til riddertitlens meget hyppige forekomst kender vi betydelige ejendomme i slægten, som også havde en politisk fremtrædende placering. Ligesom Limbek er Sehested og Skinkel blandt de først indvandrede slægter, og i hvert fald Sigfred Sehested bekræfter sammenhængen mellem rigdom og riddertitel. Dette forhold ses også tydeligt hos Markvard v. d. Wisch. Kombinationen riddertitel–betroet fyrstetjeneste ses hos Nikolaus Krummedige, Ditlev Rantzau og Emeke Wunsfleth.

Der har tidligere været talt om, at en forudsætning for den holstenske adels ekspansionsevne har været en meget betydelig kapitaldannelse. I Østholsten havde adelen den fornødne jord af kvalitet, og i de nærliggende hansestæder formodentlig afsætningscentre, som kunne præstere acceptable priser.⁷⁵ I hvilken udstrækning adelen selv drev handel, ved vi meget lidt om, men et bemærkelsesværdigt eksempel kendes dog. Otto Sehested, som boede på Svansen, sendte 1349 sammen med en borger skib og gods i handelsøjemed til Rostock.⁷⁶

Hvordan kapitalen er tilvejebragt, ved vi altså kun lidt om, men den har været der. De holstenske grevers ekspansion i årtierne efter 1325 kan kun forstås, når man ved, at grevernes mænd er deres kreditorer. Og de omsætningsbeløb og pantsummer, vi af og til hører nævnt, er så sandelig ikke småsummer. Sigfred Sehested fik 1339 pant for 2600 mk., Markvard v. d. Wisch Rorland havde udlånt 3000 mk., mens den berømte Klaus Limbek havde pant i Nørrejylland for op mod 10000 mk. sølv.⁷⁷ Når Johan Hummersbüttel 1331 får det halve Fyn i pant, så er hans långivning også et eklatant eksempel på stor kapitalakkumulation på holstenske adelsmænds hænder.⁷⁸ Men mange flere adelsmænd kunne nævnes, som forpligter sig til at yde store beløb i form af køb og pant, hvordan betalingen så ellers er blevet ordnet i praksis.⁷⁹ Folk af denne type er selvfølgelig blevet ramt, når deres panter og ejendomsbesiddelser med krisens fremmarch er blevet ringere forrentet, men de

⁷⁵ Se s. 85.

⁷⁶ DD 3. r. III, 175.

⁷⁷ DD 3. r. I, 47–48. Jfr. Danmarks Riges Breve, 3. r. I, 47 note 1.

⁷⁸ DD 2. r. X, 288.

⁷⁹ For tiden efter 1340 kan anføres Godskalk Barsebek, Timme Buntsing, Henneke Wittekop Krummedige, Johannes Limbek, Wulf Pogwisch og Rudolf Skinkel.

har ikke opgivet deres adelsskab af den grund. Hvordan da med den danske adel i Sønderjylland?

Desværre må man først konstatere, at der ikke foreligger nogen samlet undersøgelse af den danske adel i Sønderjylland i det 13.-14. århundrede, som kunne gøre den følgende oversigt mindre skitseagtig og foreløbig. For en del slægters vedkommende er der oplysninger at hente i Adelsårbogens stamtavler, men godsforholdene og i den forbindelse den sociale lagdeling er påtrængende forskningopgaver, som snarest bør tages op.

Hvad angår den danske adels udbredelse, kan der for øjeblikket ikke siges andet, end at den i 13.-14. årh. har eksisteret i Nordslesvig og i Angel, derimod næppe nogensinde i områderne syd for Slien bortset fra Svansen.⁸⁰ I løbet af det 15. årh. forsvandt praktisk talt hele den danske adel i Angel, mens den holdt sig bedre i Nordslesvig. Her sad holsterne i det 16. årh. på de store godser, mens den danske adel især holdt sig på de små adelsgårde (frigårde).⁸¹ På længere sigt er den danske adels tilbagetog således en kendsgerning, men hvordan forholder det sig i det (13.-) 14. århundrede?

Først nogle bemærkninger om den danske adels placering inden for administrationen og dernæst om dens økonomiske styrke. Vi kan begynde med at se på hertugernes følge og embedsmænd i tiden 1340-75. Man vil huske, at i tiden op til 1325 var grundstammen adelsmænd af dansk rod trods et tydeligt indslag af holstensk adel, også på de højeste poster.⁸² I perioden 1325-40 var den holstenske dominans klar, som det sås under en gennemgang af hertug Valdemars råd og følge.⁸³ Men nu til tiden efter grev Gerhards død i 1340. Vi har ikke så forfærdelig mange breve til rådighed, som kan vise fordelingen mellem danskere og holsterne i den hertugelige administration. Svarende til den klare nedgangslinie i den sønderjyske hertugs magtområde og politiske indflydelse er hertugerne Valdemars og Henriks administration af ringe omfang. Drostembedet, som i det 13. årh. havde været den vigtigste post i cen-

⁸⁰ Af de 12 mænd udpeget af Risby herredsting i Lyder Rutzes sag 1374 er alle fem væbnere holsterne, men en af Lyders slægtninge er dansker (Niels Pedersen Hake), ligesom en af sagsøgerne, Ditlev Rode, muligvis er af dansk proveniens. (*Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis*, udg. af Kr. Erslev m. fl., II, 1898 (herefter: Rep. II), 3041. Jfr. Windmann, s. 177 n. 470). Som bekendt var Svansen et gammelt dansk kolonisationsområde.

⁸¹ Johan Hvidtfeldt i *Sø. Arb.* 1950, s. 173 ff. og *Sønderjyllands Historie II*, s. 103.

⁸² Se s. 90 ff.

⁸³ Se s. 100 f.

traladministrationen, ser ikke ud til at have været besat under hertug Valdemar (III). Derimod beklædtes det under hans søn, Henrik, af ridderen Johannes Dunk, hvis nationalitet jeg ikke tør afgøre.⁸⁴ Marskembedet ses ikke besat siden formynderkabsregeringen for Valdemar III. Under Valdemar er justitiarembetet trådt i forgrunden, et embede som beklædes af de danske adelsmænd Troels Petersen og Vogn Nielsen, og under hans søn sandsynligvis af Lave Pedersen Degn (Skram).⁸⁵ Det er imidlertid bemærkelsesværdigt, at vi ikke kender navnet på en eneste af de to sidste, danske hertugers fogeder, og jeg kan ikke tro, at det er en tilfældighed. Det er endnu et tegn på, at den hertugelige administration var i opløsning.

Med hensyn til sammensætningen af hertugernes følge er det tidligere påpeget, at hertug Valdemar omgav sig med mange holstenere, også efter at han i 1336 var blevet myndig.⁸⁶ Vi har endnu fra 1344 et eksempel, som kan tyde på kraftig, holstensk indflydelse i det hertugelige følge,⁸⁷ men ellers danner man sig det indtryk, at de sønderjyske herremænd er i overvægt, sådan som de havde været det før 1325.⁸⁸ Jeg skal ikke kunne sige, om der heri ligger, at hertugen bevidst distancerer sig fra den holstenske adel,⁸⁹ eller om hans stjerne har funklet så mat, at den ikke har tiltrukket ambitiøse, holstenske adelsmænd. Jeg er dog tilbøjelig til at mene det sidste. Der har ikke været magt og ære, endsige da penge, at vinde ved hoffet i Sønderborg.

Det næste spørgsmål vedrørende de sønderjyske herremænd, vi må berøre, er deres økonomiske styrke. Det er velkendt, at den danske adel i Sønderjylland i slutningen af senmiddelalderen må betegnes som en godsfattig lavadel. Gælder det samme i det 14. århundrede?

Ser vi på danskerne i hertug Valdemars følge, er der næsten ingen riddere, men noget stort materiale er der rigtignok ikke til rådighed.⁹⁰ Endvidere får man et almindeligt indtryk af den danske adels kapitalfattigdom ved, at den ikke køber gods og navnlig ved, at vi ikke møder

⁸⁴ Pauls IV, nr. 1186.

⁸⁵ Om den hertugelige administration se Windmann, s. 145–149. Om Lave Degn se Pauls IV, 1568.

⁸⁶ Se s. 100 f.

⁸⁷ DD 3. r. II, 44.

⁸⁸ DD 3. r. IV, 179–80 og 220; DD 3. r. V, 132 og 365; Rep. II, 1898, 2884.

⁸⁹ Således Carstens 1951, s. 17.

⁹⁰ Knud Friis optræder 1344, 1354 og 1358. Ved den sidste lejlighed er han den eneste ridder blandt 25 sønderjyske herremænd bosat på Als (DD 3. r. II, 44; 3. r. IV, 179 og 3. r. V, 132). Under hertug Henrik ses dog ved en enkelt lejlighed flere sønderjyske riddere. (Rep. II, 2884).

danskere som pantelensmænd. Denne opfattelse bekræftes også i nogen grad, når vi ser på hertug Valdemars pantsættelser.

Mens holsteneradelen har været kapitalrig og dermed været i stand til at yde hertugerne lån mod pant,⁹¹ kan det samme kun i mindre grad siges om den danske adel, selv om også den har panthavere. Jeg vil i den forbindelse se bort fra Valdemar Sappi, som tilhørte den sønderjyske hertugslægt, og derfor ikke kan betegnes som en normal sønderjysk herremand.⁹² Derimod må man nævne Erik Holk Marsksen, som i 1353 fik indtægterne af et sogn i pant af hertugen for 400 mk. lybsk,⁹³ og Christian Frellefsen, hertug Henriks kreditor for ialt 291 mk. lybsk.⁹⁴

Af hertugernes pantsættelser synes det at fremgå, at det var holstenerne, der havde flest midler til rådighed, når der skulle ydes lån. Hvorfor havde danskerne mindre kapital? Sålænge der ikke foreligger oplysninger om den danske adels godsmængde, godsernes omfang og struktur i Sønderjylland kan jeg ikke opstille nogen bedre hypotese om den sønderjyske adels tilsyneladende mangel på kapital, end at den er en følge af landsdelens politiske udvikling. Det sønderjyske hertugdømmes faktiske opløsning i det 14. årh. betyder, at Sydslesvig op til og med Flensborg er i fremmede hænder, og Nordslesvig er for en stor dels vedkommende gået over til holstenske pantelensmænd. Det betyder, at den danske adel afskæres fra fogedembederne. Den får altså ikke andel i statsindtægterne, og som krisen skrider frem i løbet af det 14. årh., har savnet givetvis været følt desto hårdere. Noget taler således for, at de sønderjyske herremænd allerede her i det 14. årh. er på vej til at blive distanceret som følge af den politiske udvikling. Men hertil kommer, at den sønderjyske adels stilling på længere sigt sandsynligvis også skal forstås som et led i senmiddelalderens lavadelsproblematik som helhed.

Hvis det er rigtigt – således som der i det foregående er fremført tegn på – at den danske adel i Sønderjylland som helhed har været en lavadel uden stor økonomisk styrke, så må krisen have ramt mange i eksistensgrundlaget.⁹⁵ Heller ikke i det følgende århundrede lykkedes det

⁹¹ Se Godskalk Barsebek, Markvard Gortze, Johannes Limbek og Markvard Swanow(?) for tiden efter 1340.

⁹² DD 3. r. III, 410.

⁹³ DD 3. r. IV, 29. Det er interessant at se, at der har eksisteret kapital i denne slægt, når man ved, at det er en af de få danske slægter, som på længere sigt klarede sig godt i Sønderjylland. Se s. 83 note 7.

⁹⁴ Pauls IV, 1335 og 1390.

⁹⁵ Fremtidig forskning bør tage hensyn til de moderne synspunkter inden for europæisk forskning, som O. J. Benedictow har fremdraget. Han hævder for Norges vedkommende, at der er grund til at tro, at svækkelsen i det økonomiske

nemlig de sønderjyske herremænd i nævneværdig udstrækning at besætte amtmandsstillingerne og på den måde få kompensation for de lave indtægter af jorden.⁹⁶

Vi ved, at senmiddelalderen er en nedgangstid for lavadelen i Danmark. Den decimeres i tal, mister indflydelse, mens vi modsat ser opkomsten af en godsrig højadel i det 15. århundrede. Hypotetisk har man sat denne sociale og økonomiske omstrukturering i forbindelse med den senmiddelalderlige krise.⁹⁷ Men er det ikke præcis det samme, der sker i Sønderjylland? Er det ikke krisen med dens mangel på arbejdskraft, der tvinger godsejerne til nye driftsformer, en omlægning som kun højadelen, d. v. s. den holstenske adel, kan klare? Den danske adel i Sønderjylland må derimod som lavadel på linie med mange standsfæller i kongeriget bukke under. Dette er netop hævdet af H. V. Gregersen som en mulighed.⁹⁸

Den faktor, som på længere sigt afgørende ændrer forholdet mellem holstensk og dansk adel i Sønderjylland, er efter hans mening holsteneradelens kvæg- og studeopdræt. Allerede tidligt har disse mænd undgået det magre midterland og placeret deres godser i frugtbare egne velegnet til græsdrift, således i Dänischwohld, Svansen, Angel og også i den østlige del af Nordslesvig. Endvidere får man da en forklaring på interessen for engdragene ved Trenens munding og på Tønderegnet. Der foregår altså en omlægning fra kornavl til kvæg- og studeopdræt, en omlægning som den danske adel ikke har kunnet klare. Den deklasseres, mens holstenerne vinder løbet.

Selv om man nu antager rigtigheden af Gregersens gode hypotese, er det dog ikke rimeligt at regne med, at den forskydning af forholdet mellem holstensk og dansk adel, som driftsomlægningen skulle medføre, allerede giver sig udtryk i tiden før 1375. Man kan således ikke påvise,

grundlag har medført højere ægteskabsalder, synkende ægteskabsfrekvens og øget rekruttering til kirken. Endvidere er det blevet påvist, at de demografiske konsekvenser af en sådan udvikling kan være tilstrækkeligt omfattende til at medføre faldende tilvækstrater selv i perioder med synkende dødelighed (Den nordiske Adel i Senmiddelalderen, s. 27). Benedictow henviser til T. H. Hollingsworth, *Historical Demography*, 1969, s. 202 note 6, og S. Thrupp, *Comparative Studies in Soc. a. Hist.*, 1965-66, s. 476 og 479.

⁹⁶ Se Johan Hvidtfeldts undersøgelser over amtmændene 1400-1536, *Sø. Arb.* 1950, s. 176 f.

⁹⁷ Den nordiske Adel i Senmiddelalderen, s. 45 f. og 60 ff.

⁹⁸ Hans indlæg fremkom mundtligt under en diskussion på det nordiske historikermøde i 1971, jfr. Beretning. Foredrag og forhandlinger ved det nordiske historikermøde i København 1971 9-12 august, Kbh. 1974, s. 251.

at holstenerne i større omfang opkøber sønderjysk adelsjord,⁹⁹ selv om man må indrømme, at mange holstenske stormænd pludselig skriver sig til en besiddelse, som vi ikke ved, hvorledes de har erhvervet. Jeg kan ikke se, at vi i spørgsmålet om krisens betydning for den holstenske adels indvandring i Sønderjylland og for forholdet mellem holstensk og gammel, dansk adel kan nå længere for øjeblikket. Det er først og fremmest et problem, som må tages op i den efterfølgende periode.

I det foregående har talen mest været om dansk og holstensk adel hver for sig, men her mod slutningen skal nævnes lidt om deres indbyrdes forhold. Hidtil har de to adelsgrupper været anført som ubestemte størrelser, men naturligvis ville man meget gerne vide, hvor mange holstenerne, der egentlig var i Sønderjylland i sammenligning med den gamle, danske adel, og hvor meget jord de hver især havde. Det eneste tal jeg her dog vover at fremføre, er 37 medlovere for hertuginde Regitze i 1358, om hvilke det oplyses, at de bor på Als (og Sundeved?). Af dem tilhører 25 den sønderjyske herremandsstand, 8 den holstenske adel, mens 4 ikke kan nationalitetsbestemmes.¹⁰⁰ Den danske overvægt er her ganske klar, men det havde været morsommere at få tal for Angel eller andre sydlige, truede områder.

Man ville også gerne vide noget mere om, hvordan det indbyrdes forhold har været mellem den danske og holstenske adel. Har indvandringen mødt modstand, er det kommet til kamp, eller er der snarere tale om en fredelig indsigning af fremmede? Vi ved en smule om indgåede ægteskaber, som holstenerne har haft fordel af, men ikke om der foreligger nogen form for tvangsmoment i disse partier. Johannes Limbek giftede sig fornemt med Catharina Roost, datter af Jakob Roost af slægten Skram.¹⁰¹ Segebod Krummedige fik Runtoft med Cecilie, datter af Peter Skram,¹⁰² og Lyder Rutze nævnes som beslægtet med Niels Pedersen Hake. Det forudsætter også et indgifte.¹⁰³ Har danskerne sat sig til modværge mod de indtrængende? Er de fremmede blevet mødt med fjendskab, sådan som man let kunne forestille sig? Efter min mening kan man ikke give noget sikkert svar herpå, heller ikke hvis man inddrager materialet fra tiden før 1340.

I det berømte klagedigt fra sommeren 1329, hvori forfatteren begræ-

⁹⁹ DD 3. r. III, 186 og 3. r. IV, 215.

¹⁰⁰ DD 3. r. V, 132. Jfr. L. Bobé, *Slægten Ahlefeldts Historie I, 1897-1912*, s. XLIII og DAA 1951, s. 25.

¹⁰¹ DD 3. r. IV, 215; *Fortid og Nutid X, 1933-34*, s. 236 ff.

¹⁰² *Stemann III*, nr. 63.

¹⁰³ *Rep. II*, 3041.

der Danmarks vanskæbne, findes der i vers 17 en passus rettet mod den holstenske adel:

»Bonden siden har begrædt,
at de graa ringe Smaa
dengang ei af sin Vei
fremmed Adelsvold fik bragt«¹⁰⁴

Men hvem er det, der udtaler denne mening? Efter E. Arups undersøgelser hører digtet hjemme i en nationalistisk, nørrejysk kreds samlet om bisp Jakob Splittaff i Ribe, og det repræsenterer de synspunkter, der har stået bag de mislykkede togter mod Gottorp i 1329. Arup mener, at digteren kun taler for et meget ringe fåtal af det danske folk.¹⁰⁵ Men hvordan det nu end forholder sig hermed, kan stedet ikke bruges til at vise noget om det indbyrdes forhold mellem dansk og holstensk adel i Sønderjylland, alene fordi der er tale om bøndernes forhold til de fremmede. At bønderne på den anden side f. eks. ikke kan have været udelt begejstrede for den holstenske adels indførelse af birkeretten i hertugdømmet, kan man let forestille sig.

Også en anden kilde med udpræget national tendens taler om danske bønders utilfredshed med fremmed adel, nemlig Holstenerpræstens Krønike (Presbyter Bremensis) fra o. 1448. Denne kilde, der er holstensk i sin sympati, fortæller anskueligt om en klar modstand hos danske bønder mod Klaus Limbek på Tørring. Historien kunne tænkes taget til indtægt for den opfattelse, at bondebefolkningen har sat sig til modværge mod den indtrængende, fremmede adel, men der er flere grunde til at være på vagt over for denne kilde. For det første er det tvivlsomt, om historien angår Klaus Limbek som påstået, den kan være fra et senere tidspunkt.¹⁰⁶ For det andet er det ikke sikkert, at opfattelsen af et modsætningsforhold mellem holstenske adelsmænd og danske bønder gælder for det 14. århundrede, som Holstenerpræsten fortæller. Denne modsætning kan være kommet ind i hans krønike under påvirkning af Erik af Pommerns krige med Holsten, som har skærpet modsætningen mellem kongens tilhængere og modstandere i hertugdøm-

¹⁰⁴ »rusticis dolor fuit / quod vilis seruilis / exules gentiles / plebs nequiuitt vrere.« *Scriptores Minores I*, 1918, s. 484 f. Oversat af Ernst v. d. Recke; jfr. M. H. Rosenørn, *Greve Gert af Holsten og Niels Ebbeson af Nørring Ris II*, 1901, s. 54.

¹⁰⁵ Erik Arup, *anf. arb. II*, s. 80–83. Jfr. samme, *Kritisk Vurdering af Klagedigtet 1329*, *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*, 1926.

¹⁰⁶ Se bilag II, s. 145.

met. Holstenerpræstens sagnagtige fortællinger om det 14. årh. kan således let være farvet af forholdene i hans egen tid.

Den samme fare for at senere tiders forhold har præget opfattelsen af forholdene i det 14. årh. må man regne med, når det gælder folkevisen om Iver Ottensens drab på Buske.¹⁰⁷ Folkevisen kan næppe tidsfæstes, og selv om man med Axel Olrik regner med, at det er Busche Westensee, der bliver slået ihjel, så viser folkevisen snarere en slægtsstrid om en arv end en strid, der bygger på nationalitetsmodsatning mellem dansk-sønderjysk og holstensk adel.

Naturligvis kan man formode, at den holstenske indvandring har mødt modstand fra dansk adel og danske bønder i Sønderjylland, men man får efter min mening ingen støtte heri af kilderne. Når Lis Jacobsen ser en kamp i 1350'erne og 1360'erne i det vestlige Nordslesvig mellem Limbekkerne og Munkerne på den ene side og Sappierne på den anden, så bygger det på en kombination af diplomoplysninger, e silentioslutninger og sagn om sløjfede, udaterede voldsteder.¹⁰⁸

15. Afslutning

Det vil være naturligt at afrunde den foregående fremstilling med nogle afsluttende bemærkninger. Vi har set mange holstenske adelsmænd passere revy. De er blevet talt op, ofte har tallene vel ikke tilladt ret betydelige konklusioner, og om tallenes repræsentativitet kan vi undertiden kun håbe. Så godt som det nu har kunnet lade sig gøre, er jagten gået på de første spor af den fremmede fra Holsten kommende adel i Sønderjylland, og det er sket med bevidstheden om, at både den behandlede del af riget og det behandlede tidsrum har været af grundlæggende betydning.

Udviklingen i Sønderjylland har interesse i sig selv, men desuden har det sønderjyske område haft en funktion som broen til kongeriget. Via denne rigsdel er mange holstenske adelsmænd kommet til det øvrige Danmark, uden at det dog skal berøres nærmere her. Forskellen mellem den holstenske adels indvandring til Sønderjylland og til kongeriget er imidlertid fundamental.

Til Danmark kom der i den her behandlede periode, men navnlig i tiden efter 1325, ganske mange holstenere, specielt til Sønderjylland,

¹⁰⁷ Se bilag II, s. 149. Moderne folkeviseforskning er for tiden nærmest tilbøjelig til at sætte affattelsen af de danske viser til tiden efter 1450; jfr. Anne E. Jensen i Det nordiske Historikermøde i København 1971. Beretning, s. 253.

¹⁰⁸ Fortid og Nutid 1933-34, s. 232-42.

men slet ikke få til Nørrejylland, Fyn, Sjælland og Lolland-Falster, dog næsten ingen til Skåne. Og alligevel kan man betegne indvandringen til de kongerigske landsdele som en episode. Det danske folk er ingen etnisk enhed, det har gennem tiderne haft evnen til i sig at optage fremmede elementer uden dermed at miste sit særpræg. Under den synsvinkel skal den holstenske indvandring til kongeriget ses. På kort tid er de fremmede blevet til danske herremænd, men – og det er en afgørende forskel – dette skete aldrig i Sønderjylland. Der forblev holstenerne tyske og fortrængte på længere sigt den danske adel fra de fleste egne. Derfor åbner denne afhandling for den opgave, der ligger i at skildre samspillet mellem dansk og holstensk adel i Sønderjylland i 15.–16. årh. Det er en perspektivrig opgave, fordi den bør kunne løses inspireret af den frugtbare adelsforskning, som vi har set i Danmark i de senere år. Med arbejder af C. A. Christensen, Troels Dahlerup og Erik Ulsig er store, vanskelige spørgsmål rejst om herremandsstandens omformning i senmiddelalderen. Landbrugskrisens virkning for adelen i Sønderjylland er et uløst spørgsmål, men forhåbentlig kommer vi nærmere en løsning, når det 15. årh. bliver behandlet. Måske skal differentieringen af den sønderjyske adel i en holstensk højadel og en dansk lavadel ses i lyset af den lavadelsproblematik, som vi navnlig har lært at kende i det øvrige Danmark gennem Dahlerups undersøgelser.¹⁰⁹ Men det drejer sig også om at foretage lignende grundige undersøgelser af godsernes struktur, omfang og brugsforhold, som Ulsig har foretaget for andre landsdeles vedkommende.¹¹⁰ Nok er et og andet forhold forhåbentlig nu afklaret, men samtidig er der åbnet for nye opgaver. Historikernes dialog med kilderne til senmiddelalderens adelshistorie i Sønderjylland kan og bør fortsætte.

16. *Kildematerialet*

Langt den overvejende del af de anvendte kilder er diplomer udgivet i de almindeligt benyttede danske og slesvig-holstenske udgaver. Om problemer i forbindelse med udnyttelse af diplomer, se s. 99. Benyttet er fremdeles slesvigbispens jordebog fra 1352 og kalenderierne fra Løgum og Ribe. I enkelte tilfælde har det været muligt at inddrage materiale

¹⁰⁹ Specielt Lavadelens krise i dansk senmiddelalder, H.T. 12. r. IV, s. 1–43.

¹¹⁰ Som en begyndelse skal nævnes Henrik Fangel, Slægten Emmiksen og dens gods. Sø. Arb. 1972, s. 5–59.

fra Erik af Pommerns tvister med holstenerne (klagen 1409 og kejserprocessen 1424).

Hvad de ikke-skriftlige kilder angår, er vi meget dårligt stillet. Voldstederne er svære at tidsfæste og som regel dårligt undersøgt. Der er ingen gravminder efterladt over adelen i Nordslesvig (se Danmarks Kirker. Sønderjylland. Kunsthistorisk Oversigt. Registre, 1963, s. 2767), mens Hamsfort har en enkelt efterretning om en gravindskrift i Slesvig domkirke (se under Markvard Vosben Skinkel). Muligheden for at inddrage en folkevise er diskuteret (se under Busche Westensee). Et sagn er knyttet til Limbekslægten, ligesom Holstenerpræstens Krønike (Presbyter Bremensis) fra o. 1448 nærmest må betegnes som sagnagtig og ikke tillægges beviskraft, hvor den står alene. Der er ikke gjort forsøg på at eftergå adelige slægtebogsefterretninger eller udnytte de Voss'ske excerpter i Rigsarkivet.

Kildeudgaver fremgår af bilag I og II og af noterne.

17. *Indledning til bilag I-II om anvendelsen af det agnatiske slægtsbegreb*

I oversigten over den holstenske adel er der ikke lagt vægt på at meddele genealogiske oplysninger, men oversigten er opbygget med anvendelse af det traditionelle, genealogiske slægtsbegreb. Slægterne anvendes som tælleenhed i afhandlingen, selv om der ikke er lagt større vægt på slægter end på tallet af enkeltindivider. Overalt meddeles der både tal for slægter og individer. Denne fremgangsmåde er anvendt, uanset at moderne adelsforskning viser stigende skepsis over for anvendelsen af det agnatiske slægtsbegreb, som er grundlaget for A. Thisets stamtavler i Danmarks Adels Aarbog.¹ Når det agnatiske slægtsbegreb alli-

¹ Da Thiset opstillede sine grundlæggende stamtavler, anvendte han våbenfællesskab som et afgørende kriterium for slægtskab (DAA 1888, s. 58), men allerede L. Bobé har påvist, at vasaller kunne antage deres herres våben (Slægten Ahlefeldts Historie I, 1912, s. xxix). Der er også eksempler på, at en mand har optaget sin mors eller endog sin hustrus våben, og forskerne synes således på vej til at opgive troen på, at mandslinien har haft nogen særlig betydning for beregning af slægtskabet i middelalderen. Der er nu en tendens til ikke at regne med slægter, men med familier, d.v.s. slægtninge på faders og moders side samt svogre (Dahlerup i Den nordiske Adel i Senmiddelalderen, s. 48 f.). Hertil kommer i flere tilfælde en advarsel mod at tillægge slægts- og familiesammenholdet for stor betydning, f. eks. som politisk faktor. Ofte ser man klikker, som ikke er slægtsbestemte, og enkeltpersoner som ikke politisk optrådte på linie med deres slægtninge.

Moderne behandlinger af slægtsbegrebet: Knud Prange, Heraldik og Historie, 1962, især s. 10, 43 og 47 ff.; Troels Dahlerup, Våbengrupper, similarisering og

gevel er anvendt, er det tildels fordi det er praktisk at arbejde med, men dermed er selvfølgelig intet sagt om begrebets videnskabelige holdbarhed. Imidlertid forekommer det mig også, at der er grunde, der taler for at anvende slægtsbegrebet i traditionel betydning, når talen er om den holstenske adel.

Det er indiskutabelt, at denne adel i Sønderjylland fra første færd anvender faste slægtsnavne i modsætning til, hvad der normalt gjaldt for den indfødte adel. Sagt med andre ord er fastlæggelsen af slægtsnavne i Holsten et tilbagelagt stadium, da indvandringen i slutningen af det 13. århundrede for alvor tog fart. Anvendelsen af faste slægtsnavne udformes således, at slægtskabet regnes efter faderen, hvilket helt naturligt forklares af den holstenske adels specielle baggrund.

I Holsten får man med Vagriens erobring i det 12. årh. en lensadel, og fra slutningen af det 12. årh. findes der ingen anden adel i Holsten end denne grevelige lensadel. Men med denne udvikling sker der en understregning af det agnatiske slægtsbegreb, for med lensretten indføres samtidig den strenge arveret, d.v.s. at lenene kun arves på sværdssiden efter den første lensmand.² Dermed gives der mandslinien en prioritet, og dermed er forudsætningen skabt for faste slægtsnavne. På den baggrund forekommer det mig naturligt i princippet at anvende de slægtsnavne, som de holstenske adelsslægter selv anvendte, og som fremtræder i kilderne. Men der rejser sig unægtelig derpå det spørgsmål, om ikke nogle af disse slægter, som altså er fremkommet med navnet som kriterium, er indbyrdes beslægtede og dernæst, hvis de er beslægtede, skal de da regnes for selvstændige slægter eller grene af den samme slægt?

Som udgangspunkt tager vi det våbenfællesskab, som kan konstateres mellem nogle af slægterne i vort materiale. Det drejer sig om Blixen-Sehested-Skinkel, Wulf-Pogwisch-Knoop-v. d. Wisch og Beienfleth-Brejde. I slægterne Blixen, Sehested og Skinkel føres et våben med 3 søblade, et forhold som allerede foranledigede Thiset til at regne dem

undervasallitet i dansk senmiddelalder, *Heraldisk Tidsskrift* 2, hft. 17, 1968; samme, *Kabelslægtens våben og vasaller*, sst. 2, hft. 18, 1968; samme, *Den nordiske Adel i Senmiddelalderen*, s. 48 f.; samme, *De holstenske våbener i Gelrevåbenbogen*, *Heraldisk Tidsskrift* 3, hft. 23, 1971; H. Gillingstam, *Medeltidsätten Slaweka*, *Personhistorisk tidsskrift* 45, 1947; samme, *Kunde man under medeltiden upptaga vapen från sin hustrus släkt?*, sst. 58, 1960; samme, *Ätterna Oxenstierna och Vasa under medeltiden*, 1952, s. 8-12, 503 og 747 ff.; se iøvnr, *Det nordiske Historikermøde i København 1971. Beretning*, s. 22 f., 27 f. og 33 f.

² Carstens 1935, s. 86.

for kødeligt beslægtede.³ Jeg synes ikke, der kan være tvivl om, at han har ret heri, og at der ikke kan være tale om våbener givet til vasaller. Flere gange ser vi medlemmer overvære og dermed samtykke i gods-afhændelser inden for de pågældende slægter. Denne arvingernes tilslutning er velkendt fra kilderne som et udtryk for slægtskab, men meningsløs, hvis våbenfællesskabet er udtryk for et vasalforhold. Da Sigfred Sehested i 1337 solgte jord, ses som hans medlovere to med navnet Blixen, een af slægten Skinkel og tre Sehesteder.⁴

Er der således efter min mening ikke tvivl om, at Blixen-Sehested-Skinkel er beslægtede, så kunne man overveje at lade dem optræde som een slægt. Det er ikke sket, bortset fra at nogle personer i periode III (bilag 2, s. 148), som både bærer navnet Blixen og Skinkel, er opført under Skinkel. Det må vedgås, at afgørelsen af dette forhold i nogen grad bygger på skøn, men selv om der her skulle være skønnet forkert, tror jeg ikke, at det har megen betydning for behandlingen af indvandringen.

På samme måde som våbenfællesskab for Blixen-Sehested-Skinkel efter min mening angiver slægtskab, således er der ingen rimelig grund til at tvivle på, at »ulveslægterne« Pogwisch-Wulf-Knoop-v. d. Wisch ikke alene er våbenbeslægtede, men også kødeligt forbundne. T. Dahlerup har været inde på den tanke, at våbenfællesskabet muligvis skyldes en gruppe grevelige vasallers fælles kolonisation af Vagrién, som har indebåret naboskab og eventuelt fælles tjenestepligt til samme borg.⁵

Hypotesen er næppe rigtig. For det første betegner et medlem af slægten Wulf personer med navnene Wulf, v. d. Wisch, Knoop og Pogwisch som sine onkler, og for det andet optræder de også ved andre lejligheder som en slægtsgruppe.⁶ Det kan ihvertfald ikke bestrides, at disse personer i samtiden har anset sig for beslægtede og ved afhændelser har handlet ud fra bevidstheden herom som vidner. Hvis man vil afvise, at våbenfællesskabet har genealogisk baggrund, må man på en eller anden måde sandsynliggøre, at disse personer har taget fejl, og så længe det ikke er sket, finder jeg det rimeligst at anse »ulveslægterne«

³ DAA 1914; jfr. Hermberg, s. 274.

⁴ DD 2. r. XII, 12. Se også DD 3. r. VI, 356. Pudsigt nok har Blixennavnet været anvendt som fornavn i slægterne Skinkel og Sehested (DD 2. r. XI, 140 og Schleswig-Holstein-Lauenburgische Urkundensammlung II, s. 386 f.).

⁵ Heraldisk Tidsskrift bd. 3, 1971, s. 150 f.

⁶ Hasse III, 490 og 734. Pauls IV, 37, 359 og 410.

for kødeligt beslægtede.⁷ På samme måde som ved Blixen-Sehested-Skinkel er »ulveslægterne« og Beienfleth-Brejde opført som selvstændige slægter i bilagene.

18. *Bilag I. Oversigt over holstensk adel i Sønderjylland 1325-40*

Bilaget omfatter dels de personer, der efter de på s. 96 f. anførte kriterier anses for bosatte, dels de øvrige holstenere med løsere tilknytning til landsdelen. Vedrørende disse sidste, der optræder som vidner o. l., er der normalt kun meddelt kildehenvisninger, ikke som ved de øvrige personer korte referater af kilderne.

Alverstorff. Eggert (DD 2. r. XI, 140 og 170; DD 2. r. XII, 45 og 138). Han er hertug Valdemars betroede mand som gesandt.

Blixen. Med dette familienavn optræder *Otto* og *Radolf*. Ridderen *Otto B.* var grev Gerts hovedsmand i Haderslev, da det i 1329 blev indtaget af de oprørske jyder (DD 2. r. X, 244). I 1332 fik han af paven lov til at vælge en skriftefader (DD 2. r. X, 373), og i 1337 deltog han sammen med *Radolf B.* i en slægtnings godssalg (se neden for under Sigfred Sehested).

Blok. Timme B. og hans brødre skødede i 1335 i nærværelse af hertug Valdemar deres gods på Svansen (Rinkenæs mark, Svans sg.) til en kannik i Slesvig (DD 2. r. XI, 249). *Dose B.* kendes ikke som jordbesidder, men optræder sammen med grev Gerhard og hertug Valdemar i Sønderjylland (DD 2. r. X, 244-45).

Glysing. Volrad (DD 2. r. IX, 434).

Hummersbüttel. Johan (DD 2. r. X, 244).

Knoop (Knob). Markvard optræder i 1330 (Hasse III, 734) og *Folrad* i 1334 (Urkundenbuch der Stadt Lübeck II, 793) som bærere af navnet efter besiddelsen (Stemann antager i *Jahrbücher für die Landeskunde der Herzogthümer Schleswig, Holstein und Lauenburg IX*, 1867, s. 4, at de er sønner af *Lupus de Knope*, der er omtalt s. 84).

Krummedige. Slægten har repræsentanter i *Klaus* ridder, der var vidne for hertugen 1339, men kan være en af Gerhards vasaller (DD 2. r. XII, 138), og i *Hasse*, der 1327 af Gerhard købte Holmelen omfattende Flækkeby, Holm, Gødeby og Aukamp i Kosel sg. for 700 mk. lybsk (DD 2. r. IX, 434). I 1313 optrådte *Hasse K.* som hertug Eriks mand, så slægten kan udmærket godt have været bosat i landet før 1325.

⁷ Jfr. Hermsberg, s. 220, 229 og 273 f. og Stemann, *Beiträge zur Adelsgeschichte II. Die Familie von der Wisch und Pogwisch*, *Jahrbücher für die Landeskunde der Herzogthümer Schleswig-Holstein-Lauenburg IX*, 1867.

Limbek. Om Limbekkerne ved vi, at den tidligere omtalte *Godskalk* også under den mindreårige hertug Valdemar optrådte som råd i 1326 (DD 2. r. IX, 251), og at hertugen i 1335 skænkede den da afdøde hr. Godskalks sønner, *Johannes*, ridder, *Nikolaus Kudy*, *Lyder*, *Godskalk*, *Emekinus (Emmeke)*, *Markvard*, *Otto* og *Timme* den tidligere kongsgård i Slesvig. De betegnes som »vore kære vasaller« (DD 2. r. XI, 225). Hr. *Godskalk L.* har skødet 3 gårde i den senere forsvundne landsby Norhug i Angel (Ny h.) til kapitlet i Slesvig i stedet for noget andet gods (Kapitlets jordebog 1352, SRD VI, s. 583, og Quellensammlung (forkortelse for Quellensammlung der Gesellschaft für Schleswig-Holstein-Lauenburgische Geschichte I–VI, 1862 ff.), VI, 88; jfr. H.T. 11. r. VI, s. 192 og 208). Sammesteds var han forpligtet til at yde en afgift til kapitlet på 2 örtug korn. Det er faderen, ikke sønnen med dette navn, der har foretaget skødningen, da sønnen endnu i 1355 var væbner (DD 3. r. IV, 215). Derudover kan det konstateres, at *Markvard*, ridder, og *Godskalk Witte* i 1339 vidnede for hertug Valdemar (DD 2. r. XII, 138).

Pogwisch. Wulf (DD 2. r. XI, 140; DD 2. r. XII, 108). Et andet vidnesbyrd om tilknytning til landsdelen er ridderen *Otto P.*s testamente, hvori institutioner i Slesvig by betænkes (DD 2. r. IX, 387).

Rantzau. Ditlev Struve (d.v.s. strid!), ridder (DD 2. r. XI, 140 og 170; DD 2. r. XII, 108 og 138).

Rastorf. (Rostrup), Ditlev (DD 2. r. IX, 434).

Reventlow. Volrad, Ivar og Hartvig, riddere, bevidnede Gerhards ovennævnte godssalg til Hasse Krummedige (DD 2. r. IX, 434). Ridderen *Ivan* (= *Ivar*?) optræder 1338 blandt hertug Valdemars råder (DD 2. r. XII, 108). *Hartvig*, der desuden tre gange vidner for grev Gert og hertug Valdemar (DD 2. r. X, 244–45 og 2. r. XII, 138), havde sammen med hr. *Nikolaus R. Tønning Slot* i pant i 1331 (DD 2. r. X, 288). Denne pantsættelse til *Hartvig* falder fint i tråd med notitsen hos Presbyter Bremensis om, at han gav Gerhard heste og våben (Quellensammlung I, 1862, s. 60). Ved forliget d. 20/8 1332 mellem slesvigbispens Hellembert og de holstenske grever, Gerhard og Gieselbert, skal bispens for greverne betale »Reventlowerne« deres penge. Beløbet andrager 550 mk. Den antagelse ligger meget nær, at der med »Reventlowerne« menes *Hartvig* og *Nikolaus*, så meget mere som de inden d. 23. juni 1340 er blevet afløst på Tønning af Markvard Wulf (DD 2. r. X, 397 og 3. r. I, 47–48).

Ruhmohr, Markvard, ridder (DD 2. r. XII, 108).

Rutze. I 1338 pantsatte *Ditlev R.* gods i Tüttendorf (i Dänischwohld) for 40 mk. lybsk til St. Johannes Kloster i Slesvig (DD 2. r. XII, 114).

Sehested. Første gang vi efter 1313 træffer ridderen *Sigfred S.*, er da bisp Hellembert af Slesvig i 1332 for 250 mk. lybsk pantsatte bispetienden i Siseby sg. til ham »pro expensis per ipsum factis in castro Stubbe ac aliis necessariis pro utilitate ecclesie nostre Sleswicensis«. Han har altså været bispelens-

mand på Svansen. (DD 2. r. X, 405). I 1337 solgte han lidt nord for Rendsborg 5 bol i Duvenstedt, eet bol i Fockbeck og forskellige mindre besiddelser i Klein-Rheide (DD 2. r. XII, 12). Dette salg bevidnes af *Markvard*, ridder, og *Ditlev S.* og af *Sigfreds* søn, *Sigfred*. I 1339 fik *Sigfred* (d. Æ.) af hertug Valdemar betydelige besiddelser i pant for 2000 mk. sølv og 600 mk. lybsk, som han havde udlagt til hertugens brug (DD 2. r. XII, 191). Pantsættelsen omfattede alt hertugens gods i Gammelby, en trediedel af landsbyen Lose, halvdelen af møllen i Snave, 2 bol i Gelting og sjattedelen af Geltingskov, Bukhavn med møllen og øen Gaath og landsbyen Lebæk. *Sigfred* omtales som hertugens højtelskede vasal. I 1338 vidnede han for hertug Valdemar sammen med *Markvard S.*, begge omtales som hertugens råder (DD 2. r. XII, 108). Også i 1339 ses de sammen med hertugen (DD 2. r. XII, 138). *Ditlev S.* havde 22/6 1340 Gottorp i pant af greverne Henrik og Klaus (DD 3. r. I, 46). I diplomet står der: »an de tit dat dat hus to Gottorp ghesoet wert. van Detleue van Sestede vnde van Wulue vnde van eren vrunden.« Heraf har man sluttet til også at henregne denne *Wulf* til Sehested-slægten, hvad der vel også er det sandsynligste. (Voigt, anf. arb., s. 100 og DAA 1914, s. 479). Udgifterne af DD synes dog ikke at anse denne *Wulf* for en Sehested. 22. juni 1340 er terminus ante quem for de to personers tilknytning til Gottorp. Hvor når de har fået pantet, ved vi ikke.

Skinkel. Blixen S., ridder, bevidnede 1334 hertug Valdemars privilegiestadfæstelse til Kiel (DD 2. r. XI, 140), og i 1337 lovede *Lyder S.* for *Sigfred S.s* ovennævnte salg (DD 2. r. XII, 12).

Wensin. Ditlev, ridder (DD 2. r. IX, 434).

v. d. Wisch. Albrecht (DD 2. r. XII, 108). *Markvard Hostrich* (DD 2. r. XI, 140; DD 2. r. XII, 108 og 138). *Markvard Rorland* (DD 2. r. XI, 140; DD 2. r. XII, 108 og 138). Alle tre er riddere.

Wulf. Slægten betragtes som indvandret i denne periode, selv om en af dens linier (Knoop) var bosat i Sønderjylland før 1325. *Konrad* var i 1326 hertug Valdemars råd (DD 2. r. IX, 251). *Markvard* havde 23/6 1340 pant i Tørring (DD 3. r. I, 47-48), jfr. ovfr. s. 104 note 40. I 1338 var han hertugens råd (DD 2. r. XII, 108).

19. Bilag II. Oversigt over holstensk adel i Sønderjylland 1340-75

Ahlefeldt. Benedikt II, ridder (DD 3. r. III, 4).

Alverstorp. Eggert (DD 3. r. II, 60).

Ascheberg. Folrad (DD 3. r. VI, 2).

Bardewik. Kalle (DD 3. r. V, 132) og *Markvard* (DD 3. r. III, 424). *Kalle* bor på Als.

Barsebek. Henrik (DD 3. r. II, 43-44). *Godskalk* fik af hertug Valdemar krongodset i Varnæs med møllen i Blaa i pant for 406 mk. sølv og 10 engelske skilling, som det fremgår af en klage fremsat af Erik af Pommern på God-

skalks søn, *Ludvig's* vegne. Han skal have haft det i sit værge i over 40 år, for sønnen overtog det. Denne stod i kong Valdemars tjeneste, da godset blev ham frataget af greverne (i 1375?). (Danske Magazin 5. r. II, s. 93, jfr. Sø. Arb. 1891, s. 34. Om slægtskabsforholdet se DAA 1885, s. 66 f.).

Beienfleth. Sly (Rep. II, 3041).

Bisticse. Reimar B., der 1344 var hertugens garant (DD 3. r. II, 44), pantsatte 1370 for 40 mk. lybsk alt sit gods i Vedsted sg. (Hviding h.), der var overladt ham af hertug Henrik (Pauls IV, 1374). *Timme B. Screghele* kendes en enkelt gang (DD 3. r. III, 424).

Blok. Dose og hans bror *Hartvig* er i 1350 og 1351 vidner (DD 3. r. III, 326 og 424). *Markvard B.*, bror til de foregående, har haft besiddelser på Svansen (Gammelby, Sørup sg.), idet han 1350 sammen med sin søn, *Hartvig*, skænker nogle indtægter derfra til et vikardømme (DD 3. r. III, 326).

Botze. (slægtsnavn?) *Markvard* (DD 3. r. II, 44).

Brejde. Valdemar (Rep. II, 3041).

Buntsing. Timme B. købte 1351 Holmelen (Haverkamp, Flekkeby, Holm og Gøteby på Svansen) for 900 mk. lybsk. Voigt betegner ham som en dansk ridder (anf. arb., s. 111). Ved sin side havde han sønnerne *Henrik, Klaus* og *Timme* (DD 3. r. III, 424).

Darghede. Henneke D. dømte 1374 som medlem af et af Risby herredsting udpeget nævn i Lyder Rutzes sag på Svansen (Rep. II, 3041). Han anses for bosat, fordi herredstinget må antages fortrinsvis at udpege nævninge, der bor i eller i umiddelbar nærhed af det pågældende herred.

Godendorp. Dose og *Timme* (DD 3. r. II, 43-44). Sidstnævnte er ridder.

Gortze. (Goritz) *Markvard G.* fik 1348 i og ved Elstrup på Als jord i pant for 150 mk. lybsk af hertug Valdemar (DD 3. r. III, 33). Han optræder også som garant for hertug Valdemar og hertuginde Regitze (DD 3. r. II, 44 og 3. r. V, 132).

Hagen. Detlev, Henneke og *Ulf* kendes (Rep. II, 3041). Væbnerne *Henneke* og *Ulf* var medlem af det ovennævnte herredsnævn på Svansen (se under Darghede).

Kampe. Tideke (DD 3. r. II, 44).

Knoop (Knob). Brødrene *Folrad, Hartvig* og *Wulf* optræder flere gange i Holsten 1341-1364 og skriver sig de Knope (Pauls IV, 37, 359, 410 og 1092). *Hartvig* og *Wulf* erkender i 1344 at have slået deres åbne fjende, Johan Detlevs, ihjel (Pauls IV, 153). Brevet er udstedt i Dänischenhagen sogn, hvori Knoop ligger. Endelig optrådte *Hartvig* 1365 i Kolding som de holstenske grevers garant (Pauls IV, 1127).

Krummedige. Ivan K., ridder, solgte 1351 Haverkamp, Flekkeby, Holm og Gøteby (det gamle, danske krongods på Svansen, der i 1327 under betegnelsen

Holmelen var kommet i slægtens besiddelse, jfr. DD 2. r. IX, 434), for 900 mk. lybsk. Salget bekræftedes af hans arvinger: *Dose*, hans bror, *Witte Ivan*, *Henneke Wittekop*, *Ivan Kansler*, *Hartvig*, *Markvard* og dennes sønner, *Store Johan*, (*Nikolaus*) *Meseke* og *Ivan*, der alle hedder *K.* (DD 3. r. III, 424). *Henneke Wittekop* fik 1372 Haderslev i pant af grev Adolf for 350 mk. (Rep. II, 2990). Da kongen opnåede ret til at indløse Haderslev af greven for 5000 mk. og i 1374 påbegyndte indløsningen (Rep. II, 3009 = Pauls IV, 1509; Pauls IV, 1526), må han have anerkendt Hennekes rettigheder, for i 1377 lader dronning Margrethe Henneke få Haderslev i pant for 400 mk. lybsk af enkehertuginde Kunigunde (Schleswig-Holstein-Lauenburgische Urkundensammlung II, nr. 251). I tråd hermed falder ærkebiskop Peders vidnesbyrd i 1424 om »Hadersleff, quod erat commissum ad custodiam cuidam Henechino Witkop per dictum Regem« (SRD VII, s. 400). Ifølge overenskomsten mellem de holstenske grever og hertugen i 1340 (23/6) skulle ridderen *Nikolaus K.* have et af de 3 sønderjyske hovedslotte i sin varetægt, indtil hertugen indløste det (DD 3. r. I, 47-48). *Segebod K.* fik 1349 af Lage Holk gods i pant for 5 mk. lybsk i Angel (Flarup i Strukstrup h., DD 3. r. III, 186) og 1360 sammen med sin bror *Erik K.* kvittering for 180 mk. lybsk af sine farbrødre, *Ivan Witte* og *Eggert K.* (DD 3. r. V, 389). I 1369 kvitteredes han for 170 mk. lybsk (Pauls IV, 1314), men vigtigst af alt fik han 1360 med Cecilie Skram (datter af Peder Skram) godset Runtoft i Angel (Stemann, anf. arb. III, nr. 63). Runtoft var i 1231 patrimonium.

Kule. Peter bor på Als (DD 3. r. V, 132).

Lasbek. Henneke (Pauls IV, 1413).

Latendorp. Væbneren Jordan L. var også medlem af nævnet udpeget af Risby herredsting (Rep. II, 3041). Se under Darghede.

Limbæk. Emeke L. ejede gården Maarkjær i Angel (Schleswig-Holstein-Lauenburgische Urkundensammlung II, nr. 437) og optræder en enkelt gang som medlover (DD 3. r. V, 74). *Henneke (Johan)* sad 1372 på Tørring, da det belejredes af kongen (Presbyter Bremensis, kap. 26; Quellensammlung I, 1862, s. 90 f., og Detmar under 1372). Det er usikkert, hvordan han er kommet i besiddelse af Tørring. Holstenerpræsten beretter, at han havde det efter sin far, drosten *Klaus L.*, der havde fået det ved at gifte sig med en »domina nobilis« (kap. 23). Det opfattes i Adelsårbogen således, at *Klaus L.* har giftet sig med enken efter den Markvard Wulf, der efter overenskomsten af 23. juni 1340 havde pant i Tørring (DAA 1902, s. 272; DD 3. r. I, 47-48). Denne konstruktion er næppe holdbar, fordi den forudsætter, at Presbyter Brem. har en kildeværdi, som man ikke bør tillægge den. Det er velkendt, at denne kilde er meget sen i forhold til disse begivenheder (affattet ca. 1448), at den i almindelighed er højst forvirret i sin omtale af ældre tiders begivenheder, og at *Klaus L.* skildres som en sagnagtig heltefigur. Det er nærliggende at forestille sig, at forfatteren har forvekslet *Klaus L.* med hans søn, også fordi drosten iøvrigt ikke synes at have interesseret sig for at blive godsejer i Sønderjylland (Erslev i Bricka: Dansk Biografisk Leksikon X, 1896, s. 295). Ved freden i Flensborg 1373 24/1 bestemtes det, at *Henneke* og hans brødre skulle

slutte fred med kongen (Pauls IV, 1473). Kongen skal også med penge for-gæves have søgt at genvinde Tørning (SRD VII, s. 411). *Johannes (Henneke) L.*, ridder, fik i 1344 af hertug Valdemar Lundtoft h. i pant for 500 mk. lødigt sølv og 265 mk. lybsk (DD 3. r. II, 34). Der findes i Kværs sg. et ejendommeligt minde fra Limbekkernes herredømme i det 14. årh. i Lundtoft h. (se også under *Lyder L.*). I dette sogn går der, ikke langt fra Søgaard, en vej, der bærer navnet Limbeksvejen («e Limbeksfoort»). Ved den ligger et udpløjet voldsted, til hvilket sagnet knytter *Hans (= Johannes) L.s* navn (Sø. Arb. 1889, s. 3, Trap 4. udg. IX, s. 484 og 5. udg. X:3, s. 987). I 1348 fik han yderligere Rømø (Højer h.), Visby sg. og landsbyen Sølsted (Lø h.) i pant af hertugen for 509 mk. lybsk. Pantsættelsen må have omfattet Trøjborg, der lå i Visby sg., og som kendes fra 1347 (DD 3. r. III, 69, og 3. r. II, 332). Frit overlod hertugen ham gården Alslev (dengang Løgum sg.) og Kummerlev mark (Brede sg.) med alle deres tilliggender og ret (SRD VIII, s. 7). Han er i 1351 garant (DD 3. r. III, 424) og lever endnu i 1353 (DD 3. r. IV, 44-45), men i 1355 var han død, idet hans enke *Catharina* skødede gods i Borg og Borgholm (Lø h.) til Løgumkloster (DD 3. r. IV, 215). I Løgumkloster fejredes en *Johannes L.s* årtid. På grund af *Catharinas* donation er det muligt at antage, at det drejer sig om hendes mand (Løgumklosters Kalendarium III Kal. Jan., SRD IV, s. 587). Det er dog også muligt, at det drejer sig om hans brodersøn af samme navn, som i 1379 sikrede sig begravelsesplads i klosterkirken (SRD VIII, s. 7). Den ældres årtid fejredes også i Ribe Domkirke, men han angives fejlagtigt i *Necrologium Ripense* at være død 6/1 1350 (SRD V, s. 535). Med samme *Catharina*, datter af Jakob Roost af slægten Skram, havde han fået jord i Roost sg., på hvilken formodentlig allerede han har opført Søndervold (DD 3. r. V, 33, jfr. Fortid og Nutid X, 1933-34, s. 236 ff.). Om *Johannes* se yderligere DD 3. r. II, 43. Hans bror *Lyder*, ridder, overtog i 1357 pantet i Lundtoft h. af hertugen, men det præciseres, at Søgård ikke indgik i det. Det har han altså erhvervet eller bygget (DD 3. r. V, 35-36). *Lyder L.* er i 1370 hertug Henriks mand (Rep. II, 2884). I 1373 gør kongen krav på herredet som led i sit forsøg på at vinde Sønderjylland (om Lundtoft herred se s. 108 note 18), men han har ikke haft succes, for i 1375 efter kongens død åbner *Lyder* med sine sønner Søgård for greverne (Pauls IV, 1473, Rep. II, 3071). Han er yderligere nævnt i DD 3. r. III, 424 og 3. r. IV, 215. *Otto L.*, ridder, kaldet Rammeskop, afstod i 1357 gods i Hvidkilde og Benediktsmark til et kapel i Kappel (Angel) (DD 3. r. V, 74) og har muligvis ejet godset Røst, der i Kong Valdemars Jordebog hører til krongodset Gelting (H. N. A. Jensen, *Angeln*, s. 227, jfr. dog Voigt, *anf. arb.*, s. 110). Fru *Tale L.* havde ifølge slesvigkapitlets jordebog fra 1352 skænket tre »jernkøer« (vaccas) til anskaffelse af kirkelys i Tolk (Strukstrup h. i Angel) (Quellensammlung VI, s. 77; jfr. C. A. Christensen i H.T. 11. r. VI s. 199). Med hvem hun har været gift vides ikke. Som vidner, garanter o. l. optræder *Godskalk*, ridder, *Godskalk Witte*, *Klaus Mulerch* (drosten), ridder, *Nikolaus Kudy*, ridder, *Markvard*, ridder, *Peder* og *Timme L.* (DD 3. r. IV, 215; 3. r. V, 33; 3. r. VI, 2; Rep. II, 2884; Pauls IV, 626; DD 3. r. II, 43; 3. r. II, 79; 3. r. II, 23, 44; 3. r. V, 74).

Meinerstorf. Kolre og *Otto* (DD 3. r. III, 424).

Metzeke. Konrad (DD 3. r. II, 43–44). *Raven* er bosat på Als (DD 3. r. II, 44; 3. r. III, 4 og 3. r. V, 132).

Nagel (holstensk slægtsnavn?). *Kristian N.* var 1369 justitiarius og foged på Gottorp (Pauls IV, 1323).

Pogwisch. Wulf fik 1340 22/6 sikkerhed i Gottorp slot for 500 mk. lybsk, som greverne Henrik og Klaus havde lånt af ham (DD 3. r. I, 46). I 1369 kvitterede han sammen med sin bror, *Hartvig*, fogeden på Gottorp for 50 mk. (Pauls IV, 1323). *Wulf* optrådte i grevernes følge (DD 3. r. II, 43–44) og købte i 1353 en gård, en halv mølle i Bülk og en skov i Birkenmoor (Dänischenhagen sg. i Dänischwohld) som omtalt under Reventlow (Pauls IV, 601).

Porsfeld. Hartvig (Rep. II, 3041). *Klaus* (DD 3. r. II, 43–44).

Rantzau. Ditlev Struve, ridder, *Eler* og *Wulf R.* var 1344 hertugens garanter i Sønderborg (DD 3. r. II, 44), mens *Godskalk* og *Tønne R.* ved samme lejlighed var i grevernes følge (DD 3. r. II, 43–44). *Tønne* skulle 23/6 1340 sammen med Emeke Wunsfleth og Klaus Krummedige have Tørring, Tønder og Gottorp i sin varetægt (DD 3. r. I, 47).

Reventlow. Henrik R., der bor på Als, var i 1358 ved en enkelt lejlighed garant (DD 3. r. V, 132), og *Ivan* solgte 1353 sin gård og den halve mølle i Bülk samt en skov i Birkenmoor (Dänischenhagen sg. i Dänischwohld) til *Wulf Pogwisch* (Pauls IV, 601).

Rutze. Ditlev har formentlig en ikke nærmere definerbar besiddelse i landsdelen (DD 3. r. IV, 237) og kendes fra en vidimering af et brev (DD 3. r. III, 4). *Henneke*, *Henning* og *Otto* optræder som edsmænd, da *Lyder R.* i 1374 bliver tildømt godser i Hakemark i Siseby sg. på Svansen (Rep. II, 3041). *Lyders* enke, *Grete*, havde endnu 1407 besiddelser i Hakemark (Quellensammlung VI, 1904, s. 42, jfr. sst. s. 7 f.). *Markvard R.* fik 1351 af hertugen tildømt Elsholm med huse og bygninger i Bolderslev, Bjolderup sg., og jord i Barsmark, Løjt sg., Rise h. (DD 3. r. III, 502). Endelig kendes *Ribe R.*, der er bosat på Als, som garant for hertug Valdemar og hertuginde Regitse (DD 3. r. II, 44 og 3. r. V, 132).

Rønnow. Johan Kurlewitz er bosat på Als (DD 3. r. V, 132).

Rover (holstensk slægtsnavn?). (DD 3. r. II, 44).

Sehsted. Ditlev, Hartvig og *Wulf* anerkender 1351, at deres afdøde far, ridderen *Sigfred S.*, har testamenteret bispetienden af Siseby kirke, som han havde haft i pant for 250 mk. lybsk (DD 2. r. X, 405), til et alter i Slesvig (DD 3. r. III, 499). Domkapitlet i Slesvig ejede Mosekærdam i Bosby på Svansen (Risby h.) »de quo dominus Sifridus miles dabit annuatim II marcas lubic.« Denne *Sigfred* kan være *Sigfred S.*, der ganske vist var død inden 1351 10/11 (Kapitlets jordebog 1352, Quellensammlung VI, s. 96 og SRD VI, s. 579; jfr. H.T. 11. r. VI, s. 215). *Markvard S.*, ridder, optræder 1363 som testamenteksekutor for et medlem af slægten Skinkel og nævnes da til Hütten (Hütten sg. og h., DD 3. r. VI, 356); i 1344 optræder han i grevernes følge

(DD 3. r. II, 43–44). *Otto S.* var 1349 ejer af Maaslev (Risby h., Svansen) og har sammen med Lange Peder, indbygger i Eikelberg (Mecklenburg), sendt skib og gods i handelsojemed til Rostock (DD 3. r. III, 175).

Skinkel. Lydeke Kune, ridder, og *Lydeke Bredehals* doterede 1363 som testamenteksekutorer for deres farbror, *Markvard Vosben* (ræveben!), og dennes sønner, *Rudolf* og *Hartvig*, gods til et evigt vikardømme i Slesvig: Landsbyen Warleberg i Gettorf sg. (Dänischwohld) og gods i Thorsted og Brodersby sogne (Slies h., Angel). Præsentationen til vikardømmet skal være hos *Lydeke Bredehals* og senere hos et ældre medlem af slægten S. Desuden besegler *Hartvig af Hessel* og *Johan, Lydeke* og *Timme*, brødre, *Henneke* og *Sigfred Blixen* (om Blixen se s. 139 f.), *Otto Skeel* og *Otto Gruwel*, alle af slægten S (DD 3. r. VI, 356 og 364). I tråd hermed falder Hamsforts oplysning om, at *Markvard Vosben* døde i 1343 og blev begravet i domkirken, hvor der fandtes følgende indskrift: »In vigiliis Epiphaniæ obiit Marquardus Skinckel dictus Vosben, cujus anima per Jesu Christi piam misericordiam requiescat in pace (Chronologia secunda, SRD I, s. 305). *Hartvig Hessel* boede allerede i 1362 på Hessel (Angel) (DD 3. r. VI, 232). Den anden *Hartvig S.* boede 1358 i Skinkel (Dänischwohld) (DD 3. r. V, 173). *Johannes S.* skrives 1374 til Hessel (DAA 1916, s. 447), men i 1365 til Ramstorp i Kropp sg. i landet mellem Sli og Ejder (Pauls IV, 1127). Endelig kendes *Rudolf S.* også som greverne Henrik og Klaus's kreditor for 500 mk. i 1371 (Pauls IV, 1413).

Stake. Ratlev S. skødede 1359 alt sit gods i Østerløgum (S. Rangstrup h.), og næste år hans enke en gård, Æbild i Kværs sg. (Lundtoft h.), til Løgumkloster (DD 3. r. V, 203 og 327).

Stampe(?). Holmelen på Svansen, som Hasse Krummedige købte 1327, og som Ivan Krummedige solgte 1351 til Timme Buntsing, er gået over til *Eler S.*, hvis enke i 1381 solgte det til grev Henrik af Holsten (Stemann, anf. arb. III, nr. 15). Naturligvis er det muligt, at *Eler S.* først har erhvervet Holmelen efter 1375.

Storm. I 1361 pantsatte *Lyder S.* en gård i Skaleby (Strukstrup h., Angel) til et kapel i Kalleby for 15 mk. (DD 3. r. VI, 90), og i 1362 pantsatte han sammen med sin søn, *Eler*, 12 mk. guld jord på Skaleby mark og en gård i Kalleby for 20 pund sterling og 5 skilling lybsk til samme kapel (DD 3. r. VI, 232).

Swanow (slægtsnavn?). *Markvard S.* var i 1344 hertug Valdemars garant (DD 3. r. II, 44) og fik samme år hertugens gods i Elstrup på Als i pant for 400 mk. lybsk (DD 3. r. II, 89). Hans holstenske proveniens er ikke sikker, kun sandsynlig.

Tramme. Hannes (Rep. II, 3041).

Treuger (slægtsnavn?). *Esbern* (Rep. II, 3041).

Vote. Henneke »Woot« var nævning på Svansen i 1374 i Lyder Rutzes sag (Rep. II, 3041). Vedrørende argument for bosættelse se under Darghede.

Wensin. Ditlev (DD 3. r. II, 43–44).

Westensee. Albrecht, Bredehenrik, Busche og Markvard (DD 3. r. II, 43–44 og 3. r. III, 4). Axel Olrik har som udgiver af folkevisen om Ivar Otteson og Buske identificeret sidstnævnte med *Busche W.* Ifølge hans argumentation har Buske været bosat som godsejer i Sundeved og med sin hustru Kirstin været indgiftet i dansk-sønderjysk adel. Han fældes o. 1350 af sin svoger i en strid om en skov (Danmarks Gamle Folkeviser VI, udg. af Axel Olrik, 1895–98, nr. 328, s. 49–54). Dette resultat bygger på den antagelse, at den iøvrigt ukendte Iver Ottesen er fader til den Jep Iversen til Holbæk i Adsbøl sg. i Sundeved, der i det følgende slægtled kæmper om sin fædrengård med Buskes arvinger af slægten Ahlefeldt. Ollriks identifikation er imidlertid tiltrækkende, fordi han har ret i, at navnet Busche er yderst sjældent forekommende i det danske personnavnestof (Gunnar Knudsen m. fl.: Danmarks Gamle Personnavne I: 1, 1936–40, sp. 173), og fordi *Busche W.* optræder i Sønderjylland, ikke i kongeriget. Dog må denne identifikation nok blive stående som en fristende hypotese, fordi Buske kan være navnet på en ukendt person eller være et fiktivt navn (Ernst Frandsen om de historiske folkeviser: »Poesien har altid større Ret end Virkeligheden«, Danske Folkeviser, 1966, s. 9), og fordi visen ikke er tidsfæstet iøvrigt. Den kan stamme fra en senere tid, f. eks. fra det 15. årh., hvor Buschenavnet bæres af en væbner i Arns h. i 1416.

v. d. Wisch. Markvard v. d. W. Rorland, ridder, havde slesvigbispens borg, Svavsted, i pant. Det har han sikkert fået i sin egenskab af forlover for bisp Hellemberts betaling af 2500 mk. lødigt sølv til greverne Gerhard 3. og Gieselbert i 1332 (DD 2. r. X, 397). 3000 mk. betales tilbage til ham i 3 rater i 1344 (DD 3. r. I, 380–381; 3. r. II, 1; 3. r. II, 20; 3. r. II, 60). Han optræder 1344 i grevernes følge (DD 3. r. II, 43–44) og på anden vis (DD 3. r. IV, 357). *Albert* nævnes 1356 til Knoop (Dänischenhagen sg., Dänischwohld) (Pauls IV, 709). *Nikolaus* solgte 1375 Borgsted (Hütten h.) til grev Henrik (Pauls IV, 1549). *Albern*, ridder, fik 1340 22/6 sikkerhed i Gottorp slot for 45 mk. lødigt sølv og 127 mk. lybsk, som han havde lånt greverne Henrik og Klaus (DD 3. r. I, 46). Endelig kendes *Markvard Rorlands* søn, *Markvard*, som edsmand i slægtningen Lyder Rutzes sag på Svansen (Rep. II, 3041) og ridderen *Markvard v. d. W. (Hostrich)* (DD 3. r. II, 43–44).

Wulf. Markvard W. havde 1350 jordejendom i Rathmansdorf (Dänischwohld) (Pauls IV, 410), optrådte 1344 i grevernes følge (DD 3. r. II, 43–44) og kaldes 1361 sammen med sin bror, *Hartvig*, lægmand fra Slesvig stift (DD 3. r. VI, 109). *Hartvig* havde i 1340 22/6 fået sikkerhed i Gottorp slot for 100 mk. lødigt sølv (DD 3. r. I, 46).

Wunsfleth. Emeke, ridder, skal 1340 23/6 have Tøning, Tønder og Gottorp i sin varetægt sammen med Klaus Krummedige og Tønne Rantzau for greverne, indtil hertugen indløser dem (DD 3. r. I, 47).

I dette afsnit medtages ikke slægten *Walkendorff*. *Nicolaus Wakendorff* solgte i 1351 sit gods i Kasmark (Svansen), og i 1374 svor *Henning Wakendorp* som Lyder Rutzes slægtning (DD 3. r. III, 523 og Rep. II, 3041). Bobé mener dog, at slægten er indvandret fra Mecklenburg (DAA 1928, s. 229 f.).

ZUSAMMENFASSUNG

Die Einwanderung des holsteinischen Adels in Schleswig
in den 13. und 14. Jahrhunderten

Die Abhandlung ist in drei Zeitabschnitten, -1325, 1325-40 und 1340-75, und 19 Unterabschnitten aufgeteilt. Für den ersten Zeitabschnitt wird einleitungsweise festgestellt, dass die Edelleute, die in den Jahrzehnten um 1300 Namen nach Örtlichkeiten gleich nördlich der Eider (in Sehestedt, Schinkel, Lehmbeck, Ahlefeldt und Knoop) nehmen, eingewanderte Holsteiner sind, indem ihre Vornamen deutsche Namen sind, die erst nach Einwanderung in den dänischen Personennamenstoff Eingang finden (2). Die Ursachen der Einwanderung werden diskutiert, und als wirtschaftliche Voraussetzung für die Einwanderung des holsteinischen Adels wird eine Kapitalstärke angeführt, die den holsteinischen Adel dazu instand gesetzt hat, ebenbürtig mit dem dänischen Adel Grund und Boden zu erwerben. Dagegen hat er sich im Dänemark nicht als Lehnsadel niederlassen können. Was politische Voraussetzungen für die Einwanderung anbelangen, nehme ich Vorbehalt der oft angeführten Behauptung gegenüber, dass der verwitweten Königin Mechtildes Verpfändung des Landes zwischen Schlei und Eider im Jahre 1260 von entscheidender Bedeutung gewesen sei. Man kennt keine Urkunden, in welchen die schauenburgischen Grafen holsteinischen Grossleuten Boden überlassen, und diese treten nicht in Anknüpfung an die Grafen auf. Schwache Anzeichen lassen auch vermuten, dass die älteste Einwanderung vor 1260 begonnen hat (3). Die Einwanderung wurde in der Zeit bis 1325 von den südjütischen Herzögen, Abkömmlingen des Abel, gefördert, besonders von Valdemar II Eriksen (1283-1312) und Erik II Valdemarsen (1312-25), indem diese Herzöge viele holsteinische Vasallen als Garant und Zeugen benutzten. Die Holsteiner sind ganz auf Reihe mit den südjütischen Heermännern (herremænd) in Abhängigkeitsverhältnis zu den Herzögen getreten, das heisst, keine politische Schwierigkeiten haben den holsteinischen Adel vom Einwandern in Schleswig abgehalten (4).

Im Zeitabschnitt 1325-40 wird im Anschluss an die Gesichtspunkte, die H. Voigt anlegte, geschildert, wie der holsteinische Adel sich von dem Gebiet unmittelbar nördlich der Eider nach Dänischwohld, Schwansen und Angeln breitet. Alle holsteinische Edelleute, die in Schleswig 1325-40 getroffen wurden, sind in Tabelle 1 mit Quellenhinweisen im Abschnitt 18 (S. 141 ff.) aufgeführt. In der Tabelle findet man teils sämtliche Holsteiner, die sich in Schleswig aufgehalten haben, teils solche, die nach näher angegebenen Kriterien als wohnhaft angesehen werden. Die sesshaften Holsteiner (Tabelle 2) gehören teils 3 Geschlechter, die auch vor 1325 wohnhaft waren, nun aber numerisch gestärkt, teils 6 Geschlechter, die jetzt zum erstenmal getroffen werden. In den früh eingewanderten Geschlechtern trifft man besonders Grundbesitzer, während die neueingewanderten sich besonders auf den Burgen finden (6). Fast alle Holsteiner treten in Anknüpfung an Grafen Gerhard und Herzog Valdemar auf. Der herzogliche Rat, der noch 1326 vorzugsweise aus dänischen Heermännern bestand, wurde bald mit Holsteinern ersetzt, auch nachdem der

Herzog 1336 volljährig geworden war (7). Mit Bezug auf die Ursachen zur Einwanderung des holsteinischen Adels wird hier die Theorie Velschows abgewiesen, dass Graf Gerhard III und seine Söhne das Königsgut an den holsteinischen Adel austeilte und verkaufte, um den dänischen Adel zu tilgen und dadurch zu hindern, dass Schleswig als heimgefallenes Lehn beim erwarteten Aussterben der Abelschen Linie eingezogen werde. Ein wesentlicher Beweggrund für die Einwanderung ist freilich Herzog Valdemars Veräusserung von Königsgut und die Verpfändungen gewesen, die Graf Gerhard zur Ablohnung von Mietstruppen vorgenommen hat (8).

Der Hintergrund für die Anwesenheit und Einwanderung der Holsteiner in Schleswig 1340–75 ist teils, dass Südschleswig Pfand für die Grafen Heinrich und Klaus die ganze Periode verblieb, teils dass die Herzöge als eine Folge andauernden Geldmangels es fortsetzten, Boden und Steuerinnahmen zu verpfänden (9). Holsteinischer Adel in Schleswig 1340–75 ist in Tabelle 3–6 mit dazu gehörigen Quellenhinweisen im Abschnitt 19 (S. 143 ff.) aufgeführt, woraus hervorgeht, dass im Verhältnis zur vorhergehenden Zeitphase jetzt von einer bedeutenden Vermehrung der Geschlechter und Personen die Rede ist. Etablierte Geschlechter haben sich in grosser Zahl reproduziert, wozu kommen andere neueingewanderte Geschlechter. Es wird geltend gemacht, dass bestimmend für die Ansiedlung der Holsteiner war, ob sie Gutsbesitzer waren, wohingegen Pfandinhaber der Vogteien und Hauptmänner für die Einwanderung von sekundärer Bedeutung waren, weil ihr Aufenthalt normalerweise zeitbegrenzt war (10). Tabelle 7 zeigt die topografische Anbringung des sesshaften holsteinischen Adels. Die Hauptmenge der Eingewanderten kamen in dem südlichen und östlichen Teil Südschleswigs an, besonders ans Land zwischen Schlei und Eider, Schwansen und Angeln, während das mittlere und westliche Südschleswig fast nicht vertreten ist. Die Einwanderung in Nordschleswig ist im allgemeinen geringer als die in Südschleswig, nicht aber unbedeutend. Die meisten Holsteiner sind wie in Südschleswig an den östlichen Teil des Gebietes gekommen, wo der beste Boden sich findet (11). Während die holsteinischen Grafen anscheinend nur in geringem Grade die Ansiedlung des holsteinischen Adels gefördert haben, fuhr Herzog Valdemar fort sein Gut unmässig abzugeben (12).

Es wird erwogen, ob die landwirtschaftliche Krise des 14. Jahrhunderts für die Einwanderung Bedeutung gehabt habe. Dies scheint aber nicht der Fall zu sein, da sowohl Schleswig als Holstein von den charakteristischen Kriseerscheinungen, d. h. Rückschlägen in der Bevölkerungszahl, Zerstörung von Äckern, Wirtschaften und ganzen Dörfern, versagenden Einnahmen der Gutsbesitzer, getroffen wurden. Dagegen können andere Verhältnisse den holsteinischen Adel zur Einwanderung beschleunigt haben, wie z. B. die Patrimonialgerichtsbarkeit, die in Schleswig eigenes Recht des Adels war, nicht ein gräfliches Lehen wie in Holstein. In der Weise verbreiten sich die adeligen Gerichtsbezirke in ganz Schleswig, und auch dänische Edelleute erhalten die Patrimonialgerichtsbarkeit (13). Mehrere Umstände deuten dahin, dass der in Schleswig eingewanderte holsteinische Adel wesentlich als Hochadel klassifiziert werden muss, so z. B. das häufige Vorkommen des Rittertitels und die Kapitalstärke. Das Entgegengesetzte scheint mit dem dänischen Adel der Fall zu sein, da dieser nur wenige

Ritter in Schleswig zählt. Er scheint an Kapital arm gewesen zu sein, und während der administrativen Auflösung des südjütischen Herzogtumes hat er auch nicht Vogteiämter und dadurch Teil an den Staatseinkünften erzielen können. Die Wahrscheinlichkeit spricht deshalb dafür, dass die wirtschaftliche Krise mit den sinkenden Einkünften der Gutsherren viele südjütische Heermänner (herremænd) in der Existenzgrundlage getroffen hat. In der Verbindung wird eine Hypothese erörtert, von H. V. Gregersen dargelegt, wonach es die Vieh- und Ochsenzucht des Holsteineradels ist, die entscheidend den Adel Schlesiwijs in einen holsteinischen Hochadel und einen dänischen niederen Adel trennt. Von dem gegenseitigen Verhältnis zwischen dem eingewanderten und dem eingeborenen Adel weiss man sehr wenig. Man kennt einzelne Ehen, an denen die Holsteiner Vorteil gehabt haben; wir haben aber nicht sichere Zeugnisse dafür, dass in Schleswig der Einwanderung Widerstand geleistet wurde (14).

Nach einem Schluss (15) und einer kurzen Übersicht über das Quellenmaterial (16) folgt in Beilage I eine Übersicht über holsteinischen Adel in Südjütland 1325–40 (18) und in Beilage II eine entsprechende Übersicht in der Zeit 1340–75 (19). Als Einleitung hierzu wird die Anwendung vom agnatischen Geschlechtsbegriff verteidigt, wenn vom holsteinischen Adel die Rede ist, hier wo doch moderne Adelforscher gegenüber der Verwendbarkeit dieses Begriffes auf den nordischen Adel im Mittelalter Skeptizismus gehegt haben (17).